

A 'Tehen himlő'

természeti képe, öt egy más után következő
ülő szakaszokban

3^{dik}.

5^{dik}

7^{dik}

9^{dik}

14^{dik} Napon

Dr. Béer rajzolta.

A. Veüll metszett. Aetoben

A' TEHÉN HIMLÖ'

avagy

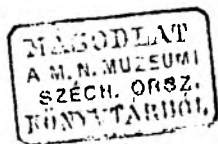
A' VAKTZINA'

természetének, és terjesztése' mód-
jainak rövid elő adása.

V Á R A D I S Á M U E L

által.

8509

55.492

A' vaktzina' képevel.

BÉTSBEN.

Schrämbli Ferentz Antal' betúivel.

1802.

A' gyenge fejek öfzve vétik az igazságot a' régiséggel, a' hamilsat az újjal; az újjat ámbátor igaz, hamisnak, a' hamilsat, mintbogy régi, igaznak tartják; vagy leg alább minden újj igazságot kí tsúfolnak, tsak azért hogy új, mintha nem elég régi vólna, ha igaz.

Zimmermann von der Erfahrung.

Th. I. S. 19.

MÉLTÓSÁGOS H. SZENTPÁLI
SZENTPÁLI ELEK
URNAK,

AZ ERDÉLY ORSZÁGI MÉLTÓSÁGOS KIRÁLYI
TÁBLA' EGYGYIK NAGY ÉRDEMŰ ITÉLŐ
MESTERÉNEK,

és

KEDVES ÉLETE' PÁRJÁNAK,
MÉLTÓSÁGOS CSÓLNAKOSI
CSÓLNAKOSI MÁRIA
UR ASZSZONYNAK,
KEGYES PÁRTFOGÓ URAMNAK,
ASZSZONYOMNAK.

MASODLAT
A M. N. MUZEUMI
SZÉCH. ORSZ.
KÖNYVTÁRÓL

Méltóságos Ur, és

Méltóságos Ur Afzfzony!

A' Jenner Isteni találmánnya körül lévő minden esméreteimet, és tapasztalásaimat, melyeket Nemzetem hathatos szzeretétől lelkesítvén, mostan köz hasznúvá tettem, egyedül a' Méltóságtok unfzolásainak, és hozzám való bizodalombokból származott parantsolatjoknak köszönöm. Fogadják el azért Méltóságtok, azon háládatos szüléknek

és a' veszedelem' torkából ki ragadott ártatlanoknak közöneteket, a' kiknek ezen irásom hafznokra lészzen. Nékem bővön elég az a' gyönyörűség, melyet a' további hafználhatás tehetségének birásából érzek.

Akármely nagyok lehettenek volna tapasztalásaim a' tehén himlő természetéről, és akármely erős lehetett volna a' ki-

vánság, hogy Hazámnak használni igyekezzem, még is a' Méltóságok' követést érdemlő példa adások nélkül sükeretlen maradt volna. Ne olvastam volna csak édes Hazámból jött leveleimből, mely kétségeskedés nélkül adták Méltóságok nagy reménységű Fiaikat az új próba alá akkor, midőn még mások annak csak hírét is alig hal-

lották, bizonyjal szándékom ki vitelét addig halasztottam volna, mig talám örökre el maradott volna. Engedjék meg tehát Méltóságatok, hogy mennyen ezen oktató könyv is Nagy Nevek alatt Nemzetem' kezébe, midön a' leg első tehén himlős tzérna, és óltó lántzéta azok alatt ment kedves Hazámba.

De ha a' felyebb említett

okaim nem vólnának is, melyek-
től határozatván bátorkodjam
Méltóságok Nagy Nevek' ól-
talma alá tenni Nemzetemhez
való Izeretetemnek ezen zálogát,
a' Méltóságok' hozzfzú idök-
től fogva hozzám gyakorlott ke-
gyefségek, söt bátorkodom ne-
vezni Izeretetek, a' tiszteletnek
erösebb fundamentomát vetette
szivemben, hogysesem el múlat-

hatnám ezennel, mély tiszteletemet közönségesen meg vallani, erősítvén egyfzersmind, hogy vagyok

Méltóságoknak

Irtam Bétsben 1802-ben. Aprilis 2-dikán.
Alster - Vorstadt , Adler - Gasse
Nro. 157. im 1-sten Stock.

hóltig háládatos és alázatos
szolgájok

Váradí Sámuel.

Mutató Tábla.

Bévezetés.

	Lap.
A' hólyagos himlő' rövid historiája.	1
A' hólyagos himlő' oltásának esméretelisé tétele Euró- pában.	3
Mik vóltanak a' hólyagos himlő' oltásának leg főbb akadályai?	6
Jenner' találmánya.	11

Első Szakasz.

<i>A' tehén himlő fel tanótlásának és el terjedésének historiája.</i>	19
A' tehén himlőt leg jobb vaktzinának neveznünk.	20
Helytelen a' vaktzina mérgénék nevezete.	22
A' vaktzinának jelenségei a' tehenen, az emberen.	21
A' Jenner próba tételei.	26
A' Londoni próbák.	30
A' Jenner meg jutalmaztatásai.	33
A' Párisi, Hannoverai, Genevai, Bétsi próbák a' vaktzina' oltalmazó erejét bizonyítják.	34

Második Szakasz.

<i>A' vaktzina eredetéről.</i>	42
Különböző vélekedések a' vaktzina eredetéről.	43
A' Jenner vélekedését Coleman tapasztalásai meg bi- zonyították.	49

Harmadik Szakasz.

<i>A' valóságos és fattyú vaktzináról.</i>	50

Negyedik Szakasz.

<i>A' vaktzinálás különböző módjairól.</i>	52
Miért jobb szúrás, mint vágás által vaktzinálni?	55
<i>A' tzerával való vaktzinálás.</i>	56
<i>A' lántzétára száradott materiával való vaktzinálás.</i>	62
Friss materiával, vagy karról karra való vaktzinálás.	64
<i>A' hólyag húzó flastrommal való vaktzinálás.</i>	68
Miért nem jó ez a' mód?	70
Mitsoda esetben lehet vele próbát tenni.	72

Ötödik Szakasz.

<i>A' vaktzina jelenségeiről. Woodville külömb külömbfele próba tétéleiről.</i>	73
<i>A' Londoni ispotályban tapasztalt ki ütések, 's azoknak okai.</i>	82
Mit lehet várni, midőn a' hólyagos himlő egy vagy több nappal meg előzte a' vaktzinát?	87
Mit midőn a' vaktzinálás után 5 napokkal a' hólyagos himlő valakibe bé óltatik?	89
Mit várhat az ember, ha valakinek egygyik karjába vaktzina, a' másba hólyagos himlő matéria óltatik bé?	90
Egyenlő rész vaktzina, és hólyagos himlő matéria, egybe elegyítve óltatván bé, mit okoz?	91

Hatodik Szakasz.

<i>A' másod vaktzináról.</i>	92
Jenner itélete a' másod vaktzináról.	95
Pearson, Ballhorn, Odier, és tulajdon tapasztalásaim a' másod vaktzina körül.	96
Mitsoda jeleknél fogva lehet a' másod vaktzinát, a' hólyagos himlőtől meg különböztetni?	97

A' másod vaktzina mindenkor a' Jenner vélekedése szerént ered é? - - - -	99

Hetedik Szakasz.

A' vaktzina ragadó é? - - - -	102

Nyóltzadik Szakasz.

Lehet é valakinek egyszernél többször vaktzinája? - - - -	105

Kilentzedik Szakasz.

A' hólyagos himlő után lehet é valakinek vaktzinája? - - - -	108

A' Gróf Mottet nevezetes példája. - - - -	109

A' tökéletes vaktzina matéria okozhat é fattyú vak- tzinát? - - - - -	112

Tizedik Szakasz.

Lehet é minden időben vaktzinálni? - - - -	116

Télbe mire vigyázzon a' vaktzináltatott. - - - -	119

Tizenegyedik Szakasz.

Gyenge, beteges gyermekeket, terhes afzszonyokat, egésztelen, idő töltött embereket lehet é vak- tzinálni? - - - - -	121

A' beteges gyermekekben bajosobban fogának meg a' vaktzina, mint az elevenekben. - - - -	124

Tizenkettődik Szakasz.

A' vaktzina kíván é valami orvofságot? - - - -	126

A' vaktzináltatottnak diétája milyen légyen? - - - -	127

Ha az egészséggel meg nem álható hidege (febris) len- ne a' vaktzináltatottnak, mit kell tselekedni? - - - -	128

Ha a' kerületi tüzezség szokatlan nagy, és fájdalmat okoz, mivel lehet segilleni? - - - -	129

Az el vakart, és mélyen bé hatott vaktzina sebét, mivel lehet bizonyosan bé gyógyítani? - - - -	130

Tizenharmadik Szakasz.

<i>A' valóságos vaktzinát a' fattyútól meg különböztető jelek.</i>	- - - - -	131
Woodville-nek egy szép példája.	- - - - -	134

Tizennegyedik Szakasz.

<i>A' vaktzina' hidegéről.</i>	- - - - -	135
Mitsoda idejűekben tapasztaltatott gyengébbnek a' vaktzina' hidege?	- - - - -	137
Fiú vagy leány gyermekeken tapasztaltatik é ritkábban a' vaktzina hidege?	- - - - -	139
Mi a' valóságos vaktzinának leg bizonyosabb megemérettető jele?	- - - - -	140

Tizenötödik Szakasz.

<i>Hányadik napon kell a' vaktzina matériát venni?</i>	140
Meg lehet é azt nap' száma szerént határozni?	141
Art é a' vaktzina hólyagját, minekelötte szokott nagyságát el érné, meg szűrni, és abból másokat vaktzinálni?	143

Tizenhatodik Szakasz.

<i>Hogy kell a' vaktzina hólyagjából matériát venni, és meddig áll meg?</i>	- - - - -	144
Milyen lántzétára leg jobb venni a' vaktzina matériát, ha azt jövendőre meg akarja az ember tartani?	145	
Hogy kell a' vaktzinás tzerénát készíteni?	- - - - -	145
Milyennek kell lenni az egygyiknek azon üvegek közül, melyek közzé vaktzina matériát akar az ember venni?	- - - - -	146
Meddig tartya meg a' vaktzina materia a' maga erejét?	149	

Tizenhetedik Szakasz.

<i>Intés a' szülékhez.</i>	- - - - -	149

Tizennyóltzadik Szakasz.

<i>Elegyes Jegyzések.</i>	152
Mitsoda nyavalyák akadályoztathatták meg a' vaktzina' rendes folyását?	153
Mitsoda nyavalyák tapafztaltattanak a' vaktzina által meg gyógyúlni?	154
Kik tapafztaltattanak gyenge, beteges gyermekeket a' vaktzina által szembetűnőleg meg egélségesedni?	155
A' rü meg akadályoztattya é a' vaktzina' meg foganását?	156
Vagyon é külömbség közben vetetlenül a' tehéntől kapott vaktzina, és a' bé óltott között?	157
Lehet é valaki olyan állapotban, a' mikor ha szintén soha hólyagos himlős nem vólt is, még is a' vaktzina meg nem foganik?	158
Valóságos vaktzina üthet e' ki a' vaktzinálatott részén kívül?	160
Egy szem vaktzina elégséges é a' hólyagos himlő ellen meg óltalmazni az embert?	161
A' vaktzina hidege a' szúrás' száma szerént nevedik é?	161
Ha a' szülék azt kívánták, hogy több vaktzinája legyen gyermekeknek, és tsak egy fogant meg, hogy lehet eleget tenni kívánságoknak?	162
Mitsoda részén foganik meg leg hamarébb a' vaktzina?	162
A' vaktzina' óltalmazó ereje apad é, az egygyik emberből másba való óltatás által?	163
Milyen a' leg jobb lántzéta?	164
Ha az érzékeny anyák irtoznak a' lántzétától, mivel lehet azt ki pótolni?	165
Az elsőbb rangú fejer népeknek mitsoda részét kell vaktzinálni.	166

	Lap.
Artalmas é, vagy fáj é a' vaktzina hólyagjának meg szúrása? - - - - -	166
Kiken tehet az ember mélyebb szúrást? - -	168
Jenner 3 törvényei a' vaktzinálóra nézve. -	169
Mitsoda károkat tehet a' vaktzina' természetéhez nem értő, vagy óltoványait kevésbé számba vevő vaktzináló? - - - - -	170
Lehet é valaki kétfzer hólyagos himlőben? -	174
A' valóságos vaktzina után bé óltatott hólyagos him- lő, nem okoz é néha valami helybéli változást?	174
A' kutyákba meg foganik é a' vaktzina? -	176
Mitsoda nyavalyától óltalmozza meg a' vaktzina, különösön a' vadász kutyákat? - -	177
A' kutya vaktzinájából vett matéria, az emberbe ól- tatván, előbbeni erejét mutattya é? -	179
A' bárány vagy jú himlő ellen használ é a' vaktzina?	180
A' vaktzina el terjedbetését segítő gondolatok. -	180
Hogy lehetne leg bizonyosobban ki irtani a' hólya- gos himlőt a' Hazából, vagy ha a' szomszéd pal- lérozatlan országok miatt azt el érni nem lehet, hogy lehetne végben vinni, hogy a' hólyagos himlő kárt ne tehessen a' Hazában? -	184

Tizenkilentzedik Szakasz.

<i>A' nevezetesebb ellenvetéseknek meg fejtése.</i> -	190

Húszodik Szakasz.

<i>Egy pár levél Erdélyből.</i> - - - - -	203

Húszegyedik Szakasz.

<i>Egy néhány példák tulajdon tapasztalásaimból.</i>	218
Próbának okaért 3 historiában a' vaktzina nevezeté- vel éltem. - - - - -	228

B é v e z e t é s .

A' régi nemzetek semmit sem tudtanak a' himlőről. Leg elsõ nyomát *Arábiában*, Krisztus Urunk születése után a' 6^{dik} század' közepén találjuk. A' 8^{dik} század' elején az emberi nemzetnek ez a' nagy ellensége, *Afrika* nagy részét el-pufztította, Európába által hatott, Spanyol Országot, Portugalliát, és Frantzia Ország' déli részeit el lepte. Amerika ment vólt a' himlötöl, mig a' hódoló Spanyolok azt vele meg nem ofztották. A' leg irtozatosabb pestis mód-jára, és sokkal kegyetlenebbül uralkodott, mint a' frantzia nyavalya, melyet a' Spanyolok a' temérdek Amérikai kintsel együtt Európába hoztanak. Tsak Quitoban 100,000 embert ölt meg. Kanadát el pufztította, és az ujj világnak nem kifsebb os-torul szolgált, mint a' Spanyolok fõsvény-sége, babonás kegyetlensége együtt véve.

Egy formán nyögött már az egéfsz emberiség a' himlô sulya alatt, és úgy nézvéen azt, mint egy az élettôl el válhatatlan roszszat, zúgolodott ellene, de segedelmet találni nem reménylett. E' szerént csak az egy Európában esztendônként 45,000^{en} lettenek annak áldozatjaivá *).

Sok századok el töltenek, és még Európa, ez a' mások felett pallérozott világ rész, a' himlô' járma alatt nyögô emberiség' vizsgáltságára, a' keserû köny tseppeken kívül más szert nem esmért. Végre

*) Sybériában a' gyermekek' fele részét a' himlô hordja el. A' Samojedekrôl, Tongusokrol ugyan azt írja *Pallás*. 1768ban Nápoly-ban 16,000-en; Londonban 1661tôl fogva 1772-ig 193,432-en hóltnak meg himlôben. Kamtsatkában 1767-ig még sohasenki meg nem himlözött volt, akkor egy Anglus katona egy himlôs személynek köntôfsei által oda is által plántálta a' himlôt, melly miatt kevés idô alatt 20,000-en a' legnagyobb kinok között végzették el nyomorúlt életeket. Hasonló példákat említhetnénk ezekhez, a' két Magyar hazában-is, ha nem sajnállanák a' papok mindenkor fel jegyezni, ki mibe holt meg. Ennek hafzrát itt vizgálni nints helye.

egy Görög aszfzony 1673-ban a' himlő óltás' mesterségét *Cirkaszfiából*, a' szépség' hires hazájából Konstántzinápolyba által vitte. A' Törökök örömmel fogadták az új találmányt, próbákat tettek, 's tsak hamar meg győződven annak hasznos voltáról, gyermekeiket a' bé óltás által, a' himlő' nyilván való veszedelmeitől meg menteni leg szentebb kötelefségeknek esmérték. Közel fél század tölt el, és még is a' több Európa, leg kissebbet sem tudott arról. 1715^{ben} *Pylarini*, Görög orvos a' himlő óltásról, melyet Konstántzinápolyban nagy haszonnal folytatni látott, Velentzében egy munkát adott ki *). *Chateauneuf* a' fényes Portánál volt Frantzia Követ, 3 gyermekeibe óltatta bé a' himlőt. Meg irta Párisi barátainak, de mind ez a' példa, mind a' *Pylarini* munkája, sükeretlenek voltak.

Első György' uralkodása kezdetében, *Wortley Montaigne* Konstántzinápolyba kül-

*) Nova et tuta variolas excitandi per transplantationem methodus. Venetiis 1715. Norinbergae 1717. Lejdae 1721.

detett követségbe. Ennek, tudományáról, munkájáról híres felesége 1717^{ben} egy Londoni barátnéját a' Törököknél közönséges szokásá vált himlő oltásról környül-álláson tudósította, 's nagyobb bizonyásra meg ígérte, hogy a' fiát meg oltattya. A' követ' papja ellenzette az afzfzony' szándékát, azt állitván, hogy egy olyan tseledet a' kerefténységgel meg nem álhatna, és hogy annak tsak a' hitetleneknél lehet jó ki menetele. Az okosság, a' tapasztalás, az anyai szeretet győzedelmeskedte nek a' tiszteletes pap' ellenvetésein. A' gyermekbe a' himlő bé oltatott, és azt minden vezedelem nélkül ki állotta. A' követ felesége 1720^{ban} vizsza érkezett Londonba, 's ott is egy léányába a' himlőt bé oltatta; ez is jól jött ki. A' Királyné, a' tudósoknak tisztelõje, a' tudományoknak nagy pártfogója ezeket meg értvén, 4 halálra íteltettekbe a' himlőt bé oltatni parantsolta — Mindenik könnyen és jól esett által a' probán, 's szabadon botsáttatott.

Ezek a' próbák arra birták a' Király-

nét, hogy tulajdon gyermekeibe a' himlöt bé óltattassa. Kevesen követték példáját, mivel a' papoknak nagy része ellenzette. Egy fanaticus pap, közönségesen tartott beszédjében azt állította, hogy a' himlő óltás az ördög találmánya, és elég jártas volt a' szent írásban, onnan meg mutatni, hogy a' *Job* betegsége is nem egyéb volt, hanem himlő, melyet az ördög óltott vala belé. A' kik nem voltak elég tudatlanok, az ilyen oktalan beszédek el hinni, azokat a' hamisan költött roszsz hírek rettentették el. E' volt az oka, hogy 8 ezrendök alatt, az egész Nagy Britanniában tsak 897^{en} óltattanak meg.

Frantzia Országban hasonló sorsa volt a' himlő óltásnak. 1738^{ban} mind itt, mind pedig Angliában tsak nem egész feledékenységbe ment vala. Akkor északi Amérikanak Karolina nevü tartományában irtózatoss himlő ütötte ki magát, meg himlözni, vagy a' leg kinosabb halál nemével meghalni egyet tett. A' szükség újra elő vétette a' himlőj óltást, 's 1000^{ből} tsak 8-an hólta-

nak meg. Ez a szembe tűnő tapasztalás új tekintetet adott a himlő oltásnak. 1746^{ban} himlő óltó ház épített Londonban, ahol a szegények ingyen részesültenek a himlő oltás házfnaiban. Ettől az időtől fogva kezdett Európában esméretesebb lenni. *Voltaire, d' Alembert, Girod* pártját fogták, *Haller, Bernouilly* Helvétziában, *la Condamine* Frantzia Országban újra bé vittek, de sohol sem olly háfzonnal nem oltatott a himlő, sem oly közönségessé nem lett mint Angliában. Mikor mások 300^{ből} egyet el vefztettek, akkor *Sutton* Anglus orvosnak 37,000 oltovánnyai közzül tsak 3 hólt meg. *Odier in Disquis. Jenneri de causis et effectibus var. vaccinar. p. 26.*

Akármely szembe tűnő vólt is a himlő óltásának háfzna; mindazonáltal ha az eddig meg oltatottaknak számát, az egész emberiség számával egybe vettyük, azt igen kitsinynek talályuk. Főbb okai ezek:

1^{ször.} Kevesen találkoztanak az Igazgatók közzül, a kik annak bé vételére job-

bágyaikat *positive* unfszolták vólna. Leg többen elégnek tartották bé vételét egyátaljánban meg nem akadályoztatni.

2^{szor}. Irtoztak a' szülék gyermekeikbe oly nyavalyának magvát bé oltatni, melynek szerentsétlen következéseit ha nem látták, leg alább hallották. Nem képzelhették továbbá, miképpen lehessen az a' betegség a' mesterséges bé óltás által fze-
lidebb, melynek, a' mint szokták nevezni, a' természet útján oly szomorú ki menetelét tapasztalták. Magam-is hallottam egy nagy olvasású atyát, a' himlő bé óltását ditserő orvofsától azt kérdeni, hogy jót áll é fiának minden veszedelmeiről, melyek a' himlő bé óltását követhetnék. Az orvos egyebet nem mondhatott, hanem (a' mit az a' nagy érdemű atya maga is jól tudott) elő hordotta azon próbákat, melyek szerént 3 's több száz meg-óltattakból egy hólt meg. Mit használ nékem felelt az atya, ha 1000^{ből} hal is meg egy, ha az, éppen az én egyetlen egy fiam léfzen. Gondolja ma-

gát ki ki egyetlen egy, és nagy reménységű fiú édes atyának lenni, 's érezni fogja azt a' szorongató nyughatatlanságot, mellyet ez érzett akkor, midön egy olyan városban, mely alig számlál 10,000 lakosokat, mindennap 10-12 ártatlan gyermekek lettenek a' himlő prédáivá.

³*szor.* Némely rófsz szivű emberek, alacson, és személyes boszszú-állás kivánságából a' leg feketébb szinekkal festették a' himlő óltás' következéseit. Légyen elég erre egy példát hoznom elő. 1796^{ban} midön Erdélyben tsak nem közönségesen dühösködnék a' himlő, D. *Mátyus István* tulajdon három gyermekeibe oltotta azt bé, Izerentsésen által estenek rajta. Néhai Cs. K. Tanácsos, és az Erdély Országai Fel séges Királyi Tábla' Elöl-ülője Mélt. *Zejk Dániel* Ur, Mélt. *Aranka Daniel* Ur, és még mint egy 12^{en} követték a' Doktor példáját, öröm vólt jutalma meg határozásoknak. Az alatt egy rófsz indulatú ember azt liresztette, hogy Doktor *Intze* egy gyermekebe bé óltotta a' himlőt, mely miatt

az, a' leg irtozatosabb kinok között hólt meg. Doktor *Intze* minden képpen igyekezett a' közönséget arról meg győzni, hogy kedves gyermeke telyességgel nem himlőben hólt meg. Kevéssé esmerné az emberek' gondolkozása modját az, a' ki azt hinné, hogy Doktor *Mátyus*, el kezdett óltásaiban ezen hamissan költött hír által meg nem akadályoztatott. El-felejtették a' jó kimenetelű példákat, 's tsak a' Doktor *Intze* fzerentsétlenségét emlegették.

4^{ször}. Az efztendő' azon része, melyben a' himlő óltást hasznosnak tartották rövid, és sokszor telyességgel nem kedvező. Hányszor nem esett meg, hogy a' mig a' jó időre vártak az emberek, addig a' himlő ki ütött, és minden gyönyörüségeket, reménységeket, sirbe temette.

5^{ször}. Mint hogy a' kólyagos himlő, ragadó természetéből a' bé óltás által semmit is el nem velt, irtóztak az orvosok a' leg kedvezőbb idő szakaszban is a'

himlő oltást javasolni, nehogy önként alkalmatosságot adjanak annak kiütésére. — A' honnan sok helyeken meg tiltott a' hólyagos himlőt olyankor oltani, a' mikor az, nem uralkodott.

Ezeket a' nehéz akadályokat látván az orvosok a' himlő oltása' elterjedésében, más módokat kerestek a' helyett.

A' halhatatlan emlékezetű *Boerhave* azt hitte, hogy a' kénesőnek a' *Pisgoltz* üveggel (*vitrum antimonii*) bizonyos mértékben lejendő öszve elegyítésében, olyan szert talált fel, mely a' himlő' mérget teljesen semmivé teheti. *De la Mettrie Cleghorn, Lob*, a' nagy *Tralles* is ő utánna hasonló vélekedésben vóltanak.

Rosenstein, piluláiról, *Medicus* a' chiánáról ugyan azt erősítették.

De egyik is ezen orvosságok közül a' közönséges próbát ki nem állotta. Hihető, hogy csak valami szerentsés kör-

nyúlállások adtanak azon gondolatokra alkalmatosságot. A' kedvező történet meg szünt gyakor lenni, és a' magasztalt orvosságok érdemlett feledékenységbe mentenek.

Végre Doktor *Jenner Eduard* az emberi nemzet' meg betsülhetetlen javára, az orvosi kar' díszére, a' tehén himlő természetének meg esmérése által olyan szerre talált, a' mely által a' himlőt, ezt az emberi nemzetet, a' bé óltás fel találásáig ellene álhatatlanúl pufztító, és azután tsak keskenyebb határok közzé szorított, de még is rettenetes nyavalyát, leg kisebb veszedelem félelme nélkül kevés ezftendők múlva tökéletesen ki irtani lehetséges.

A' himlőnek, ennek az egész világra el hatalmazott nyavalyának ki irtása nagy tziel. 'A' ki annak lehetséges vóltát tagadni akarja, azt, két pufztító nyavalyákra, a' pestisre és bélpoklosságra (lepra) emlékeztetem. Mitsoda szánakozással halgat-

juk a' pestis idejében élt nagy atyák beszédjeket, mely irtózással olvassuk a' pestisről írott könyveket. Ki gondolta volna ez előtt csak 100 ezttendőkkel, hogy ettől a' gyakran uralkodó veszélytől Európa' nagyobb része még valaha meg menekedhessen.

A' bélpoklosság, mely a' közép időkben, kiváltképpen a' kereszties hadakból haza jöttek által annyira el terjedett vólt Európában, hogy a' 13^{dik} század' végén tsupán Frantzia országban 2,000, egész Európában pedig 19,000 ispotályok vólnának ilyen nyomorult Lázárokkal tele, most olyan ritka, hogy tsak a' festések-ből esmériük magok az orvosok is.

Ha az orvosok meg nem szünnének oly buzgón munkálodni a' tehén himlő elterjesztésében mint eddig tselekedtenek; ha a' közönség le vetkezi bal vélekedéseit; ha a' papi rend segéd kezeket nyújt az orvosoknak; oh bóldog idő! talám már az utánnunk következő emberi kor szint-

úgy kéntelen lesz a' himlőt a' festések által esmérni, mint mi most a' bélpokloságot. A' szerentsétlen bagoly nem fog oly gyakran húholni házaink felett. Nem lélsznek oly számasok, a' kedves gyermekeik' sirjakon vigasztalhatatlanúl siró szülék. Nem fognak több *G. Kendefi Jánosok* életeknek leg szebb idejében, sem több *Grof Lázár Istvánnék* 62 esztendőskorokban, a' himlő áldozatjaivá lenni.

Két esztendőktől fogva majd minden újságok hirdetik a' tehén himlő hasznait. En egy vóltam azon sok ezerek közzül, a' kik örömmel várták annak meg bizonyosodását. Valahányszor himlős gyermeket láttam, melynek gyakran kellett meg esni abban a' városban, a' hol az 1800^{dik} esztendőben 3206-an hóltanak meg himlőben, mind annyiszor egy hideg borzadás járta el tagaimat, 's úgy tezett, hogy a' halált magam előtt lebegni látom. Doktor *Jenner*' és *de Carro*' velős munkái végre tökéletesen meg győztenek a' tehén himlő' hasznairól, és 20^{dik} Maji 1801^{ben} Doktor

Carenot meg kértem, hogy azt belém óltsa. Majus' 30^{dikán} kivánságomnak eleget tett, 's a' meg himlőzés méltó félelmeitől meg szabadított. *Lásd az I⁶ számot.*

Azon való örömöm azt a' természetes kivánságot gerjesztette fel szivemben, hogy esmerőseimet leveleim által, a' tehén himlő hafznairól meg győzni igyekezzem. Fáradságomat kedves válaszfzak gazdagon meg jutalmaztatta, 's midőn némelyeknek szerfelett való kétségeskedéseiket, ellenvetéseiket olvasnám, fel tettem magamban, hogy a' tehén himlőről írott munkák között a' leg jobbat anyai nyelvre által tégyem. Meg olvastam a' leg nevezetesebb Anglus, Frantzia, Német irokat, 's el halgatván hogy némelyek felette hozsfzak, mások felette rövidek voltak, majd mindenikben találtam valamit, a' miről a' többi halgattanak, vagy ellenkezőleg ítéltenek.

Következése ezen váratlan tapasztalásomnak a' vólt, hogy valamiket olvas-

tam, hallottam, önnön tapasztalásam alá vetni, 's magát a' természetet kívántam vezetõmnek válaftani. Bétsi Patikárius *Fulöp József* Urnak barátsága, a' köz jó öregbitésére törekedõ nemes indulatya alkalmatosságot adott ohajtott tzielomnak elérésére. Midõn tulajdon tapasztalásaim által elég erõsnek érzetem magamat a' különbözõ írókat meg itélni, azokban a' hasznost a' haszontalantól meg válaftani, ezt a' kitsiny könyvet irtam.

Minden egyenes, és ezzel a' tárgyal a' maga egész ki terjedésében esméretes itélõ birám meg fogja azt nékem adni, hogy én itt röviden, mind azt, a' mit a' nevezetes írók eddig a' tehén himlõ természetéről meg jegyzésre méltónak találtnak, olvasoimmal hiven kívántam közleni, és hogy hazám fiainak szívetetõ vezette pennámat.

Ha munkám által a' köz jót, valami részben elõbb mozdithatom, ha tsak egy pár szülét gyõzhetek-is meg a' tehén him-

lő meg betsülhetetlen hasznairól; ha csak egy édes atya köszönheti is gyermekének életét, szeme világát, ábrázatyának, a' lélek tükörének épségben lett meg maradását, könyvem olvasásának, egy kedves érzés bővön meg jutalmaztatja fáradtságomat.

Baring Steimkei Pap, Bergman a' Sachsenhageni Kolégiom igazgatója, az emberiség szeretetétől indittatván, sokakba óltatták bé a' tehén-himlőt *) *Holt* és *Frisch* Finmeri tiszteletes papok 1014 személyeket részeltettenek annak hasznaiban **).

Fermor' Anglus nemes ember' (nem orvos) himl' ről irott munkáját sok tekintetben magasztalja Doktor *de Carro* ***) *Altersleben* Deersheimi Pap oly hathatosan és

*) *Traité de l'inoculation vaccine par MM. Ballhorn et Stromeyer* p. XXVIII.

**) *Traité historique et pratique de la vaccine par J. L. Moreau.* A Paris an IX (1801) pag. 97.

***) *Beobachtungen und Erfahrungen über die Impfung der Kuhpocken von Johann De Carro.* Aus dem Fran-

meg foghatólag tudta halgatóival a' tehén himlő' hasznait képzelteni, hogy kevés idő alatt 200-^{an} óltattanak meg. A' Jénai tudós ujság nagyra betsülli ennek a tífzletes lelki páfztornak munkáját *).

Gyalog Kapitány *Pilger*, egy a' legtüzesebb Apostolai közzül a' tehén himlőnek, a' mint azt mind tselekedetével, mind írásával meg mutatta **).

Nem gondolom azért, hogy valaki abban meg ütköznék, hogy a' jelen való könyv' írója még nem orvos. Ha tsak ugyan találkoznék olyan is, a' ki a' tehén himlő' természetéből, óltása módjából valami nagy bolzorkányságot akar tsinálni, nem te-

zöfischen überfetzt von Dr. J. Portenschlag. Wien 1801. p. 16.

*) Die Ausführbarkeit der allgem. Einimpfung der Kuhpocken von *Altersleben*. Halberstadt.

***) Über die Kuhpocken und deren Impfung, von Prof. *Hefert* und Hauptmann *Pilger*. Giefen 1801.

hetem, hogy vagy járatlannak ne tartsam ezen tárgy körül, vagy éppen roszsz szívűnek ne ítéljem. Ebben az esetben nevetni, amabban sajnállani fogom.

E l s ö S z a k a s z .

*A tehén himlő *) fel találásának, és el terjedésének historiája.*

Angliának napnyugoti tartományában, nevezetesen Gloucestershireben, Devon-

*) Az újj és még nem mindenek előtt esméretes dolgoknak jó nevet adni, nem olyan könnyű, mint szükséges. Jenner meg tartotta a' köznéptől költsönözött tehén himlő nevezetet. A' Német irók tapasztalván, hogy az, sok helytelen ellenvetésekre ad alkalmatosságot, téj himlőnek, Anglus himlőnek, szelid himlőnek, viszont mások, ki irtó himlőnek (Ausrottung Blattern) nevezték. Sömmering leg jobbnak tartotta védelmező himlőnek (Schutz-Blattern) nevezni.

Egy érdeemes hazánkfiának tezett tehén kilisnek nevezni. A' valóságos tehén himlőnek, a' kilishez (furunculus) leg kissebb hasonlatossága is nintsen. A' kilis teke (conus) formájú, a' tehén himlő körül lévő dombosság alig észre vehető. A kilis inkább szerdes, mint rósa színü. A' kilisben származott materia sárga, néha véres, a' tehén himlőben lévő oly tiszta mint a' könytsepp. A' valóságos tehén himlő-

shireben, Dorsetshireben, Hampshireben, Sommershireben, Staffordshireben, és Li-

nek egy leg főbb meg esmértető jele, hogy az, a' hólyagos himlőhez, ha nem tökéletesen-is, de sok részben hasonló hólyagot formál, a' kilis, ezt nem tselektzi. Az igaz ugyan, hogy a' fattyú tehén himlő, főképpen, ha az, egy olyan személyben származott, a' ki már annakelőtte volt hólyagos himlőben, nagyon hasonlít a' kilishez, de nem tehetem fel, hogy a' valóságos tehén himlőt, a' fattyuról akarta légyen el nevezni. Ha az eddig említettekéből kellene válogatnom, *védelmesü*, vagy rövidebben, *véd-himlőnek* nevezném; ámbátor tudom azt, hogy a' teheneben a' hólyagos himlő meg nem foganik. Hány szavaink nintsenek, a' mellyek a' dolognak, mellyet ki fejeznek, másokhoz való hasonlatosságából vették eredeteket? Szükség mind azon által, egy olyan esetben, arról nevezni el, a' mihez leg inkább hasonlít.

D. Careno a' *Jenner* déák fordításában, a' tehén himlőt *vaccina*-nak nevezte, és azt mindenck bé vették. A' Deák nyelvből sok szavaink vagynak, p. o. forma, virtus, penna, templom, fundamentom s. a. t. Leg jobbnak tartanám azért, a' tehén himlőt *vaccina*-nak nevezni, és így írni *vaktzina*. Ezt a' szót könnyű volna hajtogatni, p. o. *vaktzinálás*, tehén himlővel való óltás; *vaktzinálni*, tehén himlőt bé óltani; *vaktzináltatott*, olyan személy, a' kibe a' tehén himlő bé óltatott; *vaktzináló*, a' ki a' tehén himlőt bé óltja. Idegennek tetszik ugyan elsőbben, de hamar hozzá szoknánk. Példák a' Frantziák, a' kik ezekkel az

cestershireben régtől fogva esméretes a' fejös teheneknek egy nyavalyája, melyet a' föld népe tehén himlőnek nevez. A' tehén tölgyén rendezetlen hólyagok ütnek ki, melyek elsőbben halavány kékek, vagy inkább ón színűek, és rósa színű tüzességgel (inflammatio) vétetnek körül. Ezek a' hólyagok ha nem orvosoltatnak, mélyen bé rágó és nagy alkalmatlanságot okozó fekélyekké válnak *). A' tehenek betegek léfznek, kevesebb tejet adnak, de egy is a' miatt el nem vész.

Ha az említett hólyagokban gyült matéria **) a' fejés alkalmatosságával a' még

ujjannan tsinált szókkal *le vaccin, la vaccine, vaccination, vacciner, vacciné, vaccinateur*, ugyan azon esetekben, a' nyelvnek nagy könyebségére, élnek. Ha a' kávé, vanília, tsokoládé, fábrica, portzellán, 's több efélé szókat, nyelvünkbe bé vettük, nem tudom miért irtoznánk a' vaktzina nevezettől.

*) Jenner azt írja, hogy ha ezeket a' fekélyeket vízbe felolvasztott Római gálitz kövel (*vitriolum ziuci*) vagy kékkövel (*vitriolum cupri*) egy néhányszor meg mossa az ember, bizonyoson el múlnak.

**) A tehén himlőben gyült nedvességet *matériának* ne-

meg nem himlőzött ember testének olyan részét illeti, a' hol a' bőr vékony, vagy

veztem, jóllehet látom, hogy az nem éppen jó; mert a' tehén himlő nedve attól, a' mit a' sebekben materiának nevezünk, mind színére, mind sűrűségére, mind természetére nézve különböz. A sebekben származott materia, sárgás, vastag, és az emberbe bé óltatva, semmi változást nem okoz. Ha nem tartottam volna attól, hogy a' szóknak új értelem adása által, értetlen léfzek, tehén himlő nedvnek neveztem volna, a' tehén himlő materiát. A' Frantziák erre is igen jó szót találtak, magát a' tehén himlőt *la vaccine*, a' tehén himlő materiát pedig *le vaccin*-nek nevezvén. Némelyek tehén himlő mérégnek nevezik azt. A' telyességgel roszsz, mert az igen kedvetlen képzetekre adhat alkalmatosságot. Ugyan kinek tetzenék gyermekébe tudva mérget óltatni bé? A' himlő mérég nevezetének fundamentomát abban találok, hogy *D. Frank Jo'sefig* senkinek sem jutott eszébe a' mérég (venenum) és a' ragadó nyavalya mag (contagium, Ansteckungsstoff) között meg határozott különbséget tenni. A' mérég *D. Frank* szerént, egy olyan test, mely ha az emberre, kitsiny mértékben dolgozik is, az életet nagy veszedelemnek téli ki, vagy egészen ki óltya azt. Ilyenek p. o. az egérkő, a' vipera marása, a' belladonna, hyosciamus, aconitum s. a. t.

A' ragadó nyavalya mag (contagium) a' méregtől abban különböz, hogy amaz, magához hasonlót nemz a' tesben, szaporodik. Ilyenek p. o. a' Frantzia nyavalya, a' pestis, a' bolond hagymáz (typhus) a' dü-

meg vagy on sértve, vagy, a' mint a' keményebb munkát dolgozóknál szokott lenni, meg hasadozott, az a' tehén nyavalyáját el kapja. Tüzes föltek ütnek ki újja begyén, újjain, vagy keze fején, melyeket ón színkék, középben gödrös es rósa színű tüzezséggel körülvevtt hólyagok váltanak fel. A' matéria belöllek a' testbe bé szjvódik, a' honyalja meg dagad, a' verő erek ütése (pulsus) sebefs léfzen, borzadás, lankadás, hányás követi; a' beteg, feje' nehézségéről panaszol, 's néha félre beszéll. Ezek a' jelenségek (symptoma) hol gyengébbek, hol erősebbek, és egy, két, legfelyebb négy napokig tartanak; a' hólyagok fekély formát öltöznek magokra, és a' test' azon rézfének, melyen vagynak, érzékenységéhez képest, kifsebb vagy nagyobb alkalmatlanságot okoznak, ha el vakarja az ember, mélyen bé hatnak *).

hödség (hydrophobia) 's hogy többeket ne emlitsék, a' hólyagos, és tehén himlő. Ezekből meg ítélhetni, mely helytelen légyen a' tehén himlő matériat, méregnek nevezni.

*) *E luardi Jenneri Disquisitio de causis et effectibus va.*

A' köznép, sok elztendõktõl fogva tapasztalta, hogy valakik tehén himlõsök vóltanak, azok a' hólyagos himlõ *) ve-

riolarum vaccinarum. Ex Anglico in latinum conversa a D. Aloyfo Careno. Vindobonae 1799. pag. 2. 3.

*) A' Magyarok egynél több betegséget értenek a' himlõ nevé alatt, u. m. kása, jú, skárlát, verefs, hólyagos himlõt. Tsak az utolsó az, a' mely ellen a' tebén himlõ meg oltalmazza az embert. A' Német irók gyermek himlõnek nevezik, de nem elég helyeseu, Elég példák vagynak arra, hogy némelyek 30, 40, sõt 70 elztendõs korokban himlõztenek meg; továbbá, hogy a' gyermekek meg himlõznek, annak fundamentoma, nintsen az õ testek alkotásában, hanem a' himlõnek tsak nem az egész világra lett el terjedésében, és a' társasági életben, melynél fogva alig lehetséges, hogy valaki, a' leg nagyobb vigyázás mellett is egész életében el kerülhesse. Itéletem szerént, a' himlõt, éppen olyan kevésbé lehet gyermekek nyavalyájának nevezni, mint a' frantzot az ifiakénak. Természeti himlõnek nevezni még roszfzabb; mert a' mint a' XIX-dik szakafzban meg mutattam, éppen nem természetes dolog meg himlõzni. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy hólyagos himlõnek sem jó nevezni, mert a' tehén himlõ is hólyagot formál. Jó, mert az által a' fenn említett betegségek tõl tökéletesen meg különböztetik, mert azt a' Magyarok eleitõl fogva annak nevezték; tobábbá a' tehén himlõt usupán a' hólyagok között valo hasonlatofsá-

fedelmeitől örökre mentek. Nem halgatták el meg betsülhetetlen tapasztalásaikat; közölték földes uraikkal, tudtokra adták az orvosoknak, de senki sem ügyelt rájuk. A' község, önnön tapasztalásainak igazságáról anyira meg vólt győződve, hogy, himlőzetlen gyermekeibe, a' tehén himlőt önként bé óltotta. A' honnan gyakran meg történt, hogy, midőn az Angliai jó rend tartás fzerént, azon helységekben közönséges himlő óltások estenek, igen sokan találkoztanak, a' kikben az, a' himlő óltó orvosoknak minden igyekezetek mellett is, meg nem fogant. A' köz-nép, a' tehén himlőt adta okúl, az orvosok pedig a' helyett, hogy próbákat tettenek volna, hideg vérrel halgatták és babonaságnak tartották.

Doktor Jenner (olvasd Dsenner) Eduárd vólt az, a' ki a' föld népe' erről való vélekedésének, ha mindjárt telyes hitelt

gért neveztük himlőnek. Ha a' *vaktzina* nevezetet bé veszfzük, akkor elég léfzen a' hólyagos himlőt tsupán himlőnek nevezni.

nem adott is, leg alább figyelmetefségre méltónak, és ha bizonyos találna lenni, az egész emberi nemzetre nézve hafznosnak ítélte. Ő az, a' ki hofzfas meg fon-
tolásai, és számtalan próba tételei által a'
köz nép' vélekedését, fundamentomosnak
találta, 's az által emlékezetét halhatat-
lanná tette.

Elöre el látta az éles szemü Anglus,
azt az ellenvetést, melyet az ezen tárgy-
ról nem olvasott emberek, még ma is tesz-
nek, mintha a' tehén himlő tsak egy né-
hány hetekig, nem pedig örökre mentené
meg az embert, a' hólyagos himlő' vefze-
delmeitől, és azért leg első próba tételeire,
olyanokat választott ki, a' kikről bizo-
nyos vólt, hogy az előtt 25, 27. 31, 38,
sőt 53 efszendőkkel vóltanak tehén him-
lősök, hólyagos himlősök pedig soha
sem *). A' hólyagos himlőt egy néhány

*) Ha ezek a' próbák (az' írja Jenner a' 4-dik lapon) a'
fő városbau (Londonban) tétettenek vólna, talám
valami ok lehetne a' kételkedésre; de ebben a' nem
igen népes városban (Gloucesterben), a' hol a' himlő-

izben beléjek óltotta, de egyben is meg nem fogant. *Lásd. Jenneri Disqu. de causis et eff. variolar. vaccinar. Cas. 1. 2. 4. 8. et Continuationem Disqu. et obs. Jenneri p. 18.*

A' fellyebb említett próba tételek könnyen arra birhattanak volna egy fzeles embert, hogy a' tehén himlő hafznait mindjárt ki harangozza, de Jenner szükségesnek tartotta a' köznép állatását a' leg szorofsabb próbák alá vetni, és a' tehén himlőt olyanokba óltani bé, a' kik soha is, sem egy, sem más féle himlőben nem vóltanak, 's ha valyon azután a' hólyagos himlő azokban meg foganik é, sok izben meg próbálni. Erre a' végre 1796^{ban} Majus' 13^{dikán} egy tehén himlős szolgálonak himlőjéből matériát vett, és azt egy 8 esztendős gyermekbe bé óltotta.

Hét napokkal az óltás után, a' gyermek, a' honyalya fájdalmáról panaszolt. 9^{dik} napon, a' hideg ki borzongotta, ételhez

sők, hiven fel szoktak jegyeztetni, nem lehet sem a' hibától, sem a' tsalárdágtól tartani.

valo kedvét el vesztette, fejét fájtatta, éjjel nyughatatlan volt. 10^{dik} vizont jól lett.

Hogy meg bizonyosodjék Jenner, ha valyon ez a' gyermek, a' kiben a' tehén himlő, oly' kitsiny változást okozott vala, a' hólyagos himlőtől ment é, ugyan azon esztendőben Julius' 1^{ső} napján, a' hólyagos himlőt, mindenik karján egy néhány helyekre óltotta bé. Semmi következése nem lett. Néhány hólnapok el telve, vizont belé óltotta a' hólyagos himlőt, akkor sem fogant meg. *Jenner Disquis. de caus. et eff. var. vac. Cas. XVII.*

A' második, a' kin a' tehén himlő erejét próbálta, egy hatod fél esztendős gyermek volt. A' matériát egy himlős tehén tölgyéről vette. A' 6^{dik} napon roszszul kezdett lenni, egyszer hányt, és a' hideg szokott jeleit érzette. 8^{dik} napon ismét jól lett. *Jenner Disquis. de caus. et eff. var. vaccin. Cas. XIX.*

Ezekhez hasonló számos próbái nem

tsak arról győzték meg Jennert, hogy a' tehén himlő az embert a' hólyagos himlő ellen, minden kétségen kívül meg menti, hanem arról is, hogy az, alig érdemli betegségnek neveztetni, és hogy a' materiának ereje, egy gyermekből másba óltatva, semmit is nem kissebbedik. Már most nem kételkedett, betses tapasztalásait, egy ilyen tzimű könyvében: A' tehén himlő okainak és erejének meg vizsgálása *) 1798^{ban} Junius 21^{dikén} az olvasó közönséggel közölni.

A' tudatlanok nevelték az újj találmányt. Némely, egyaránt roszsz szivü és gondolatlan emberek azt vélték, hogy a' Jenner találmánnya által, a' hólyagos

*) An Inquiry into the causes and Effects of the variolae vaccinae, a Disease discovered in some, of the western Counties of England, particularly Gloucestershire, and known by the Name of the Cow Pox. By Edward Jenner. London 1798.

Ezt a' munkáját Jennernek, Német nyelvre D. Ballhorn, Hannoverában 1799-ben, Deákra D. Cerenó fordította.

himlő oltásából venni szokott jövedelme-
ket el fogják veszteni, és azért oktalan
írásaikkal 's hamisan költött hírekkel
igyekeztek az embereket rettenteni. A'
tudósok nem tudván az emberi test al-
kotásának esméretes törvényeiből meg-
magyarázni, hajlandók voltak nem hinni
a' Jenner elő adásainak. A' Filozofus or-
vosok leg jobbnak tartották előbb próbá-
kat tenni, és azután itélni.

Pearson, (olv. Pirszén) Londoni hires
orvos tett leg elsőben próbákat. Jenner
példáját követvén, előbb olyanokat ke-
resett fel, a' kik az előtt sok ezüstendők-
kel vóltanak téhen himlősök, hólyagos
himlősök pedig soha sem. Számos elsőb-
rangú tudósoknak jelenléteben a' hólya-
gos himlőt beléjük oltotta. Nem fogant
meg. Azután, még himlőzetlen gyerme-
kekbe oltotta bé a' téhen himlőt, 's mi-
nekutánna a' *Jenner* elő adásával töké-
letesen meg egyező téhen himlőjeket el-
múltni szemlelte, a' hólyagos himlőt egy-
néhány ízben beléjük oltotta. Nem fogant

meg. Így *Pearson* tulajdon tapasztalásai által meg győződven a' *Jenner* állatásainak igazságáról, 1798^{ban} Novemberben ilyen tzimü munkát adott ki: *An Inquiry concerning the History of the Cow-Pox s. a. t.*

Ezen két munkáknak olvasása által az Anglus orvosoknak nagy része tulajdon tapasztalások' tételére gerjesztetett. Egynek is oly kedvező környülállásai nem vóltanak, mint *D. Woodville*-nek, (olv. *Vudvill.*), a' ki Londonban egy nagy himlő óltó házban már régtől fogva igazgatója. Örömmel hafználta az alkalmazotfságot, és 1799^{ben} Januarius 21^{dik} napján, a' tehén himlővel való óltást, abban a' házban, melyben annak-ellötte számos hólyagos himlősök vóltanak, el kezdette. Négy hólnapok alatt mintegy 600-ba óltotta bé a' tehén himlöt. 400-an azok közül másodszor hólyagos himlővel óltattanak meg, a' nélkül, hogy egyben-is meg fogant vólna. Erröl *Woodville* ilyen tzimü könyvében tudósította a' közönséget: *Reports of series of inoculations for the va*

riolae vaccinae, or Cow-Pox, with Remarks and Observations on this Disease, considered as a substitute for the Small-Pox. By William Woodville. London 1799.

1800^{ban} Augustus hólnapban már 15,000-re ment volt tsupán Angliában, a' tehén himlővel meg óltatottaknak száma, 5,000-re azoké, a' kikben a' tehén himlő után, a' hólyagos himlő, a' nélkül, hogy egyben is meg fogant volna, bé óltatott.

Ily sok ezer próbák által meg győződven az Anglusok, a' tehén himlő' hasznairól, Londonban tehén himlőt óltó intézet állittatott fel. A' *Yorki Hertzeg* parantsolt, hogy a' Regimentjében lévő, még meg nem himlőzött katonákba *D. Jenner*, a' Gibráltárban, Minorka és Málta fzigeteiben lévő katonákba *D. Marshal* által a' tehén himlő haladék nélkül bé oltafsék. Fő Seborvos *Keate Tamás* közben járása által, ez a' parantsolat az egész Anglus hadi seregre ki terjesztetett. Most esztendeje már 100,000-re ment volt

a' tehén himlôvel meg óltatott Anglusoknak száma.

Mely kétségen kívül valók légyenek immár a' tehén himlô' hasznai, e' következendôkből is meg ítélheti az olvasó.

Az Angliai Kormányzék, a' nemzet háládatosságának meg bizonyítására, *D. Jenner*t, köz hasznú találmányáért 70,000 livrákkal jutalmaztatta meg. *Moreau Traité hist. et pratique de la vaccine* p. 279.

Az Angliai hajós sergek' egészségére ügyelô Kollégium, Londonban, a' halhatatlan Jenner' számára egy arany emlékeztetô pénzt veretett, és azt mintegy 200 orvosoknak és seborvosoknak jelenlétekben, nagy tzerémonióval adta által Jennernek. Egyik oldalán az orvosi tudomány' Istene, Apollo, egy a' tehén himlô' hasznaiban részesegett ifjú hajóst láttatik vezetni, a' ki kezében egy koro-

nát tart, ezzel a' felül iráfsal „*Jenner.*” Körülötte ez olvastatik „*Alba nautis stella refulfit 1801.*” A' másik óldalán egy vas-matska vagyon, az alatt, „*Georgio Tertio Rege, Spencer Duce,*” olvastatnak.

A' Jenner fontos, és az egész emberi nemzetre nézve hafznos találmánnya tsak hamar esméretefsé lett Európának más részeiben.

Mihelyt annak örvendetes hire Párisba el jutott, a' nemzeti institutum 9 derék orvosokat nevezett ki, a' kik az újj találmányt próbára vennék. Az első próbák sükeretlenek vóltak, holott azokat *Pinel*, *Woodvilletől* érkezett matériával tette. Számba nem vévén a' két nemzet között tartó véres hadat, nemzeti gyűlölséget, *Woodville* Párisba hivatott, hogy előtte tétetnének a' próbák. Meg érkezett, és 1800ban Octoberben, *Woodville* jelenlétében Párisban 150 személyekbe óltatott bé a' tehén himlő. Nagy részibe azután a' hólyagos himlő is bé óltatott; 's mint hogy

az által a' Frantziák is meg bizonyosodtak a' tehén himlő hafznairól, a' főbb városokban a' Londonihoz hasonló tehén himlot óltó intézetek (institutum) állittattanak fel.

Frantzia Országban már 13,000-re tétetik azoknak száma, a' kikbe a' tehén himlő bé óltatott.

Német ország északi részében, a' Hannoveraiaknak volt leg előbb szerentséjek a' tehén himlő hafznait tapasztalni. *Ballhorn* és *Stromeyer* Udvari Orvos és Seb-Orvos Urak egyesült erővel igyekeztenek annak el terjesztésében. Hannoverában 1800 végéig 1000-be óltatott bé a' tehén himlő. Ily hirtelen lett el terjedésének okát *Ballnorn* igen helyesen abban találja, hogy ott akkor igen veszedelmes hólyagos himlő uralkodott. Mindennap újj újj próbáit lehetett látni a' tehén himlő hafznainak, védelmező erejének.

A' Genevaiak olyan nagy buzgósággal

fogadták a' tehén himlőt, hogy a' *D. Odier* tudósítása szerént, már nints' kibe óltani azt, míg mások nem születnek. Három dolgokból lehet meg fejteni a' Genevaiak' példátlan buzgóságokat. ¹ször A' hólyagos himlővel való óltás, ott szint' olyan szokásban vólt, mint Angliában. ²ször Olyan veszedelmes himlő ütött vólt ki a' tájban, hogy egy hólnapban 76.^{an} hóltanak meg benne. ³ször A' papi rend egygyesítette magát az orvosokkal a' tehén himlőnek elterjesztése végett. Gyakrak vóltanak a' tehén himlő' hafznait a' nép eleibe terjesztő prédikátziók. Ennek felette a' kerefszég alkalmatofságával a' Pap, a' kerefsz atyának és anyának oly szivre ható intést szokott által adni, mely meg érdemlette, hogy a' leg hiresebb irók is munkájokba azt bé iktafsák. Kötelefségemnek esmértem én is azt alább olvasoimmal közleni.

A' Cs. Királyi Birodalomban Kormány-széki Tanátsos (Regierungsrath) *D. Ferro* vólt az első, a' ki Apr. 28^{dikán} 1799^{ben}, egy akkor Bétsben múlató *Peshier* nevü Ge-

nevai orvostól kapott tehén himlős tzer-
nával, két gyermekeit meg óltotta. Kevés
napokkal azután meg érkezvén *D. de Car-*
ronak, *Pearfontól* küldött matériája, Május'
10^{kén} és 20^{kán} két szép gyermekeibe a' te-
hén himlöt bé óltani nem kételkedett.
Ezen két orvosoknak 's egyszersmind
atyáknak példáját egy néhány érzékeny
és bal ítéletektől ürefsebb szülék azonnal
követték.

Ekkor sok Bétsi orvosok, nevezetesen
De Carro, *Careno*, és *Portenjchlag* között,
egy nemes vetélkedés támadott, melyik
használhatna többeknek, melyik segíthet-
ne többet a' tehén himlő hasznainak közön-
séges 'meg esmérésére. Erre nézve *De*
Carro az olvasottabb, *Careno* a' köz ren-
dübb emberek' értelem és pénzbéli tehe-
tségekhez alkalmaztatott munkákat adta-
nak ki a' tehén himlőről. Ingyen való szol-
gálatjokkal meg kínálták a' Bétsi közön-
séget, és valaki őket meg kereste, pénz és
jutalom kívánása nélkül, himlő matériát
adtanak, küldötenek.

A' sok ezer szülékre nézve gyáfzos 1800^{dik} éftendőben uralkodott hólyagos himlő igen kedvező környülállás lehetett volna a' tehén himlő' hafznainak közönséges meg esmérésére, ha egy néhány nagy tekintetű férjfiak az emberi értelem' keskeny határait a' természet ki meríthetetlen vóltával egyben vetvén, az előttök, nevéről alig esméreres találmányt nem kárhoztatták volna; vagy a' mi még meg bortsáthatatlanabb vétek, ha némelyek az emberi nemzet fzeretetének színe alatt, a' tehén himlő barátyainak ditséretes igyekezeteket fzemélyes bofszfúállás kívánságából el nyomni nem törekedtenek volna. Sok réttyei vagynak az emberi szivnek!

A' Császár Ő Felsége atyai szivére vévén népének bóldogságát, meghalgatta azon érdemes orvosoknak esedezéseket, a' kik a' tehén himlő hafznainak egy közönséges próba tétel által lejendő meg bizonyíttásáért könyörögtenek, és méltoztatott parantsolni, hogy a' közönséges ispotályban próba tétéfsék.

Ezen kegyelmes és régen óhajtott parantsolat' erejénél fogva 1801-ben, September' 1° napján, a' Kormányfőek Al-Elöl ülője Báro Smelti, Kormányfőeki Tanátsos Dr. Ferro, Valóságos Udvari Tanátsos, és az említett ispotaly' Igazgatója Frank Péter Uraknak, és nagy számú tanítványainak jelenlétekben, 26 fiú és leány gyermekekbe óltatott bé a' tehén himlő. Udvari Tanátsos Frank Ur, tanítványaitól kísértetve minden napon kétfzer látogatta meg őket.

Egy részibe telyefséggel nem fogant meg, holott egy néhányfzor beléjek óltatott a' tehén himlő *); másokban láttatott ugyan valami kitsiny változást okozni, mindazonáltal a' leg nevezetesebb jelek nélkül szükölködtenek, és azért kétségeseknek ítelttenek. A' kikben meg fogant, minden alkalmatlanság nélkül este nek által a' próbán.

*) Egynéhányon ezen gyermekek között az árvák' házából valók voltanak, következésképpen nem lehetett mindenikről bizonyosan tudni, volt é valaha hólyagos himlőben.

November¹¹ 12-dik napján, 14-be ezek közzül, a' fenn tífztelt Uraknak jelenlétekben, a' hólyagos himlő is bé óltatott. Egy sem himlőzött meg. Így győzedelmeskedék az igazság a' tudatlanságon, az alaton irigységen Bétsben is.

Bizonyos vagyok abban, hogy ezen 14 gyermekeken tett próbáknak nagyobb meg győző erejek léfzen olvasóim' szivekben, mint a' külföldi sok ezereknek.

Vifzfza élnék érdemes olvasóim' békéséges tüérésekkel, ha mind azon derék férjfiakra ki terjefzkedném, a' kik a' tehén himlő' óltását Spanyol, Olafz, Svéd, Prusfzus, Török, Mufzka és más orfzágokban, nem külömben Asiában, Afrikában, éfzaki Amérikában, napkeleti, és napnyugoti Indíákon esméretefsé tették, el terjefztették *). Fő indító okom a'

*) A' kiknek tefzik 'a' tehén himlő' eddig az ideig lett el terjedésének historiájával bővebben meg esmérkedni, olvafsák : *D. Bouchholz: vollfiändige Abhandlung über die Kuhpocken.* Berlin 1802. A' 268-dik laptól fog-

lehetne, hogy azoknak példájok által érdemes Hazámfiait, a' tehén himlő' felséges hafznairól még jobban-is meg győzzem. De vagynak immár mind a' két hazában olyanok, a' kiket, hazám' 's hazámfiainak tiszta fzeretete azok helyett emliteni parantsol. Ilyenek a' mennyire én tudhatom:

Magyar Országon. Posonban, Seborvos Küffner; Győrben D. Beke Márton; Pesten If. D. Szombati D. Kováts Mihály, D. Bene Ferentz; Komáromban D. Nagy Sámuel; Pápán D. Zsóldos János; Miskóltzon D. Ambrózy és Seborvos Mólnár György Urak.

Erdélyben. Kolosváron If. D. Pataki, D. Eckstein; D. Nyulas Ferencz - Püspöki udvari Orvos, D. Bara; Maros Vásárhelyen If. D. Mátyus István, D. Kováts Antal, és D. Szotyori Jó'sef; Brafsóban D. Barbénius; Szebenben D. Szabó András, D. Bód

va a' 385-dikig csak azt foglalja magában, ki, hol, és mikor kezdette a' tehén himlőt őltani.

Elek, D. Bachner; Nagy Enyeden D. Kováts László; Désen D. Sós; Károly Fejérváron D. Graeff; Besztertzén D. Friedenreich; Közép Szólnok Vármegyében D. Öry Fábián László Urak.

Második Szakasz.

A' tehén himlő' eredetéről.

A' tehén himlő' eredetéről különböző értelemben vagynak az orvosok. Jenner a' lovak' meg kelt talpába gyült matériának tulajdonítja. Azt írja t. i. *Disquis. de causis etc. p. 2.* hogy Gloucester környékén sok tehenet tartanak, 's azokat a' férjsiak, afzszonyok elegyesleg fejik. Ha a' szolga, minekutánna a' ló meg kelt lábát *) bé kötötte, mosatlan kezzel feji meg a' te-

*) A' lovaknak ezt a' betegségét az Anglusok *the grease* a' Frantziák *Javart*, *Eaux aux jambes*, a' Németek Hornkluft, Krongeschwürnek nevezik. Vagyon é a' Magyaroknak tulajdon szavak arra, nem tudom. A' betegség ebből áll. A' ló talpa, (töbnyire a' hátulsó) meg tüzesedik. meg dagad, meg kél 's hig igen bűdöss genyetség foly ki belőlle.

henet gyakran meg történik, hogy az újjaira ragadott genyetség a' tehén tölgyén, tsetsein azt a' különös betegséget okozza, melyet tehén himlőnek neveznek.

Jenner ezt a' vélekedést a' köz néptől költsönözte. Próbálta ugyan az említett genyetséget a' tehén tölgyébe bé óltani, de nem fogant meg; *) mindazonáltal a' következő okokból előbbeni vélekedésében vagyon: mert,

1^{szor}. Valahányfzor a' tehén himlő valamely majorban ki üt, (ha nem beteg tehenek vitték oda bé) arra egy olyan megkelt lábú ló adott alkalmatofságot, melyre a' teheneket fejő tselédek viseltenek gondot. *Jenner Disqu. p. 16.*

2^{szor}. Az egész közönségnek az a' vélekedése.

3^{szor}. Skótziában, Hyberniában, a' hol a' férjfi tselédek gyalázatnak tartják tehe-

*) Jenner Disqu. p. 16.

net fejni, a' tehén himlő telyegességgel es-
méretlen. *Jenner Disqu. p. 21.*

4^{szor}. Mivel tapasztalta, hogy a' ló tal-
pából ki jövő matéria a' kovátsoknak *)
és azoknak, a' kik azt kötözik, kezeken,
a' tehén himlőhöz oly hasonló keléseket
okoz, hogy azokat egy mástól meg kü-
lönböztetni alig lehet. *Jenner Disqu.*
Cas. XV.

5^{szor}. Tapasztalta, hogy némelyek az
ilyen kelések által a' hólyagos himlőtől
meg szabadúltanak. *Cas. XIII. XIV. **)*

6^{szor}. Egy 5 esztendőös gyermekén, a'
kit egy embernek, a' lóvak körmiről el-
ragadott keléséből óltott meg, a' 6^{dik} na-
pon, a' tehén himlő szokott jeleihez ha-
sonlók láttattanak. 8^{dik} napon jobban lett.

*) Innen fejtí meg Jenner azt a' régi tapasztalást, hogy
a' kovátsokba sokszor nem foganik meg a' himlő.

***) Talált olyant is, a' kit ezek a' kelések a' himlőtől
meg nem mentettek. *Jenner Cas. XV.*

Woodville, Pearson, Coleman, Simmons, tulajdon próba tételeikre támaszkodván telyefséggel ellene mondtának a' Jenner vélekedésének. Azt írják t. i., hogy ők egygyen egygyen, néhány ízben próbálták a' lovak' meg kelt talpában származott matériát a' tehenek' tölgyébe, gyermekekbe bé óltani, de tzeljokat el nem érhatték, egyben is meg nem fogant *). Némelyek azért a' motsáros

*) Azok a' próbák a' Jenner vélekedését kétségben hozhatták ugyan, de meg nem táfolhatták. Elsőbben az Anglusok sűkeretlen próba tételeiknél fogva azt állították, hogy a' tehén himlő az emberből vizfont tehénbe óltatva meg nem foganik, 's talám ha a' Frantziák tapasztalásai ellenkezőt nem bizonyítottának volna, még ma is törnék fejeket a' tudósok a' kettő között való különbségnek ki találásában. Az Anglus árendások újabb tudósításaik szerént, a' ló körme daganatyának tsak egy neme bír azzal a' különös tulajdonsággal. Jenner még az első munkéjában meg jegyzette, hogy a' ló matériája nem minden állapötban egyarányú erős. Ha Simmons olyan meghatározással akart itélni a' tehén himlő' eredetéről, mint szavai mutattyák, nem kellett volna tsupán tsak s féle, ugymint sárgás hig, és sűrű barna matériával tenni a' próbát, hanem azon naptól fogva, hogy a' ló' lábába matéria kezdette magát mutatni, a' ló'

helyeken való legelésből, mások a' sovány legelőnek kövérrel lett fel tsereléséből akarták a' tehén himlő eredetét megmagyarázni; Ki nem láttya ezeknek a' vélekedéseknek erőtlenségét? Még helytelenebb ezeknél a' D. Turner vélekedése, melyben azt állittya, hogy a' tehén himlő a' hólyagos himlőtől vészti eredetét; hogy az a' fejés közben a' kevéssel az előtt himlőben fekütt tselédekről ragad el a' tehenekre. Ha az igaz vólna, úgy a' tehén himlőnek az egész világon esméretesnek kellene lenni. A' tapasztalás ellenkezőt tanít. Továbbá Woodville, Hunter, Vi-

tökéllotes meg gyógyulásáig mindennap, leg alább egyszer, bé kellett vólna azt egy tehénbe öltani. Tudva lévő dolog az is, hogy valamint nem minden tehénre, úgy nem is minden időben ragadhat az el. Ritkán lehet himlős tehenet egyébkor, hanem tavaszfal és nyár' elején találni. A' tehenek csak egyszer himlőznek meg. A' tapasztaláson épült igazság, hogy az ember lehet olyan állapotban, a' mikor ha himlőssel hal, vagy bé öltatik is, meg nem himlőzik. A' teheneknél miért ne lehetne ez meg? Honnan tudhatták Woodville-ék, hogy ezek, vagy más esnéretlen okok nem vóltanak próbájoknak akadályául?

borg, Coleman, Ingenhouz próbálták a' hólyagos himlőt tehenekbe bé öltetni, egyben is meg nem fogant.

Egy 1772-ben ki adatott gazdasági könyvben az olvastatik, hogy ha a' fejős tehenek, himlős juhok' ganéján sokáig állanak, azoknak tölgyeken himlők ütnek ki, melyek a' fejés alkalmatofságával nagy fájdalmat okoznak, és tejek véres lészzen. Ebből egy nevetlen író, alkalmatofságot vett a' tehén himlő eredetéről származott vélekedések számát még eggyel nevelni. Bouchholz vollst. Abh. über die Kuhpocken p. 44.

D. Jenner 1801-ben Jan. 23-dikán a' többek között ezt írta D. de Carronak.

„Naponként újjabb újjabb erőfiséim vagynak a' tehén himlő valóságos eredetének megbizonyítására. Tsak eggyet válaftok ki azok közzül: egy árendás' fia az én izomfzésdságomban, meg vágott kézzel, egy lónak meg kelt talpát mindennap kötöztette, 's a' vágás a' hozzá ért ló maté-

riájától, tehén himlőhez hasonló fekélyé változott, és a' gyermek rozfzúl lett. Az előtt sem tehén, sem hólyagos himlős nem volt. Három hólnapokkal azután a' hólyagos himlő a' gyermekbe bé óltatott, de meg nem fogant.

D. Regge, Seborvos Lupton-nak egy árendás' fia és 2 szolgák körül tett tapasztalásait tette közönségessé, melyek között az első a' Jenner tsak most említett példájához hasonló; a' második, minekutánna a' ló' fekélyes lábát bé kötözte, mosatlan kezével a' tehenet meg fejte, melytől annak tölgyén kevéssel azután az úgy nevezett tehén himlő ki ütött. A' 3^{-dik} közben vetetlenül a' tehéntől kapta himlőjét. Meg jegyzésre méltó, hogy minekeelőtte ezeken a' himlő ki ütött volna, a' lónyaljak meg dagadott, azután pedig a' hideg szokott jelenségeit érzették. *Bouchholz vollständ. Abhandl. über die Kuhpocken.* p. 39—41.

Anglus Seborvos Tanner azt írta hogy egy darab tehén himlős tzérnával

egy tehenet meg akart himlőztetni. Öt nappal azután, midőn semmi következését az óltásnak nem vehetné észre, ló lábából vett matériát tetszőleg azon helyre, 's 9 napok múlva tökéletes tehen himlőt talált ott, melyből halfzonnal óltott meg másokat. *Observationes et facta var. vaccinar. inter se comparata et edita a Jennero et Woodvillio p. 27.*

Ez az, egy első tekintettel sokat ígérő próba nagyon hijjános; mert még az 5^{dik} napon nem tudhatta, nem fogantik é meg az előbbeni óltás. Tapasztaltam, hogy a' tzerhával való óltásról az 5^{dik} napon, néha még semmi bizonyost nem mondhatni. Vagyon példa, hogy a' 12^{dik} sőt 20^{dik} napon ütött ki a' tehen himlő. Annakfelette nem emlékezik, hogy a' 9^{dik} nap előtt látta é vagy egyszer. A' két idő együtt véve 13 nap; már pedig ha az első óltás fogant is meg, lehetett még akkor, a' mint Tanner írja, tökéletes.

Azt írják, hogy a' Coleman újabbí próbatételei a' Jenner vélekedésének igazságát minden kétségen kívül valóvá

tették *). Mi lehet Jennerre nézve ditsőségebb, mint hogy oly sok derék férjfiakon győzedelmeskedhetett. Reménylhetni, hogy nem sokára bizonyosabb tudósításokat vefzünk a' ló említett nyavalyájának meg esmértető jeleiről, és ha lehetséges létzen, hogy a' tehénhimlő az országból előbb ki foggyan, hogy sem kivánnok, akkor mi is teremthetünk.

Harmadik Szakasz.

A' valóságos (vera) és fattyú (spuria) tehén himlőről.

A' valóságos és fattyú tehén himlő között való különbségnek nem esmérése sokakat hibába ejtett. Gyakrak lettek az Anglián kívül talált tehén himlőről tett tudósítások, de még eddig ha Holsteint, Mecklenburgot, és Lombárdiát ki vefz-

*) Observations et Experiences sur la vaccination par J. de Carro. Second édition p. 50.

szük, az Angliához hasonló tehén himlő nem találtatott *).

Jenner következő jeleit adja a' fattyú és valóságos tehén himlőnek:

1^{ször}. A' fattyú tehén himlő nem kékes.

2^{ször}. Nintsen ró'sa színü kerülete. 3^{ször}. Nem rágja bé magát. 4^{szer}. Az ember' testén okozhat ugyan néha kelést, de a' hólyagos himlő ellen meg nem menti.

A' valóságos tehén himlő ellenben 1^{ször}. On szín kék. 2^{ször}. Minden himlőt egy egy ró'sa színü tüzesség vészén körül. 3^{ször}. A' tüzesség után későre formálódik a' var. 4^{szer}. A' tehén beteg lészén, kevesebb tejet ad. 5^{ször}. Himlőzetlen személybe óltatván, azt a' hólyagos himlő ellen örökre meg menti.

A' fattyú tehén himlőt az esztendőnek különböző részeiben, főképpen pedig tavaszszal, midőn újfűre tsapatnak ki a' tehének, lehet tapasztni. Két fő okául állittyák még lenni a' legyek' tsipését, leg többször pedig a' községnek azon alaton

*) De Carro Obs. et Experiences sur la vacc. Second edition p. 49. Bouchholz vollst. Abh. über die Kuhpocken. p. 47 — 68.

és kegyetlen maga viseletét, mely fzerént eladó fejös teheneket, minekelötte a' vásárba hajtának, 2—3 napokig fejellen hagyják, hogy így teheneknek kitsiny tölgye, a' meg gyült téjtől ki feszülvén, azt két, három árrán eladhafsák. A' tehén tölgyének ily erőszakos ki feszülését, meg tüzesedés, és kiütések követik, melyeket egy gyakorlatlan fzem könnyen valóságos tehén himlő gyanánt tarthat.

N e g y e d i k S z a k a s z .

A' tehén himlő, óltásának különböző módjairól.

Külömböző módokat követtenek eleitől fogva a' himlő' óltásában. A' nevezetesebbek ezek voltak: egy fszál himlő matériába meg áztatott tzérnát a' meg óltatandónak karjára, vagy lábára tekertenek, vagy tővel a' bőr alatt el húztak, 's a' testből ki érő két végét flastrommal le ragasztották, és midőn tzéljokat az által el érni látták, visszont ki húzták. Vólt az az idő, a' mi-

kor a' himlő matériát a' testnek ez vagy amaz részébe bé dörgölték, vagy a' száraz himlő matériát porrá törték, 's mint a' pórtobákat fel szivatták. Minekutánna ezeknek alkalmatlanságait, 's kárát tapasztalták, jónak tartották a' bőrt egy fél hüvelyknyi hofzfúsásra egészen a' húsig meg hasítani, és a' himlős tzérnát oda bé fektetni, vagy a' friss himlő matériát óda bé tseppenteni. Dimsdale által látta mind azt, hogy ezen az úton szükségtelen fájdalmat okoznak a' mególtatottnak, mind azt, hogy az ily nagy hasítást könnyen követheti mély és nehezen gyógyuló fekély; azért tsak annyira sértette meg a' bőrt, hogy egy kevés vér serkedezzen ki. A' hires Sutton egészen el állott a' hasítástól, és egy annál még könnyebb óltás módját, a' szúrást (punctura) találta fel, mely ebben állott: a' lantzéta hegyére egy kevés friss himlő matériát vett, vagy ha a' nem vólt, a' száraz himlő matériát egy tsepp meleg vízbe meg nedvesítette, a' lantzéta hegyét hozzá dörgölte, 's azzal a' felső bőr alá (epidermis) bé szúrta.

A' tehén himlő fel találásakor az a' kérdés támadott az orvosok között, melyik óltás módja jobb, a' Dimsdalé é (incisio) vagy a' Suttoné? (punctura.) Jenner, Pearson az utólsót, Woodville, Odier az elsőt jobbnak tartják. Azt mondják Woodvillék, hogy az a' kevés matéria, mely a' lántzéta' hegyén vagon, a' befúrásakor a' bőr által visszta tisztódik, következésképpen vagy semmi, vagy igen kevés matéria hathat bé a' testbe. Ennek az oknak a' tapasztalás ellene mond, mivel bizonyos az, hogy a' fogadás, nem a' matériának sokságától, hanem annak jóságától függ. En próbáltam olyan kevés matériát venni a' lántzétám hegyére, a' milyen keveset tsak lehetett, tsak annyira fúrta bé, hogy egy fél esztendő gyermekeknek, karjából leg kisebb vér is nem jött ki, sőt a' gyermek álmából fel sem ébredett, 's még is éppen úgy megfogant, és akkora hólyagot formált, mint az, a' hová tiz annyi matériát óltottam. De ha e' nem vólna is, ha a' lántzétának hegyén, a' mint a' rajzolat mutattya, egy keskeny

barázdátska vagyon minden kéttészen kívül közöltethetik a' testel annyi matéria, a' mennyi szükséges.

A' szúrást azért betsülöm elébb a' vágásnál: mivel sokkal kisebb fájdalmat okoz; egy szempillantat-alatt meg esik, a' vágás pedig hofszabb időt kíván. A' kik figyelmetesek a' szüléknek nyúghatatlanságát, gyermekeik' bé óltásakor észrevenni, és egy két szempillantatyni némasóhajtásoktól meg kimélleni kívánják, lehetetlen, hogy az elsőt az utólsónál elébb ne betsüljék. Továbbá teheti az ember, hogy leg kifsebb vér is a' szúrás után ki ne jöjjön. Így nem félhet attól, hogy azt a' kevés himlő matériát a' ki jött vér meg higittya, vagy tellyefséggel ki mofsa.

Vagyon mindazonáltal egy eset, melyben szükségesképpen vágás által kell óltani, 's ez a' himlő nedvbe mártott tzerával való óltás.

Minekelötte a' tehén himlő óltásának különböző módjait meg irnám, szükség meg jegyezni, hogy az, az ábrázatot ki véve a' testnek akármely részén eshetik.

Leg j6bb mindazonáltal olyan r6fzt v6lafztani, melyet rendszer6nt a' k6nt6s fed, hogy így a' leveg6, melynek a' leg kisebb sebetsk6be is szembet6n6 b6 foly6sa vagyon, el tartoztathats6k. A' k6ny6kt6l kezdve szinte a' v6llig, hasonlok6ppen a' tzombnak k6l6mb6z6 r6fzeibe pr6b6ltam b6 6ltani a' teh6n himl6t, 6s semmi egy6b k6l6mbs6get nem tapasztaltam, hanem hogy a' b6 p6l6lt 6s melegen tartott tsetsem6knek tzombjokan, egy nappal hamar6bb meg foganak, 6s t6k6lletefs6gre m6gyen a' teh6n himl6, mint a' karon.

I⁶ M6d. Ha tz6rn6val akar az ember 6ltani, a' test' csak most említett r6fz6n egy 6lyan pontat v6lafzt, mely a' fekv6s, vagy p6l6l6s k6zben kevesebb6 s6rlodhatik el, ott a' b6rt a' bal keze' k6t 6jjaival meg fogja, egy keves6 fel h6zza, 6s egy k6z6ns6ges l6ntz6t6val, vagy egy 6les penna tsin6l6 k6fcel ekkora — hofzf6z6s6gra meg v6gja. Ennek a' v6g6snek 6lyan gyeng6nek, 6s keves6 m6lynek kell lenni, hogy ha k6tetlen maradna is, abb6l,

egy, két tsepp vérnél több ne folyhasson. Jobb kereftül mint hofszára esni ennek a' vágásnak. Olyan lántzétával, mint a' melyel a' III^{dik} mód szerént igen foganatosan lehet óltani, és a' melynek formáját a' tehén himlő' képe mellé mettettem, nem lehet a' közelebb irt módon meg vágni a' bőrt, hanem, a' bőr alá gyengén befúr az ember, és annak élet fel felé fordítván azt fel hasította. Még könnyebben meg esik ez, ha a' meg óltatandó helyen, a' bőrt, hüvelykével és közép újjával meg fefzitti, 's az élével fel felé tartott lántzétával, azt, az irt hofszúságra meg hasította. Akármelyik módon esett légyen ez a' vágás vagy hasítás, az említett két újjával a' bőrt alól felyül meg fefzítvén, azt egy kevéssé meg tágította, ha vérzik a' mutató újjával meg nyomja, és a' vágásnál valamivel rövidebb himlős tzérnát belé fekteti, Anglus flastrommal bé fedi. Hogy az Anglus flastrommat előbb meg kell nedvesíteni azt tartom minden tudja. Ne légyen fzegeletesen vágva, külömben mihelyt meg szárad, annak hegyes és meg

görbedett szegletei a' bőrbe bé hatnak, vízketést okoznak, és a' gyermek idő előtt le vakarja. 48 órák múlva a' flastromat le, a' tzérnát ki kell venni, és el kell várni a' következést, mely rend szerént később, mint a' frifs matériával való óltás után. Az Anglus flastromon felyül még bé kötni, nem találtam jónak; mert ha gyenge a' kötés, egy két óra múlva le suhad, ha szoross, fájdalmat okoz. Jobbnak tartom egy kevésbé szüköb, mint bőv újjas köntöst adni a' gyermekre, melyet éjtzakára se vessen le. Ha ebbe nintsen mód, az Anglus flastromra, egy darabotska kétszer egybe rétel gyóltsat kell a' következendő módon ragasztani: Dyachilum flastromat ken az ember egy ruhára, abból, kis újni hofzfú és széles 3 darabot le vág, és kereztesen a' gyóltsra rakja, a' végeit a' testre nyomja. Egy szóval vigyázni kell, hogy a' tzérna a' vágásból idő előtt ki ne jöhessen.

Jenner előbb javasolta, hogy a' himlős tzérna, minekelötte a' vágásba bé fektetnék, a' réa' lehellés által nedvesittesék

meg, vagy mártásék hirtelen meleg vízbe. Bővőbb tapasztalásaiból meg tanulta Jenner, hogy a' leg kisebb meleg is árt a' tehén himlő matériának, és azért utolsó tanátsától egészen el állott, az elsőt pedig a' himlő matériának, a' Chimia által meg esmért természetéből ellenzik. Hunold próba tételei t. i. arra mutatnak, hogy a' himlő matériának egy fő része hamú'sir (potassa, alcali vegetabile.) Ez időtől fogva tartanak attól, hogy a' ki lehellett gőz (in specie gas acidum carbonicum) azt meg változtattya. Némelyek jónak tartják gyengén a' nyelvhez értetve nedvesíteni meg. Részemről annyira meg vagyok a' meg nedvesítésnek szükségtelen vóltáról győződve, hogy ha, sem a' meleg, sem a' ki lehellet gőz nem árthatna is a' tehén himlő matériának, még is egygyikkel is nem bajólnék; mivel a' leg kisebb vágásból is jön ki annyi vér, a' mennyi annak fel ólvadására elégséges.

Ballhorn és Stromeyer jónak tartják a' 2-dik, Hufeland a' 3-dik napon a' vágás helyén főmálódott varatskát, az alatta

lévő tzérnával egygyütt le venni, és az olló vagy kés fokával a' vágás helyét gyengén el vakarni, 's újj tehén himlős tzérna darabot tenni helyébe. A' Strome yer Urak tanáttsa ugyan valamennyire még helyben hagyható, de a' Hufeland Uré nem; mert egy olyan kitsiny vágásotska 3 napok alatt egészen bé gyógyul. Ennek felette, szükségtelennek tartom a' gyermeket rikkatni, szüléit nyughatatlankodtatni mig nem bizonyos az ember, meg foganik é, nem é. Kiki tapasztalhattya, hogy mind a' gyermekek, mind a' szülék inkább irtóznak a' második óltástól, mint az elsőtől. Ha tsak ugyan ezek ellent nem állanak, ám légyen. Tudván azt, hogy a' tzérnával való óltás bajasobban foganik meg, szükség leg alább 2, 's ha a' gyermek és házi környülállások engedik 4 helyre óltani.

Ha a' matéria eredeti állapotjában jó vólt; ha a' régiség, meleg vagy igen hideg helyen való tartás által erejét el nem vesztette; ha igen sok vér nem jött ki a' vágásból, és az által annak nagyobb része

ki nem mosódott; ha idő előtt a' testből ki nem tsúszott, vagy ki nem vakartatott; ha a' gyermek soha himlős nem vólt, vagy olyan még eddig nem eléggé esméretes állapotban nintsen, melyben a' friss matériával való óltás is meg nem foganik, tellyes reménység lehet a' meg foganás iránt.

D. Hufson *) azt írja hogy fattyú tehén himlőt, tsak a' tzérnával való óltás után tapasztalt. A' himlős tzérna ugymond, ha meg szárad, igen kemény, és szúrja a' testet, melynek természetes következése a' meg tüzesedés (inflammatio) és meg évesedés (suppuratio). Ez által a' tehén himlő matéria vagy egészen erőtlenné tetetik, vagy változást szenvedvén természetében, fattyú himlőt okoz.

En ezt nem tapasztaltam, mindazonáltal lehetőségét egészen tagadni nem merem; de hiszem azt, hogy ha a' tzérnát 48 órák múlva ki veszfűk, a' fattyú tehén himlő' származásától, tsak azért, hogy tzér-

*) Recueil de Mémoires d'observations et d'expériences sur l'inoculation de la vaccine p. 48—52.

nával esett az óltás, nem tarthatunk. Fel kell más felől tennünk, hogy a' ki a' tehén himlő óltásához kezd, már annyit olvasott, hogy a' fattyú tehén himlőt a' valóságostól nagy részént meg tudja különböztetni. Ha nem leg bizonyosabb fogásu is a' tzérnával való oltás, leg alább könnyebb azt kapni. Némelyek tzérna helyett gyapotra szokták venni a' matériát, és azt tenni a' vágásba, erről inkább meg hiszem, hogy fattyú tehén himlőt okozhat.

A' tehén himlő materia mint valami máz, úgy veszi körül a' tzérnát, ha leg kisebbet hajtogatja az ember, nagy részént le pattagzik, és a' tzérna pufztán marad. Ugyan e' történik ha buta késsel vagy ollóval vagdaljuk. Leg jobb azért míg nyers apró darabokra vagdalni, és úgy tenni üvegbe.

II^{dik} M ó d. A' tzérnával való óltásnak bizonytalansága kényszerítette az orvosokat, olyan módokról gondolkodni, mellyek a' friss matériával való óltáshoz némüné-

müképpen hasonlitsanak. Egy ezek közül az *imprægnált* lántzétával való óltás, olyannal t. i. melyre friss tehén himlő materia vétegett, és réá száradni hagyatott. A' leg jobb atzélból készült lántzéta is hamar meg ró'sdásodik a' friss tehén himlő nedvétől; a' ró'sda mint valami rágó szer (*causticum*) egybe húzza a' bélszívó edénykéket, és az által a' meg fogadás lehetlenné tétetik. Szükség azért, az olyan lántzétát, melyen a' materiát jövendőre nézve meg tartani, vagy el-küldeni akarjuk, éléfánt tsontból vagy ezüsből készíttetni és meg aranyoztatni. A' vele való óltás ebben áll:

A' lántzétának arra a' lapjára, melyen a' materiát lenni láttyuk, egy kised gombostő fő nagyságú tsepp hideg vizet kell tseppenteni. Vizbe mártott tövel leg jobban lehet ezt mérsékelni. Mintegy 2 minútaig áljan rajta a' viz, ha nagyon régi a' materia, még továbbatska. Sem az ezüst, sem az éléfánt tsont lántzétának olyan élet adni, mint a' milyent a' könnyű óltás kíván, nem lehet; jónak tartom azért előbb

egy atzél lántzétával útat kézszitteni, 's a' kéz jukba tsapanólag (oblique) tartva szúrni bé a' matériás lántzétát, nehogy a' szúrás széle a' himlő nedvet visszafiztassa. Mihelyt eléggé bé vagyon szúrva, a' kézzen álló bal hüvelykel, meg kell egy kevélsé nyomni a' bőrt felette. Így a' matériának nagyobb része a' testbe marad, 's reménylhetni hogy meg foganik. Anglus flastromat kell erre is tenni, különben a' ki serkedező vér a' matériát ki moshattya.

Ha a' meg óltatandó személy nem gyermek, vagy ha az, de tsendes, a' viz elismaradhat, főképpen ha a' matéria nem igen régi, tsak hogy abban az esetben egy néhány minutáig a' lántzétát a' szúrásba kell tartani.

A' III^{dik} és a' két elsönél sokkal bizonyosabb mód, a' frifs matériával való óltás, az az, mikor egyik gyermek' himlőjéből vett matéria közben vetetlenül a' más gyermek karjába óltatik bé. E' végre egy ide hátrébb meg határozott tulajdonságok-

kal bíró téhen himlöt, két három helyeken a' lántzéta hegyével gyengén meg kell szúrni. Eppen a' szélit nem kell bántani, mert onnan majd mindenkor vér jön. Egy két szempillantatok múlva, a' harmat' tsepjeihez hasonló tiszta nedvefség jön ki a' meg szúrt helyeken, melyet a' lántzéta hegyére vévén, így kell bé óltani: a' meg óltatandó tagot, egygyik kezével úgy fogja meg az óltó, hogy hüvelykével a' bőrt, azon pont előtt, a' hová szúrni akar meg feszithesse. E' meg esvén, a' lántzétát, a' mennyibe lehet, felünnöl alá felé a' felső bőr alá ennyire — szúrja bé, hüvelykével a' bőrt nyomja meg, 's minek előtte a' szúrásban egészen meg fordított lántzétát ki húzná, a' bőrt nyomja meg másodszor is felette. Mind ezek egy szempillantat alatt meg eshetnek, ha a' lántzéta elég éles. Erre is Anglus flastromat kell tenni, melyet más napon mindjárt le lehet venni, vagy ha egy néhány órák múlva le hull is, nem árt. Próbáltam, hogy midön csak egy gombostö fő nagyságú tsepp vér jött ki, flastromat nem tettem réá, hanem

a' vért meg száradni engedtem, 's az inget réá húzattam; éppen úgy meg fogant mint a' melyre ~~fastromat~~ is tettem vólt.

Egy érdeemes iró azt írja, hogy mindenik karra 3 — 3 helyre kell óltani, még pedig egy mástól egy egy fél hüvelyknyire. Ezt egyáltalában helyben nem hagyhatom; mert ha ugyan azon karon, mind a' 3 meg foganik, mely többször meg esik mint nem, a' három hólyag szinte egybe ér. Így nem tudja az ember az óltások' udvarait (areola) egy mástól meg különböztetni; de még több az, hogy ha el vakarja a' gyermek, melyről a' legnagyobb vigyázás mellett-is nem felelhet az ember, az egyszeribe el vakart 3 hólyag nagy sebet okozna. Tsak úgy vólna talám erre szükség, ha a' karnak tsupán egy krajtzárnyi helye vólna alkalmas a' tén hímlo' matériának el fogadására. A' jözan okofság, a' hímlo' természet, a' tapasztalás ellenkezöt tanítanak. En azért ha tsak kettöt óltok is egy karra, azt egy mástól két hüvelyknyire óltam.

. A' szúrásnak mélysége, vagy jobban mondva hofzfzúsága iránt különböző értelemben vagynak az irók. Némelyek szerint tsak annyira kell szúrni, hogy alig serkedezzen egy kevés vér utánna. Mások azt tartják hogy bizonyosabban megfogani, ha annyira bé szúr az ember, hogy egy jó tsepp vér jön ki. Azok azt hiszik, hogy egy nagy tsepp vér, igen meg higitaná a' matériát, vagy ki mosná azt a' testből; ezek pedig, hogy a' hol több vér jön ki, ott több edények is vágattanak el, következésképpen, a' matéria könnyebben és bizonyosabban bé szivódhatik a' testbe.

Bizonyos tekintetben mindeniknek igaz a' vagyon, ámbátor a' vérnek töbsége inkább a' személynek korától (aetas) függ, mint a' szúrás mélységétől. Itéletem szerint leg jobb a' közép útat követni. Azért én sem felette röviden nem szúrok, sem azt nem várom, hogy vér jöjjen ki, hanem midön a' lántzétát megforditom, a' bal hüvelykemmél egy kevésé meg nyomom, és minekelötte a' vér ki jönne a' szúrást

flastrommal le ragasztom. Ez által mind a' két rész kívánságának eleget tévzek; annak felette nagyon kedves dólgot tselekszem a' szülékre nézve, a' kik az érzeményes dólgekhoz szokván, a' leg kisebb vértől is irtoznak. Töbnyire minden szúrásom meg foganik.

IV^{dik} M ó d, a' hólyag húzó flastrommal való óltás. Ennek fő pártfogója ama Göttingai hires O s i a n d e r. Ő az óltás előtt egy nappal arra a' helyre, a' hová a' tehén himlőt óltani akarja, egy köröm nagyságú hólyag vónó flastromat tévzen, másnap levéfzi, az ott formálódott hólyagot két oldalán és alól fel vágja, a' bőrt fel hajtya, a' vizet belölle ki botsátja, 's a' tehén himlő matériát akár száraz akár folyó légyen belé tévzi, a' fel hajtott bőrt le botsátja, egy darabotska vékony marha bél hárttyával (Goldschlägerhaut) bé fedti, ezt Anglus flastrommal le ragasztja, 's gyóltsal körül köti. Így bé kötve hagygya 24 órákig, akkor ki óldja, a' sebet gyenge meleg téjjel meg mofsa, pomádéval meg kent ruhát tévzen

réa, 's újra bé köti. Ezt tselekszi mindennap kétfzer, a' sebnék tökéletes bé gyógyulásáig.

Ezt az óltás módját azért betsülöm elébb (ezek az Osiander szavai) más akár mely óltás modjainál, mivel bizonyosak lehetünk az iránt, hogy a' bé óltatott matéria, a' meztelen bőrre ment, és ott a' mig szükeféges meg maradhat. Ha tehát meg nem foganik, fel tévén azt, hogy a' matéria jó volt, semmit sem kételkedhetünk az iránt, hogy a' meg óltatott személy részéről (annak *dispositio*-jában) volt az akadály. Hogy ha pedig, a' szúrás által esett óltás meg nem foganik, nem tudhatni, ha valyon az óltoványban, a' matériában, vagy annak a' vér által lett ki mosattatásában keressük a' hibát. Azt vetik ellene a' hólyag húzó flastrommal való óltásnak, hogy az, sokáig tartó és mély fekélyeket okoz; de tulajdon tapasztalásaim szerént, e' tsak úgy történik meg, ha mindennap bé kötözni és téjjel meg mosni el múlatjuk. *)

*) Dr. Friedrich Benjamin Osiander's ausführliche Abhandlung über die Kuhpocken. Göttingen 1801. p. 170—180.

A' józan okofság, a' tapasztalás (úgy ír D. de Carro) egyaránt ellenzik a' hólyag húzó flastrommal való óltást. Az oda gyűlő bőv nedvesség, a' tehén himlő matériát meg higittya, és annak erejét vagy meg erőteleníti, vagy egészen semmivé tézi. Ennekfelette, az a' nagy fekély, melyet a' hólyag húzó flastrom, főképpen a' gyenge gyermekeken okoz, meg akadályoztattya a' tehén himlőnek rendes formálódását, és azt tselekszti, hogy gyakorta felette bajos a' tehén himlő matériának következését, a' hólyag húzó flastrométól meg különböztetni. Erre egy szép példát említ D. de Carro *).

Ballhorn és Stromeyer következő itélettel vagynak felölle. „Tulajdon tapasztalásunk nem engedi, a' hólyag húzó flastrom által való óltás modját javasolni 's a' t. **).

*) Beobachtungen und Erfahrungen über die Impfung der Kuhpocke. Von Johann de Carro. Wien 1801. p. 73.

***) Traité de l'inoculation vaccine par MM. Ballhorn et Stromeyer à Leipsic. 1801. p. 66.

A' valóságos tehén himlő' leg bizonyosabb meg esmértető jelének, a' leg nevezetesebb irók azt téfzik, hogy az hólyagot fórmál, és hogy az abban származott nedvefség oly tífzta mint a' könytsepp; a' fattyúénak pedig, hogy e' nem formál hólyagot, 's a' nedvefség benne sűrű, genyetség forma. A' flastrommal esett óltás után nem származhatik hólyag, mert a' felső bér fel vagyon vágva, a' nedvefség pedig mindenkor sűrű benne. Tsudálkozom azért D. Osiander goldolkodása módján, a' ki a' flastrommal való oltásban bizonyoságot keres, 's nem véfzi éfzre, hogy a' legnagyobb bizonytalanságra téfzi ki óltóványait. De engedjük meg, hogy O s i a n d e r minden esetben meg tudja különböztetni a' valóságos tehén himlőt a' fattyútól. Ugyan mit nyer magafztalt óltása modjában? Sokra téfzem, ha azt állitom, hogy a' III^{dik} mód fzerént meg óltatott, soha hólyagos himlőben nem vólt 100 személfyekből, 10^{-be} nem foganik meg a' tökéletes matériával esett első óltás. Itélje meg akárki, hogy helyes é ennek a' 10^{-nek} ked-

véért 90 t a' flastrommal való óltás fájdalmainak, és 20, sőt a' mint Osiander írja néha 32 napokig tartó alkalmatlanságainak önként ki tenni. Ennek-felette, ha ama 10-be akármi okból az első óltás meg nem fogant, nem könnyebb é, 2-^{szor}, 's ha ekkor sem foganik meg, harmadszor is bé óltani?

Egygyetlen egy esetben tartom azért tsak szükségesnek a' flastrommal való óltáshoz folyamodni, akkor t. i. ha valakinek bőre olyan száraz, hogy kétszeri háromszori próbák után is a' III-dik mód szerént valakit meg himlőztetni lehetetlen volt. Ebben az esetben egy darab bőrre, vagy kétszer egybe rétegt gyóltásra, egy köröm nagyságú jukat vágnék, 's arra a' jukra tenném a' flastromat, hogy tsak akkora hólyagot huzhasson, a' mekkora szükséges, és az Osiander tanátsa szerént gyenge meleg téjjel mindennap meg mosnám, de másokat belölle meg nem óltanék. Nem terjeszkedtem volna ki olyan szélesen ezen tárgyra, ha sokan erről való ítéletemet nem kérték volna.

Ötödik Szakasz.

A' bé óltott tehén himlő' jelenségeiről (Symptoma). A' Woodville külömb külömb féle próbatételeiről.

A' tehén himlőnek napról napra való nevedését, és változásait, nagyon természetesen adják elő D. Ballhorn és Stromeyer *). Legjobbnek találtam azért azt közleni olvasóimmal. A' közbe közbe előforduló jegyzések a' leg érdekesebb irók' munkáiból, és tulajdon tapasztalásaimból vétettnek. Szükség azt-is meg jegyezni, hogy itt a' III-dik mód szerént óltatott tehén himlő' képe adatik elő, következésképpen az Osianderétől szembetűnőleg különböz.

II-dik nap. A' bé óltás' helyein bólhatpiséshez hasonló, veres pontotskák látnak, mellyeknek közepében a' szúrás' helyét még meg lehet különböztetni.

*) *Traité de l'inoculation vaccine par MM. Ballhorn et Stromeyer à Leipzig 1801. p. 51—54.*

Gyakorta semmi különbség nintsen ezen a' napon, az óltás és más közönséges szúrás helye között. Néha ez a' verefség a' 4-dik 5-dik napig nem láttzik. Meg történik az is, hogy néha éppen ott nem foganik meg, a' hol a' 2-dik nap' szép veres pontok vóltanak. Egyátalyában véve, ha a' verefség ezen a' napon ki terjedésére nézve nagyobb, színére nézve sötétebb a' bólha tsipésnél, ritkán foganik meg.

III^{dik} nap. Mint az előtt. Néha kitsiny bogotskát vezzen észre az ember a' tapasztás által, a' né óltás helyein.

IV^{dik} nap. Egy egy kitsiny halavány pattanás a' szúrás helyein.

Pattanásnak nevezem, valameddig nintsen hólyag formája, és nem fejtés. Hasonlók ezek, azon pattanásokhoz (Németül Finne, Frantziául pimple) melyeket némely embereknek ábrázatjokon szemlélünk.

V^{dik} nap. A' pattanás egy keveset nevededett, és szélének dombosodása töltés formát ad annak. Ez egy tsalhatatlan jele a' meg foganásnak. Ettől az időtől kezdve, sokan egy gyenge roszszúl lételt éreznek egész testekben; kezek forró, álmok nyughatatlan, gyözölgések erősebb, ábrázatjok halavány szín. Némelyekben

ezek a' kitsiny változások a' 6-dik 7-dik napig nem észre vehetők. A' kevésbé érzékenyekben tellyefséggel nem tapasztalja az ember.

Sokszor tapasztaltam mind a' D. Careno, mind az én öltványaiman, hogy ezen a' napon már hólyag formája volt, és annyi nedvesség volt benne, hogy 3 személyt könnyen meg ólthattam belőlle. Ugyan ezt tapasztaltam a' tsetsemőknek szombjokra óltott tehén himlőben már a' 4 dik napon. Ez az oka, hogy a' kép, az 5-dik napon már hólyagat képzeltet.

VI^{dik} nap. A' pattanás hólyag formát vészén magára; egy kevésel nagyobb, közepének gödre érezhetőbb.

A' kerületi tüzesség kezd terjedni.

VII^{dik} nap. Egy kevés nedvesség (tehén himlő matéria) vagyon a' hólyagban, 's ennek szine halavány veres, szinte által tettző.

A' kerületi tüzesség szembetűnőbben nevededik.

A' IX^{dik} X^{dik} XI^{dik} napokon még nő a' hólyag. A' középbe volt gödör el tűnt, a' hólyag egészen tele tífzta nedvel, és szinte hasonlít egy nagy lentséhez, melynek

széle köröskörül le vagyon vágva. *a)* Kerülete eleven veres, 's közép mérőjében (diameter) 2—3 hüvelyknyi széles, ha t. i. egymáshoz közel 2—3 oltás meg fogant. *b)* A' meg tüzesedett rész meg keményedik, fel puffad. A' hónyalj alatt lévő mirigyek egy kevésbé meg dagadnak, 's ha hozzá ér az ember, fájnak. Ebben az idő tájban érkezik meg az úgy nevezett tehén himlő hideg is, *c)* mely gyakorta, csak a' kezek' forróságában nyilatkoztatja ki magát, néha pedig az egész test' melegsége, 's két vagy három nyughatatlan éjjelek által *d)*. Némely ritka esetekben, ez a' hideg keményebb. Ekkor többet gőzölögnek ki; ábrázatjok halavány, a' gyermekeknek nints kedvek, nem futkároznak. Néha gyenge köhögést és hasmenést véfzen észre az ember körülöttek. *e)* Ezek a' jelenségek egy két napokig tartanak.

a) A' míg a' hólyag közepe bé nem telik, tökéletesen hasonlít a' málna még egészen meg nem ért gyülmölsébe, melyet a' gyermekek pap sajtyának neveznek. Ha a' leg első var a' hólyag meg sértése nélkül le vétetik, a' középhen volt gödröség vízfönt nyilván

való léfzen. Innen ha a' hólyagra jó elején, egy kö-zépbe ki vájott testet kötnék és az által a' hólyagnak a' fekvés közben lehető el-pattanását meg akadályoz-tatnok, talám mind végig meg maradna töltéses for-mája. Közönséges dugóból (Kork) leg jobbnak tartanám készíteni azt az ellenzót.

- b) A' bőrnek színétől, a' gyermeknek egészségétől igen sokat függ a' kerületi tüzezségnek mind színe mind nagysága. Minél fejezbb a' bőr, annál szebb, kedve-sebb a' tüzezség' színe is, az egészségtelen és rozfszúl tartottgyermeknek himlőjének kerülete színetlen. Rend-szerént akkora ez a' tüzezség, mint a' kép a' 9-dik napon mutatya; ámbátor néha a' véres, egészséges gyermekeken nagyobb, az egészségteleneken pedig kisebb is. Ha réa nyom az ember, mint az orbantz' (erysipelas) tüzezsége egy szempillantatig el múlik. Nem láttam még egy esetet is, melyben fájdalmat okozott volna.
- c) A' hideg (febris) majd mindenkor egyenlő mértéket tart a' tüzezség nagyságával.
- d) Ez az éjjeli nyughatatlanság tsak abban áll, hogy nem alufznak egy folytában, 's a' nélkül hogy vala-mi fájdalomról panaszolnának, hánykolodnak az ágyban.
- e) Néha nagyobb a' has menések, és az alatt a' kerületi tüzezség halaványobb. Ha, a' has menést opiummal meg állittya az ember, a' tüzezség elevenebb, a' hi-deg szembe tűnőbb léfzen.

XII^{dik} nap. A' kerületi tüzezség rendsze-rént apad. A' hólyag' fejez színe sárgára haj-

lik. Közepében egy kitsiny var formálódik, mely némelykor már a' XI-dik, néha pedig a' XIII-dik napon mütattya magát.

A' var formálódásának kezdetét nem lehet szorofsan meg határozni. Ha a' hólyag a' VI-dik napnál előbb kétfzen volt; ba a' VI-dik vagy VII-dik napon ótott belőlle az ember; vagy ba a' nedvesség' egy része akár mi módon hamar ki főlyt, bizonyos az, hogy a' var is hamarébb kezd formálodni. A' valóságos teheu himlő' vara mindenkor a' közepében kezdődik, és úgy terjed ki lassanlassan a' széléig, a' fattyúé ellenben a' széliről kezd bé felé terjedni, vagy mindenütt ugyan azon időben formálodni. Nekem egy tettik hogy ezt, a' 76-dik lapon, az *a*) betű alatt tett jegyzéséből, mely szerént gyanitom, hogy az épségben meg maradott hólyag mind végig gödrös, leg könnyebb volna meg magyarázni.

A' kerületi tüzezség ez idő tájban nem tsak szélelségéből, hanem setéttségéből is sokat el veszt, úgy hogy a' mely az előtt bársony színű volt, most patyolat ró'sa színű lézzen, és éppen olyan lassan apad el, a' milyen lassan nevededett.

XIII-dik és XIV-dik nap. A' hólyagot egy barnára hajló sárgás var egézfzen bé fedte.

Azt írja továbbá Ballhorn hogy a' XIII-dik és XVIII-dik napok között (ritkán előbb) a' testen, az' ábrázaton, főképpen pedig a' kéz nyelén apró pattanások jelennek meg, melyeket az első 24 órában szinte hólyagos himlő ki ütéseknek tarthatna az ember.

Nem hagyom helybe, hogy Ballhorn ezen ki ütéseket a' tehén himlő' jelenségei közzé számlálta. Abból hogy majd minden óltoványainál tapafztalta azokat, koránt sem a' következik, hogy azok a' tehén himlő' természetéből származnak, hanem csak azt mutattya, hogy majd mindenkor olyan matériával óltott melyet ki ütések szoktak követni. Eppen ebbe a' hiba estenek D. Osiander és Struve, a' kik a' Ballhorntól kapott hibás matériával kezdették, és folytatták még ma is óltásaikat; s minthogy minden óltoványainál tapafztalják az említett ki ütéseket, a' halfonnal óltott tehén himlő' legbizonyosabb jeléül állítják lenni azokat. A' mióta Ballhorn a' Dr. de Carrotól küldött matériával kezdett óltani, egyfzer sem tapafztalta az annakelőtte oly gyakor ki ütéseket. Reménylem hogy ha még egyfzer ki adja munkáját, a' ki ütéseket ki fogja hagyni a' tehén himlő jelenségei közzül. Többet erről a' VI-dik szakaszban.

A' tehén himlő egy általjában igen meg határozott időt szokott követni; mindazonáltal nagyon meg tsalatkoznék az, a' ki a' tehén himlő jelenségeinek ezen le irását éppen betű szerént venné. Aproság, néha alig fzembe tűnő okok most siettetik, majd késleltetik, és néha meg-is változtatták azokat. Hasonlóképpen hiba vólna azt hinni, hogy minden tehén himlős el veszti ételhez való kedvét, vidámságát, vagy

hogy köhögésnek, has menésnek 's. a. t. léfzen alája vettetve. Oltóványaimnak nagyobb részénél semmi e' félét nem tapasztaltam.

Aubert *) következő három szakfokra ófztya a' tehén himlő körül tapasztalt jelenségeket:

I. El mulhatatlanúl szükséges jelenségnek (symptoma essentialis) egyedül tsak a' rendesen formálódott hólyagot téfzi.

II. Mellesleg valo jelenségek: 1. A' ke-rületi tüzezség. 2. A' hideg. 3. A' ki üte-sek. Ide lehetne még számlálni a' honyaly meg dagadását, has menést, 's. a. t.

III. Történetes jelenségek. 1. A' kar nagyobb részének meg tüzesedése. 2. A' IX-dik X-dik nap táján tapasztalt meg ge-nyetségesedése az az előtt tífzta nedves-

*) Rapport sur la Vaccine ou Reponse aux Questions redigées par les Commissaires de l'Écoole de Medicine de Paris sur la pratique et les resultats de cette nouvelle Inoculation en Angleterre et dans les Hospices de Londres ou on l'adoptée par A. Aubert, a Paris an IX. (1800.)

séggel tellyes hólyagnak. Mind ezekről a' magok helyén bőven fogok szóllani.

Erzem 's érzették mindenek, a' kik a' tehén himlő' le folyását (decursus) meg írták, a' nyelvnek szük vóltát a' szinek' szóval való ki fejezésében. Ez az oka, hogy majd minden tehén himlőről írott könyvek mellett, egy egy festett kép vagyon. De kevesen érték el tzeljokat. Némellyek az óltsoságnak szerfelett való keresete, mások a' rajzolónak, a' metzőnek, a' nyomtatónak, a' festőnek, 's néha mindeniknek tudatlansága által, olyan hibáson estenek ki, hogy tellyeséggel nem használhatnak egyébre, hanem hogy a' Jenner, Ballhorn, de Carro könyveibe ki adott képeket betsülni meg tanítják az embereket.

Semmit sem kedveztem a' költségnek, tsak hogy a' nyelv' hijjánofságát a' festés' segedelme által ki pótolhassam, 's a' tehén himlőnek színéről, formájáról, lafsú nevedéséről, egy tizta képzetet formáltathassak olvasóimmal. El értem é tzelomat, itéljék meg azok, a' kik valóságos tehén himlőt láttanak.

A' tehén himlő' leg főbb virtusai közé tartozik az, hogy tsupán a' bé óltás helyén szokott ki ütni. Ha ezen tulajdonsága nélkül szükölködnék, akármely szelid lenne is külömben, a' testben okozó változásokra nézve, még is ily rövid idő alatt ennyire el nem terjedhetett volna. Semmi sem határozza hamarébb a' szüléket arra, hogy a' tehén himlőt gyermekeikbe bé óltassák, mint ha meg bizonyosodnak a' felől, hogy szabad tettzéseiktől függ kedveseik himlőjének száma.

Woodville a' tehén himlővel tett első próbáiról 1799-ben (lásd a' 31-dik lapon) egy munkát adott ki, melyben 200 tehén himlős óltoványainak historiáját, és addig tett tapasztalásait írta meg.

Mindenek bámultanak, olvasván hogy a' Woodville óltoványainak $\frac{1}{3}$ részén 50, 100, 150, 's egy néhányon 600, sőt 1000 szem himlők számláltattanak:

Jenner egy kevéssel azután közönségsé tett munkájában *) azt állította, hogy a' Woodville óltoványain tapasztalt számos ki ütések, valóságos és hiba nélkül

*) Edward Jenner's Continuation Discov. of Obs. p. 8.

való tehén himlő materiából nem származhatnak, és így annak okát rész szerént abban kell keresni, hogy azon himlő óltó ház' levegője hólyagos himlő materiával meg volt vefztegetve, rész szerént abban, hogy Woodville sokakba a' tehén himlő után (némelyekbe a' 3^{dik} másokba az 5^{dik} napon) a' hólyagos himlőt is béóltotta. Ebből egy tudós per származott. Woodville hofzfazon meg mütatta, hogy az ő tehén himlő materiája tökéletes jó volt, de egyfersmind azt is meg esmérte, (ámbátor nem olyan egyenesen, a' mint egy derék férjshoz illenek) hogy a' Jenner vélekedése, a' mennyiben az ispotály' levegőjében, és a' tehén himlősöknek hólyagos himlő materiával lett meg óltatásából vétetett, helyes. A' dolog fontofsága meg érdemli, hogy a' Woodville feleletének egy részét itt közöljem az olvasóval.

„Egy néhány izben óltattam az ispotályban, közben ve'etlenül a' tehének himlőjéből vett materiával, és még is szint' olyan gyakran mütatták magokat a' kiütések, mint annak elötte.

„A' leg utolsó tehén himlo matériát, mellyet az ispotályba vittem, D. Jenner-től kaptam. Ugyan azon napon 3 személyekbe óltottam azt bé. Egygyiken azok közzül mintegy 100 hólyagos himlöhöz hasonló ki ütések láttattanak. Ez a' példa és több ehez hasonlók, ellene mondhatatlanúl bizonyítják, hogy az ispotályban olyan matériával való óltást is követhetnek ki ütések, melynek jóságához kétség sem fér.

„Más részről, azon számos gyermekek közzül, a' kikbe Londonnak különböző részeiben óltottam bé a' tehén himlöt, egygyen is érésre ment ki ütéseket nem tapasztaltam, holott ugyan azon matériával óltottam az ispotályon kívül, mellyel az ispotályban. Nem kell tehát az ebben, gyakran tapasztalt ki ütéseket más okoknak tulajdonítani, hanem az ispotály levegőjének, mely hólyagos himlő matériával megvölt veztegetve, és a' mellyet a' tehén himlősök egész őtt lételek' ideje alatt bé szívni kénytelenítettének.

„Seborvos Evans egyedül az, én rajtam kívül, a' ki oly eseteket tett esméretesé, a' hol a' hólyagos és tehén himlő különböző személyekbe ugyan azon napon, és ugyan azon házban óltatott bé, és a' hol ennél fogva egynéhány személyek tehén himlőjek' ideje alatt, a' hólyagos himlő ragadó természetének is ki vóltanak tétetve. Azoknak számá 68-^{ra} mégyen. Meg jegyzésre méltó, hogy fele részénél többen lettenek ki ütések, ámbátor a' tehén himlőmateria, melyel Evans óltott, Jennertől küldetett vólt. Igaz ugyan, hogy azok a' ki ütések ritkán értenek meg; mindazonáltal gyakran megjelenések azt bizonyittya, hogy ugyan azon okból származnak, melyből az ispotályban lévők származtanak vólt. Azt hiszem, hogy a' hol a' hólyagos himlő uralkodik, éppen olyan könnyen követhetik a' tehén himlő bé óltását ki ütések, mint a' mi ispotályunkban.

' „Londonhoz 8. mértföldnire lévő faluban, a' hol igen veszedelmes hólyagos himlő uralkodott, a' tehén himlő 100 személyekbe óltatott bé az én vigyázatom alatt. Min-

den ötödik kiütéseket kapott. Hajlandó vagyok azt hinni hogy a' hólyagos himlő által meg vesztegettelett levegő volt az oka *).

Mihelyt megszünt Woodville a' hólyagos himlővel tett próbáitól, szembe tűnőleg meg kevesedett a' kiütések' száma a' Londoni ispotályban — Azt írják, hogy most egyszer sem tapasztaltatnak.

Imé egy új győzedelem Jennerre nézve.

Woodvillenek első próba tételei annyiban hibások voltak, hogy midőn csak azt kellett volna vizsgálni, ha valyon a' tehén himlő, a' hólyagos himlő ellen meg őltalmazza é az embert, egyszersmind azt is vizsgálta, mennyibe folyan bé egyiknek ereje a' másikéba, de betsések a' mennyiben igen fontos kérdések' meg fejtésére szolgálnak, melyek a' következők:

Ifjör. Mit, várhat az ember, mikor a' hólyagos himlő egy nappal meg előzte a' tehén himlőt?

*) Observations on the Cow-Pox. By William Woodville
London 1800. p. 20. etc.

II^{szor}. Mit, mikor több napokkal előzte meg?

III^{szor}. Mit, mikor a' tehén himlő után 5 napokkal, a' hólyagos himlő is bé óltatik?

IV^{szor}. Mit, midőn ugyan azon személy' egygyik karjába tehén, a' másba hólyagos himlő óltatik bé?

V^{szor}. Vagy ha a' két matéria egybe elegyítettik, és úgy óltatik bé egy még himlőzetlen személybe.

Ezeknek a' kérdéseknek röviden lehető meg fejtésére Woodville-ből, és Ballhorn-ból egy egy példát hozok elő.

A' mi az I^{söt} illeti. Woodville Fox Tamás 25 esztendő, és Denis János 23 esztendő ifjakba 1799-ben Jan. 22-dikén a' hólyagos himlőt, másnap a' tehén himlőt óltotta bé.

Mind a' két féle himlő csak nem egy időbe ütött ki. Denist a' 8-dik, Foxat a' X-dik napon lelte ki a' hideg. Az elsőn 300 szem himlőnél több ütött ki, a' másodikon csak mintegy 100.

A' II^{dik} kérdésre. Ballhorn egy Sander nevű gyermeknek hat napos tehén himlő-

jéből, egy Hannóverai festőnek gyermekét meg óltotta. Másnap t. i. a' 7-dik napon Sanderen a' hólyagos himlő, melynek addig semmi jelét nem lehetett észre venni, ki ütött. A' kerületi tüzezsége az előbbeni tehén himlőnek eltűnt. Sűrű és a' hólyagos himlő matériához tökéletesen hasonló matéria gyült az óltott tehén himlőben. Mindazonáltal a' festő gyermeke tsupán tsak tehén himlőt kapott, mely szokott és rendes útját követte. Ballhorn. p. 46. 116.

Ezen két példából meg tettzik, hogy a' tehén himlő' bé óltása által, a' hólyagos himlőnek kiütése szelidebbé tétethetik ugyan, de telyefséggel meg nem akadályoztathatik, ha ennek magva egy néhány napokkal meg előzte amannak bé óltását. Ha a' tehén himlőnek különös és akárkinek is szemébe tunhető esmértető jele, a' kerületi tüzezség, meg nem volna, alig tudná az ember mit ítéljen, midőn az óltás után egy néhány napokkal, a' hólyagos himlőt ki ütni látná.

Nagyon lehet sajnállani, hogy Ballhorn a' Sander tehén himlőjéből, minek-

utánna azt, 'a' ki ütött hólyagos himlő ártal meg változni látta, egy pár gyermeket meg nem óltott. Nagy világofságot adhatott volna az a' próba.

A' III-dik kérdésre. W o o d v i l l e, Collingridge János nevű 17 esz. ifjúnak jobb karjába, a' tehén himlő bé óltása után 5 napokkal, a' hólyagos himlőt bé óltotta. A' 8-dik nap táján a' bal karján lévő tehén himlő meg nőtt; egy felől a' hónyalya fájt. A' jobb karján lévő szúrás ekkor meg kezdett tüzesedni, 's a' beteg a' feje' és tsipője' fájdalmáról panaszolt. 11-dik napon mind a' két hónyalya fájt. A' 15-dik napon, a' hólyagos himlővel esett óltás' környékél hólyagok fedték. Hasonlók ütöttek ki a' derekán, kezein, lábain, melyeknek száma mindöszve mintegy 200 vólt.

A' bal karjába óltatott tehén himlő rendszer útját követte.

Nem kell tehát azt gondolni, hogy mihelyt bé óltatott valakibe a' tehén himlő, azonnal bátran járhat hólyagos himlősök között. A' tehén himlő egész le folyása

alatt, főképpen pedig a' hideg ideje előtt, úgy kell a' mególtatottat a' hólyagos himlősöktől óltalmazni, mintha bé sem óltatott volna. Erről az által is meggyőződhetik az ember, hogy a' tehén himlő is megfogant, ha mindennap bé óltjuk is a' hideg idejéig, de azután nem.

A' IV-dik kérdésre. Woodville azt állítja, hogy ha ugyan azon személynek, 's ugyan azon órában, egygyik karjába hólyagos, a' másikba tehén himlő óltatik, mindenik óltás meg tartja a' maga tulajdon természetét; ugyannyira, hogy ugyan azon személyből mind hólyagos, mind pedig valóságos tehén himlő matériát vehetne az ember. Ennek magyarázatjával még adófsak a' Fiziológusok. Nem hasonló é az ember ebben a' tekintetben azon fákhoz, melyek annyi féle gyümöltset hoznak, a' mennyi beléjük óltatott? Ha ezen állatása Woodvillenek az igazságon fundálódik, nem gyanithattyuk é, hogy a' Sander tehén himlője, melyet Ballhorn a' hólyagos himlő' kiütése után megváltá-

zottnak nézett, másba bé óltatva szint' úgy valóságos tehénhimlőt okozott volna, mint az előtt? .

Az V.^{dik} kérdésre. Woodville egyenlő rész hólyagos és tehénhimlő matériát elegyített egybe, és azt ugyan azon napon 28 személlyekbe óltotta bé.

Felénél többeken a' bé óltás helyén valóságos tehénhimlő ütött ki, más részébe pedig, ugyan az óltás helyén lévők a' hólyagos himlőhöz hasonlók váltanak.

Minnyájan igen gyenge betegséget állattanak ki, és kevés számú hólyagos himlői lettenek.

Ezekből nyilván meg tétzik, hogy ugyan azon egy időben lehet valaki tehén és hólyagos himlős is egyfzersmind.

Ezek a' tapasztalások nagy világosságot adnak, azon eseteknek meg fejtésére, melyek egy olyan vidékben, a' hol a' hólyagos himlő uralkodik nem ritkák. Nem fogják az emberek, a' tehénhimlő' bé óltása után egy két 's több napokkal, történetesen ki ütött hólyagos himlőt, az ártatlan tehénhimlő' rováására róvni.

Hatodik Szakasz.

A második tehén himlőről (varcina subsequens.)

Jenner, Odiér¹ egynéhányszor, Pearson többször, Ballhorn igen gyakran tapasztalta, hogy néha a' leg tökéletesebb tehén himlő után is, hol előbb, hol későbbre, friss bólha tsipéshez hasonló veres foltok, vagy apró, kemény pattanások ütötenek ki, melyek néha meg is keltenek, és abban az esetben a' hólyagos himlőhöz némünémüképpen hasonlítottnak.

Meg jegyzésre méltó, hogy még eddig sem a' Frantzia országi, sem a' Bétsi orvosok nem tapasztalták azokat. D. de Carro Ballhornal matériát tserélt, de a' Ballhorn matériáját Bétsben nem követte leg kisebb ki ütés is, valamint a' D. de Carroét sem Hannoverában. Mi légyen ennek oka nem tudatik. Az ég tája nem; mert ha annak bé folyása lehetne a' materia természetének meg változtatásában, a' de Carro matériáját ki ütéseknek kellett volna követni Hannoverában. A' miólta a'

de Carro matériájával óltanak a' Hannóverai orvosok, az ólta tellyefséggel nem tapasztalják az előbbi gyakor ki ütéseket.

Egy Hannóverai orvos, látván Ballhornnak egy óltoványán az említett pattanásokat, minekelötte a' dolognak végére járt volna, azt irta bé a' Hufeland Journaljába, hogy Hannóverában, egy gyermek 15 napokkal a' tehén himlő' bé óltása után meg himlözött. Ballhorn kötelefségének esmérte a' hamifs hirt jó idején megfojtani, és sokszor említett belses könyvében, a' fenn forgó ki ütéseket bővebben meg irta, mint ő előtte Jenner és Pearson tselekedték.

Ezen írók által figyelmetefsé tétetvén, szorgalmatosan meg vizgáltam és vizgáltattam minden óltoványaimat, de az első 32 közzül egygyiken is leg kifsebb ki ütést is nem vehettem észre. Történt, hogy December' első napján frifs matériára vólt szükségem. — Egy a' környékben lévő seborvosról meg értvén, hogy éppen azon a' napon akar egynéhányat bé óltani, a' meg óltatandó gyermeket oda vitettem, és az

én jelenlétemben egy igen szép, fejér bőru 5 éltendő gyermeknek 7 napos himlőjéből abba bé öltötte. Meg fogant, és a' leg tökéletesebb tehén himlő lett belőle, de az óltás után 14 napokkal a' keze fején, a' talpán olyan verefséget szemlélttem, mint ha meg tsalyánozták volna, másnap apró pattanások ütöttek ki a' hátán, mellyek között némelyeknek közepe fejeeres vólt, harmad napra pedig egészen el tűntenek.

Ebből 4 gyermekeket öltöttem vólt meg, egygyiken az óltás után hat napokkal, 15 bőlha tsipéshez hasonló veres fóltskákat tapasztaltam, a' más hárman későbbre és nagyobb számmal ütöttek ki. Valakik ezekből óltattanak meg, minnyájon ki előbb, ki későbbre hasonló kiütéseknek vóltanak alája vettette. Ez a' kiütés nem köti magát bizonyos naphoz, sem meg határozott számhoz. Ballhorn 3^{szor}, én tsak egyfzer tapasztaltam azt a' tehén himlő hidegének ideje előtt meg jelenni. Némelyeken tsupán tsak a' verefséget, másokon tsak a' pattanásokat lehet szemlélni, de láttam mind a' hármat is ugyan

azon fzeméllyen, úgymint a' keze' fején és talpán verefséget, a' lába szárán apró veres pattanásokat, a' hátán egy néhány meg kelt izökéseket. Mikor jöttenek ezek, hogy nézzenek ki, és meddig tartottanak a' X-dik és XI-dik szám alatt meg irtam.

D. Szotyori Jó'sef azt írja nékem egy 1802-ben Jan. 10-kén írott levelében, hogy Maros Vásárhelyen (Erdélyben) minden 15-dik 20-dik gyermekeken lehet ezeket az apró pattanásokat tapasztalni, és hogy azokat, némelyek előbb hólyagos himlőnek nézték. Lásd a' XX-dik szakaszban.

Jenner egy D. de Carronak írott levelében így fejezi ki ezen pattanásokról való ítéletét: *) „Láttam néha, hogy az erősen ki terjedett kerületi tüzesség után, közönséges veresség fedte a' tehén himlőt, és olykor olykor, sok, apró, kemény, vereslő pattanások ütöttek ki, és némelyeknek hólyag formájok volt. De ez a' jelenség ritka. A' köris bogár por (cantharides), a' Burgundiai szurok, a'

*) Observ. et Experiences sur la vaccination par Jean de Carro Second. edit. p. 80.

hánytató por (antimonium tartarizatum) s. a. t. a' bőrön gyakorta okoznak közönséges változást. Azt tartom, hogy a' tehén himlő matéria, ámbátor ritkábban mint azok, nem különben dolgozik."

Pearson azt írja, hogy 4 óltóvánnyain a' hólyagos himlőhöz oly hasonló pattanásokat látott, melyeket hólyagos himlőnek tartott volna, ha bizonyos nem lett volna, a' matériának, mely azokba óltott volt, tökéletességéről. Szemesebb vizsgálása után mindazonáltal különbséget tapasztalt azok, és a' hólyagos himlő között. Két gyermeket óltott meg egy ilyen tehén himlősnek matériájából, ezeken is hasonló pattanások szöktének. Ezek arra határozták Pearsont, hogy csak olyan himlőből vett matériával óltson, melyet semmi némű kiütések nem szoktanak követni.

D. Ballhorn így ír erről az 52-dik és következő lapokon. „A' 13-dik és 13-dik napok között (ritkán előbb) a' testen, az ábrázaton, különösen pedig a' kéz nyelén, apró pattanások ütnek ki, melyek az első napon, a' friss hólyagos himlőhöz hason-

litának. Ezeket a' ki ütéseket némünémű nyughatatlanság, has menés vagy hányás előzi meg, és apró, hegyes, egy kevésbé dombos, és veres pattanásokban áll, melyeknek kerületi tüzes. Ez a' tüzes kerület 24 óra alatt el-tűnik, és nem marad egyéb apró, halavány veres, kevésbé fel emelkedett pattanásoknál, melyek a' szúnyog tsipéshez hasonlitanak, és néha 4—5 hétig láttzanak. Néha a' tetejek világos, és ebben az esetben viz forma nedvefség vagy on benne, mely egy néhány napok alatt gombostő fő nagyságú vart formál.

A' következendő jeleknél fogva lehet meg különböztetni, a' kérdés alatt lévő másod tehén himlőt, a' hólyagos himlőtől:

1^{ször}. A' meg kelt másod tehén himlő kissebb a' hólyagos himlőnél *) 2^{ször}. A' benne lévő matéria hig, a' hólyagos himlőben lévő sűrű. 3^{ször}. A' másod tehén himlő' száma rend fzerént kissebb a' hólyagos

*) A' leg nagyobb, melyet én láttam, akkora volt mint a' mekkorát a' kép az 5-dik napon mutat.

himlőénél *) 4^{zer}. Nintsen bé esve a' közepe, mint a' hólyagos himlőnek rend szerént szokott lenni. 5^{zör}. A' másod tehén himlő vara sokkal kifesebb, sárgára hajló, a' hólyagos himlőé barna. 6^{zor}. A' másod tehén himlőnek leg kifesebb gödre sem marad. 7^{zer}. A' másod tehén himlőt egy egy ró'sa színű tüzetség veszi körül. **)

D. Odier azt írja, hogy 5 személyeken tapasztalta a' fenn irt másod tehén himlőt. Ez a' nagy érdemű orvos semmit sem kétkedik a' valóságos tehén himlő után származott kiütéseket, ha a' meg határozott meg esmértető jelekkel birnak, másod tehén himlőnek tartani, a' miólta tapasztalta, hogy az azokból vett matéria valóságos tehén himlőt okoz a' bé óltás által. Pearsonnek, Ballhornnak, és Odiernek példáját követvén egy gyermekbe a' másod

*) En egygyön 65 másod tehén himlőt számláltam meg, de tsak 12 volt akkora, mint felyebb irám.

**) Leg bizonyosabb meg esmértető jelének azt tartom, hogy nem ragadó, 's másba óltatván tehén himlőt okoz. Lásd a' XII-dik számat.

tehén himlot bé óltottam. Alig vehettem három, másod tehén himlőből annyi matériát, a' ménnyi két szúráásra kívántatik. Az óltás helyén tökéletes tehén himlő lett, melyet a' 14.^{dik} napon hasonló másod tehén himlő követett. Lásd a' XII.^{dik} számot.

A' figyelmetes olvasó ezen két szakasznak egyben vetése után, semmit sem fog arról kételkedni, hogy a' Londoni ispotályban oly nagy számmal tapasztolt kiütések egészen különböznek attól, melyet Ballhorn vaccine subsequente-nak, én másod tehén himlőnek neveztem. Amazok minden bizonnyal hólyagos himlők voltak, a' Woodville vallástétele arról bizonyosság. De a' másod tehén himlő mi legyen tulajdonképpen, és hogy ered, nem merem meghatározni. Meg engedem hogy a' Jenner vélekedése szerént, a' leg tökéletesebb tehén himlő matéria is okozhat némely személyekben pattanásokat, veres foltokat, valamint a' körös bogár pora's. a'.t. De lehetetlen, hogy annak fundamento-

mos oka, mindenkor a' meg óltatott személyben légyen. Hannovera', Göttinga', Görlitz lakosai, éppen olyan emberek mint a' Bétsiek, Párisiak 's. a'. t. és még is azokau majd mindenkor követték az irt pattanások a' tehén himlőt, ezeken pedig sem a' Bétsi, sem a' Párisi orvosok egyszer is nem tapasztalták. Továbbá ha mindenkor a' meg óltatott személyben volna is annak oka, úgy is az azon pattanásokban lévő matériának, nem kellene tehén himlő természetűnek lenni, és bé óltatván tehén himlőt okozni, a' mint a' Ballhorn, Odier, és tulajdon tapasztalásom ellene mondhatatlanúl bizonyítják.

Azt hiszem, hogy az a' tehén himlő matéria, melyet másod tehén himlők (pattanások) szoktanak követni, attól, melyet nem követnek, különböző. Mi okozta azt a' különbséget benne, nem tudom. A' tehén és hólyagos himlő matériáknak, egy bizonyos mértékben lett egyben elegyedésből származottnak itélni, nintsenek elég erőiségeim.

Ballhorn, Stromeyer, Struve *), Osian-
 der **) óltoványaiknak csak tized része-
 nél nem tapasztalták a' fen forgó másod
 tehén himlőket, de ha csak felén tapaszt-
 alták volna is, helytelen volna azt itél-
 ni, hogy az ő matériájok, nem különböző
 attól, melyet soha leg kisebb kiütések is
 nem követtek, mert a' valóságos és sem-
 mi változást nem szenvedett tehén himlő
 jelenségei, ha nem minden személyben is,
 leg alább nagyobb részében tapasztaltat-
 nak. Ha 10 tehén himlősök közül, 3-nak
 nintsen, és nem is lesz hidege, lesz 7-nek;
 ha 10 közül 7-nek nem dagad meg a' hó-
 nyalya, fáj leg alább 3-nak ha nyomja az
 ember's. a'. t. Nem akarom én ezzel azt
 mondani, hogy az a' tehén himlő, mely-

*) Mind D. Struve, mind D. Osian-
 der D. Ballhorntól
 küldött matériával óltottanak.

**) Ha Osian-
 der a' Strommával való óltása mellett meg-
 marad, szükség léfzen vigyázni, hogy a' másod te-
 hén himlője el ne fogygyon, mert egy bizonyos meg-
 esmértető jele sem léfzen különben. Akkor ha meg-
 akar bizonyosadni, ha valyon valóságos tehén him-
 lője volt é óltoványának, szükség léfzen a' hólya-
 gos himlőt bé óltani.

nek másodja lészén, nem felel meg a' tzel-
nak. Jól tudom én azt, hogy az is meg
menti az embert a' hólyagos himlőtől.
Tsak azt kívántam meg mutatni, hogy
külömböz valamiben attól, melyet semmi
ki ütések nem követnek.

Kérem az olvasót, vegye betű szerént
való értelemben ezt az egész szakaszt, 's
vigyázzon, nehogy fel hevült képzelődése
oly képet formáltafson a' másod tehén him-
lőről, melynek mását a' természetben nem
lehet találni. Ha egyebekben hitt Jenner-
nek, hidje el ezen szavait: „A' mintegy a'
3-dik hétbe meg jelenő ki ütések, tsekélyebb
tünemények, hogy sem figyelmeteliséget
érdemelnének. *Jenner Cons. Disqu. p. 9.*

Hetedik Szakasz.

A' tehén himlő ragadó nyavalya é?

Hogy a' hólyagos himlő egy a' leg ra-
gadobb nyavalyák közzül; hogy egygyet-
len egy himlős gyermek, elégséges a' leg
nagyobb szoba levegőjét meg vesztegetni;

hogy a' hólyagos himlő matéria a' köntösben esztendőkig meg marad, mindezeket számtalan szomorú történetek eléggé bizonyítják.

A' mindennapi tapasztalás kétségen kívül valóvá tette, hogy a' tehén himlő sem a' levegő, sem köntös, sem az illetés által el nem ragad. D. Jenner *) Peáron, Ballhorn, de Carro munkájokban számtalan példákat lehet arra olvasni, hogy tehén himlőfseiket a' betegségnek egész ideje alatt himlőzetlen személyekkel hálatták, de tsak egy is meg nem himlözött.

Jenner Henrich olyan gyermekekkel, a' kik soha himlősök nem vóltanak, sok izben fúvatott a' tehén himlőre. Sok aszfonyokba terhességeknek utólsó hetébe óltotta bé a' tehén himlőt, és az újj lakost azoknak himlős karjára fektette. Sem ezen

*) Előbb azt hitte Jenner, hogy a' tehén himlő a' tehenekre nézve ragadó nyavalya, bővebb tapasztalásai után vízfűzä von'a szavát, és meg bizonyította, hogy a' levegő által azokra sem ragad el. Jenneri Disqu. p. 49.

tsetsemökre, sem ama gyermekekre el nem ragadott a' tehén himlő.

Nyóltz tsetsemöknek karjára, tzombjára, mind a' bé óltás előtt, mind annak alkalmatofságával frífs tehén himlő matériát tettem, némelyikre az újjommal bé dörgöltem, és egy részire Anglus flastromot, a' másra semmit sem tettem. Leg kifsebb változást sem vettem észre utánok. Hogy azok a' gyermekek meg himlőztethetők vóltanak, a' bé óltás meg bizonyította.

A' Jenner és Pearson tapasztalásaiból mindazonáltal bizonyos az, hogy a' tehén himlő matéria, ott, a' hól a' bőr nagyon vékony, a' tsupa illetés által is meg foganhat. Két leányt említ Jenner, kik közzül az egygyik tehén himlős újjával az orrába vájtt, a' másik azt az ajakához értette. Annak az orra meg tüzesedett, meg dagadott, ennek az ajaka ki sebesegett. *Jenner Disqu. de caus. var. vacc. p. 5. 17.* Pearson azt írta, hogy legy a' szfzony-

nak szemébe vigyázatlanságból tehén himlő matéria ment, és a' miatt meg vakúlt *).

Az is meg esik néha, hogy a' gyermek, még a' hideg ideje előtt el vakarja himlőjét, és ha mindjárt azután tehén himlő matériás körmeivel, a' lábát vagy karját keményen meg vakarja, azokon a' béoltás helyén lévőhöz hasonló tehén himlője lesz. De ezen példákat, mint meg anynyi béoltásoknak lehet nézni.

Nyóltzadik Szakasz.

Lehet é valaki egyszernél többször tehén himlős?

Jenner a' leg első munkájában lehetségesnek tartotta. Arra a' többek között egy Smith nevű szolganak példáját hozta elő, a' ki 14 éftendők alatt háromszor vólt tehén himlős. *Jenner Disqu. p. 8.*

*) Georg Peatsons Untersuchung über die Geschichte der Kuhpocken, in besonderer Hinsicht auf die Ausrottung der Kinderpocken. Aus dem Englischen von J. Friedrich Küttlinger. S. 58.

A' valóságos tehén himlőnek a' fattyútól való megkülönböztetése, nagy esméretet téfzen fel. Nem tsudálkozom azért, hogy az említett szolga, a' második és harmadik fattyú tehén himlőjét, az elsővel egynek tartotta, sem azon, hogy Jenner ily kitsiny fontosságú dologban a' köznép szavának elsőben hitelt adott, azokénak a' kiktől a' tehén himlő' meg betsülhetetlen hafznait tanulta vala.

Jenner nem követvén azon nyakas íróknak alaton példájokat, a' kik szentség törésnek tartják meg esett hibájokat megvallani, azt irta azután Pearsonnek „vagyon okom azt gyanítani, hogy eddig nem vóltam ezen pont körül elég szorgalmatos.

D. Ballhorn, Stromeyer, Grose, Careno, Portenschlag ezt a' kérdést is szoros próbájok' tárgyává tették, és minnyájan azt tapasztalták, hogy ha a' tehén himlő olyanba óltatik bé, a' kinek már valóságos tehén himlője vólt, a' soha többé meg nem foganik. Némelyeken valami gyenge verefség láttzik ugyan a' bé óltás helyén, de sem hólyag, sem ke-

rületi tüzezség, sem hideg azt nem követi.

D. de Carro *) egy néhányszor tapasztalta, hogy ha az első óltás 7—9 napok alatt semmi jelét a' meg fogadásnak nem mutatta, és akkor másodszor is bé óltotta a' tehén himlöt, az első óltás helyei, azon idő tájban, midön a' második óltás körül a' kerületi tüzezség meg jelent, meg újjultanak, hólyagot formáltak, de sem hideg nem követte azokat, sem különös tüzezség nem vette azokat körül.

E' részbe próbát tenni magamon legkönnyebb völt. Többször óltottam bé magamba a' tehén himlöt tizszernél, és mindenkor, a' következendöket tapasztaltam. Még azon napon a' bé óltás helyein akkora verezség láttzott, mint egy friss bölha tsipés. Második napon akkora bogotskát érzettem, mint a' mekkora egy rendes fogadású tehén himlöben a' 4-dik napon szokott lenni, 's gyengén vizketett. A' 3-dik napon, a' verezség elöbb meg halaványodott, és a' vizketéssel egygyütt el múlt,

*) Obs. et exper. sur la vac. par de Carro p. 58.

Ugyan ezt tapasztaltam másodszor meg óltott 4 óltoványaimban.

Az a' nagy hafzna vagyon a' tehén himlő ezen tulajdonságának, hogy ha valami kétséges eset adja elő magát, és nem tudja az ember, ha valyon tökéletes volt é az első óltás után származott tehén himlő, másodszor, 's ha még bizonyosabb akar lenni, harmadszor is bé őltya, és nem kéntelenítettik nyughatatlan kétségeskedések között élni. De más felől ha bővebb tapasztalások meg bizonyították, hogy a' gyermekek egészségére abban a' mértékben bé foly, a' mint eddig tapasztaltam, nagy kár, hogy tsak egyfzer lehet az ember tehén himlős.

Kilentzedik Szakasz.

A' hólyagos himlő után lehet e' valaki tehén himlős?

Jenner így ír erről: „Egy igen esméretes dolog a' mi majorjainkban, hogy mind azok, a' kik a' hólyagos himlőn által este-

nek, a' tehén himlötöl mentek, vagy igen gyengén illetetnek attól. Mihelyt azért a' tehén himlő a' tehenek között ki üt, azoknak gondviselését olyanokra bizzák, a' kik már vóltanak hólyagos himlősök.

Későbbi munkájában meghatározattab-ból fejezte ki magát, azt irván, hogy a' tehén himlő matéria azokban, a' kik a' hólyagos himlöt ki állották, tsak helybéli változást okoz. (*effectus localis.*)

D. Pearson magán, egy 12 esztendőös gyermecken, és 4 barátjain tett e' részbe próbát, egyikben is a' tehén himlő matéria leg kisebb változást is nem okozott.

Woodville, Careno, de Carro sokfzori próbái hasonlóképpen bizonyítják, hogy a' hólyagos himlő után, a' tehén himlő meg nem foganik.

Meg jegyzésre méltó mindazonáltal de Carronak Mottet nevű Grófon tett próbája. Ez a' Gróf olvasván Jennernek első munkáját, nagyon megütközött azon, hogy a' tehén himlő matéria azokban, a' kik hólyagos himlősök vóltanak, valami kitsiny változást okozhat. El végezte azért

magában, tulajdon magán tenni próbát. D. de Carronak meg befűzellette szándékát, indító okait, édes anyjának 's orvofsának még meg lévő írásaiból megmutatta, hogy 5 esztendő korában esett által a' hólyagos himlön. De Carro örvendett az alkalmatofásának, és a' tehén himlöt, az említett Grof' karján 3 helyre bé óltotta.

Még azon estve egy tallérnál nagyobb 'tüzezség vette körül az óltás helyeit.

3^{dik} napon, mind a' 3 óltás helyeit sűrű matéria fedte. A' tüzezség 2 hüvelyknél fzelesebb.

4^{dik} napon, rendezetlen hólyagok formálódtanak. A' tüzezség apad, setét báriosny színü.

5^{dik}. A' hólyag terjed. Kettő bé maradzik; a' tüzezség nagy; a' matéria benne sok; a' hónyalja fáj; a' hólyag' fzele rendkívül kemény.

8^{dik}. A' Grof' azt tartya, hogy még hidege nem vólt; egygyik karja fáj. Nem érzi éppen jól magát. A' tüzezség meg kisebbedett. A' varak kézfek, hig matéria izzad ki belöllek.

12^{dik.} A' varak egy egy krajtzár nagyságúak; a' matéria még sok; a' karja még fefzült; különbben jól vagyon.

17^{dik.} A' varak a' testhez ragadtak; a' matéria kevesebb; a' hónyalja fájdalma a' mely musculusokra által ment; a' tüzezség el múlt.

23^{dik.} A' varak még keményen állanak; nintsen matéria alattok; a' mely musculusok még fefzültek.

29^{dik.} A' varak le húllottak.

D. de Carro erről az esetről így ír: Ez az eset különös rendelleniséget mutat. A' tüzezségnek hirtelen való nevedése, a' matériának sűrűsége, mely az óltás helyeit a' 2^{dik} és következett napokon bé fedte, a' tüzezségnek apadása a' 8^{dik} napon, egy gyakorlott tehén himlő óltó orvost meg nem tsalhattanak volna. Megvallom, hogy engemet, a' ki még tsak 5-t vagy 6-t óltottam volt, telyefséggel meg tsaltanak. En olyan tökéletesnek néztem volt a' G. Mot tet tehén himlőjét, hogy az inge' újját el kérvén, abból egy darabot Genevába, és más helyekre küldöttem. Szerentsénkre

tsak Genevába és Colombierbe óltottanak vele.

Ez a' példa tanította meg elsőben az orvosokat arra, hogy ha az óltást harmad nap előtt, ki terjedett daganat, vagy tüzezség követi, az, fattyú tehén himlőnek tartattafsék. Mivel sem az, a' kin az óltást ilyen hirtelen való tüzezség követte, sem az, a' kit annak matériájából óltanak, a' hólyagos himlő ellen nem tétetik menté. Az ilyen esetbe újra kell óltani. Woodville éppen ebben az értelemben vagyon.

A' de Carro tapasztalásaiból bizonyos az, hogy nem tsak azokon okozhat a' tehén himlő matéria, a' G. Motteten tapasztalt változásokhoz hasonlókat, a' kik minden kétségen kívül vóltanak hólyagos himlősök, hanem azokon is, a' kik még sem egy, sem másféle himlőtől nem szenvedtenek. Három példákot említ erre de Carro, kik közzül kettőnek karján, az óltás második napján, a' váilától kezdve a' könyökéig, egygyiknek pedig az újjáig terjedett ki a' tüzezség. A' Gróf Mottet példája elégé meg tanította vólt de Carrot, hogy egy

ily hirtelen való meg tüzesedés a' fattyú tehén himlő' meg esmértető jele. Ujjra bé óltotta azokat, és a' leg rendesebb himlőjek lett. *Obs. et Exp. par de Carro Second Edition p. 66.*

En 7 olyan fzemélyekbe óltottam bé a' tehén himlőt, a' kikiről bizonyos vóltam, hogy himlősök vóltanak. A' nevezetesebbek Császári K. Testörző Góró Antal, Csász. K. Testörző Gróf Bethlen Pál és szolgája Alsó Farkas. Hadnagy Góró Antal Uron ezeket tapafztaltam:

2^{dik} napon az óltás helyét körül vevő verefség egy fél pénz nagyságú vólt, vizketett. 5^{dik} napon az óltás helye kevéssé dombos, középben hegyes; a' verefség akkora mint egy krajtzár, formátlan, halavány, közbe közbe fejr fólto, kevéssé kemény, a' pattanás sem nem nõ, sem nem fejededik. 8^{dik} napon a' tüzeség, egygyik karján egészen el-múlt, a' másikon még kevéssé láttzik; a' pattanás a' nélkül, hogy leg kifsebb matéria is gyült vólna benne; meg száradott. A' vizketés meg szünt. Hidge nem vólt.

A' Grófon és szolgáján tett tapasztalásomat, a' fattyú tehén himlőre nézve szükségesnek tartottam a' VI-dik és VII-dik fszám alatt környül állásosan meg írni.

Ha tsupán tulajdon tapasztalásaimból szabad volna itélnem, azt tartanám, hogy a' hiba nélkül lévő tehén himlő matéria, a' még meg nem himlözöttekben fattyú tehén himlőt nem okozhat *). D. Careno-nak sok óltoványait láttam. Az enyimeket gondosan meg vizgáltam, de sem azok, sem ezek között fattyú tehén himlőt észre nem vehettem, míg önként arra alkalmaztóságot nem adtam. Egy 10 esztendős lé-

*) Olyan egy formán esnek ki óltásaim, hogy nagy mesterség volna közöttök különbséget találni. Ha a' III-dik napon az óltás helyén gyenge bogotskát érzek, előre tudom, hogy az V-dik napon (fel tévén hogy el nem vakartatott) fejedredni és hólyag format fog magára venni. Ez a' hólyag nő a' X-dik XII dik napig; akkor meg kezd barnúlni és var lefz belőlle, mely hol két, hol 3 hetek múlva magara le hull. A' kerületi tüzetség az V-dik naptól fogva a' VIII-dikig olyan lassan nő, hogy alig lehet az egygyik napi nagyságát a' másiktól meg különböztetni. A' VIII-dik IX-dik éjjel szembetünőleg meg nő, és a' hideg után éppen olyan mértékben apad el a' mint nevedett.

ánynak t. i. a' ki szüléinek szava szerént, még tsetsemő korában egy néhány szem himlők alatt szenvedett, és az ólta különböző időkben 3 meg himlözött testvérei között bántatlanul forgott, a' tehén himlöt bé óltottam. Más nap' mindjárt nagyon meg tüzesültenek az óltás helyei, 5^{dik} napon egy kevés sárgára hajló sűrű matériát találtam az óltás' helyein, melyből, próbára egy 9 hólnapos gyermeket meg óltottam. Harmad nap múlva egy krajtzár nagyságú tűzesség vette körül az óltás helyeit. 5^{dik} egy kitsiny hólyag formálódott, melynek közepe tzitrom színű sárga volt. 7^{dik} sárga var fedte az óltás helyeit, 's a' verefség el tűnt. 14 napokkal azután tökéletes tehén himlő matériát óltottam azonos gyermekbe, melyet a' leg rendesebb tehén himlő követett.

A' kik a' fattyú tehén himlőről helyes képzetet akarnak magoknak szerezni, óltásák azt olyanba, a' ki már vólt hólyagos himlős. Ha egybe meg nem foganik, talám a' 2^{dik}ba vagy harmadikba el érik tzéljokat. Meg vallom, hogy engemet ezek

a' próbák sokat világosítottanak, a' tehén himlő' természetét körül. Ezekből tanultam meg, nem sokat remélni attól az óltástól, melyet nagy és soká tartó vízkettség követ, ezekből tanultam meg a' fattyú és valóságos tehén himlőt tsupán a' tüzezség szí-
néről is meg esmérni.

Tizedik Szakasz.

Lehet é a' tehén himlőt minden időben óltani?

Ugyannyira meg rögzött az emberekben, az a' hibás gondolat, hogy a' hólyagos himlőt az elztendőnek tsak bizonyos részeiben lehet óltani, hogy a' kik különben eléggé meg vagynak is a' tehén himlőnek szelid, ártatlan vóltáról győződve, alig engedik magokkal el hitetni, hogy azt hév nyárban, hideg télben éppen olyan félelem nélkül lehet óltani, mint tavaszszal. Annak okát nagy részént abban találom, hogy tulajdon tapasztalások nélkül szükölködvén, akár mint erőlködjének is, a' tehén himlőt oly szelidnek, mint a' milyen valósággal, nem tudják képzelni.

Woodville az irtoztató hidegről nevezetes 1799-dik éftendőben Januarius-ban kezdette el a' tehén himlővel való óltást. Az ólta semmi tekintet nintsen a' tehén himlő' óltására nézve, az idő' járására Londonban.

D. Marfchal 1800-ban Aug. 23-dikán azt írta Gibraltárból, hogy azon forró égtája alatt, leg kisebb különbséget sem tapasztalt a' tehén himlő jelenségeinek folyásában.

D. Ballhorn és Stromeyer azt írják a' 39-dik lapon, hogy ők a' tehén himlőt próbálták gyengékbe, erősekbe, gyermekekbe, ifjakba, minden féle rangú és állapotú emberekbe, a' leg különbözőbb környülállásokban, az éftendőnek minden részeiben, hidegben, melegben, bé óltani; mindazonáltal soha félelmet okozó jelenségeket nem tapasztaltanak.

D. Careno, de Carro, Portenschlag most is szüntelen óltják a' tehén himlőt. Az igaz ugyan, hogy most nem számlálnak annyi óltoványokat, mint az őszfzel, de ennek okát, nem a' tehén himlő természet-

tében, mely az ezftendőnek minden részeiben álhatatos szelid, hanem egyedül a' bal itéletek' szélesen ki terjedett országában kell keresni. Bóldogak, kiket kevés bal vélekedések' terhe nyom!!

En 1801-ben Aug. 26-kán óltottam leg előbben, az ólta szüntelen vagynak hol több, hol kevesebb óltoványaim. Semmi külömbséget nem találtam ezeken, és azon számtalan óltoványokon tapasztalt jelenségek között, melyeket D. Carenónál Május, Junius, Julius, Augustushónapokban vólt szferentsém látni.

Semmi sem vólna könnyebb, mint a' világnak minden részeiből példákot hoznom elő, a' fenn forgó tétel meg bizonyítására. Azt tartom, hogy a' Hazai példák hathatosabbak. Most ezftendeje kezdette Bedekovics Miklos Ur (Varasdön lakó Magyar földes Ur) 149 házból álló embeibe a' tehén himlöt bé óltatni; most ezftendeje kezdett Magyar és Erdély országokban esmératesebb lenni ez az áldott találmány, és az ólta telyesek a' Magyar országok olyan tudositásokkal, melyek a'

tehén himlő szelid vóltát az esztendő minden részeiben bizonyítják.

A' ki tehén himlőt látott, lehetetlen hogy többé a' tavaszt az esztendő több részeinek, a' tehén himlőre nézve előbb be-tsülje.

Nagyon hibázna mindazonáltal, a' ki ezekből azt a' következtést húzná ki, hogy a' tehén himlős gyermeket meztelen karokkal, tsikorgó télnek idején az utzán lehet hordozni. Az Isten őrizzen az ilyen okoskodású olvasótól. Nem, azt telyefséggel nem hagynám helybe. A' tehén himlőt az időre nézve nem kell más pontból nézni, hanem a' melyből egy akármely közönséges sebet. A' tsupa mindennapi tapasztalás tanítja, hogy a' leg kifsebb vágás is, ha hideg időben kötetlen hagyatik, meg mérgesedik, későre gyógyúl bé. Eppen ez a' sorsa lenne a' hideg vette tehén himlőnek is.

Ha tehát a' tehén himlős, kéntelen vólna a' hidegbe ki menni, a' bé óltás után 5 napokig (a' hólyag formálódásának kezdetéig) szokott köntöfsében bátran ki mehet. De az 5^{-dik} naptól fogva mintegy a' 14^{dikig},

a' mig a' var el-készül, vagy mérsékelt meleg szobában *) maradjon, vagy ha ki megyen, karjára meleg köntöst huzzon.

*) Kevesen tudják a' közép mértéket meg tartani. Ha azt mondja az ember, hogy ólalmazták a' hidegtől, mindjárt fel tézik a' Karátson tókéjét, egész nap szakadatlanul hevitik a' kementzét. Ha általmasnak mondja az ember a' nagy meleget, ablakot ajtot ki nyitnak, és így telyesitik az orvos tanátsát. A' 18-dik század első felébe módiba volt azon szobát, melyben hólyagos himlős fekütt, télbe nyárba egyaránt egész nap hevíteni, és a' mellett a' bort, az esentiákat szünetlenül töltöttek az izzadságba fereftett, sok részről nyomorúlt betegnek szájába, és így ezerek lettek a' hamis *theoria* áldozatjaivá. Fél századnál több el tölt, mig ezt a' bolondságot meg esmérte a' világ. Hivesítő szereket kezdettenek adni a' himlősöknek; télben tsak gyengén fütöttek bé, nyárban ablakot, vagy ajtot nyitva hagyván, frifs levegőt botsátottanak bé, és tsak nem tsudákat tsináltak. De az emberiség' fzerentsétlenségére e' sem sókáiig folyt így. Ki vették a' gyermeket az ágyból, éjjel nappal a' leg nagyobb hidegben is az után hordozták, vagy ha nem volt ki hordozza, az ablakot ki nyitották, és oda fektették a' beteget. Így akartanak az addig dunha alatt nevelt gyermekből egyfzeribe Spartabéli vagy Anglus ifat készíteni. Egy néhány példákot tudok, hogy itt Bétsben, ez előtt 2 éfztendőekkel, a' hó, a' ki nyitott ablak mellé] fektetett himlősre hullott. Nagy éfztelenség!

Tizenegygyedik Szakasz.

Gyenge, beteges gyermekekbe, egészségtelen emberekbe, idő töltöttekbe bé lehet é oltani a' tehén himlöt?

Gyakran tapasztaltatott, hogy a' hólyagos himlöt akár történetes, akár oltott lett legyen az, addig lappangott sindevész nyavalyák, (morbi chronici) úgy mint ebag, (Rhachitis) süly (ulcera scrophulosa) követték. Azért a' szemes orvosok, a' kikben ezekre a' nyavalyákra hajlandóságot láttanak, vagy telyességgel nem oltották bé a' hólyagos himlöt, vagy előre megmondották, mitöl lehessen tartani.

Jenner, és sok tapasztalások bizonyítják, hogy a' tehén himlöt ezekbe is bátran bé lehet oltani, valamint azokba is, kiknek száraz betegségre vagyon hajlandóságok. D. de Carro egy olyan gyermekbe oltotta bé a' többek között a' tehén himlöt, melynek alsó állkaptzája nagy részént meg veszett, 's a' pofáján rend kívül nagy daganat vólt. Semmi kedvetlenkövetkezéseit nem látta.

A' Jenner Henrich, de Carro, Careno, Ifiabb D. Pataki' tapasztalásai bizonyítják, hogy a' tehén himlőt a' terhes afzfzonyokba még az utolsó hétben is bé lehet óltani. Sem az anyára, sem a' születendő gyermekre nézve, szomorú következésektől nem lehet félni.

En egy 24 esztendős afzfzonyba a' szülés előtt 2 héttel óltottam bé a' tehén himlőt, éppen olyan rendesen folyt le, mint másokon.

Jenner Henrich 1, de Carro 15 napos gyermekbe óltották bé a' tehén himlőt.

Nem kitsiny ditséretére szólgál a' tehén himlőnek az is, hogy azt, a' mint a' D. Careno, de Carro, Struve számos tapasztalásai bizonyítják, még akkor is bátran bé lehet óltani, mikor a' gyermekek foga jönni szokott. Ha az uralkodó hólyagos himlő ellenkezőt nem parantsol, jobbnak tartom mindazonáltal vagy az előtt, vagy azután óltani. Nehogy a' fog jövetelének sokszor szomorú következéseit, a' tehén himlőnek tulajdonítsák,

Az én általam meg óltattak száma kevés, és csak annyi, a' megnyit magam meg világosítására szükségesnek tartottam; de még is elég nagy annak erősítésére, hogy a' gyenge, beteges gyermekekre nézve, meg betsülhetetlen orvofság a' tehén himlő. *) A' többek között olyan egy pár gyermeket hoztanak hozzám, melyekbe nem bátorkodtam a' tehén himlőt bé óltani, mig azoknak, a' tehén himlő ártatlan vóltáról tökéletesen meg győződött szüléik, sokaknak jetenlétekben arról bizonyofsá nem tettenek, hogy ha halála történnék is közelbről gyermekeiknek, azt akárminek inkább, mint a' tehén himlőnek fognák tulajdonítani. A' 7^{dik} és 8^{dik} napokon alkalmas nagy hideget (febris) állottanak ki, 's azólta szembetünőleg egészségesebbek. Jenner, Ballhorn, de Carro sok izben tapasztalták ezt.

Mindazonáltal a' gyermekek nagy halandóságát tudván, nem tanátsos személy válogatás nélkül akármely beteges gyer-

*) A' gyermekek ezen betegségerek jeleit és okait lásd a' XVIII-dik szakaszban.

mekbe bé óltani addig a' tehén himlöt, mig mindenek meg nem léfznek annak ártatlanságáról gyözödve, nehogy a' tehén himlöt meg előzött betegségnek fzomorú következéseit az ártatlan tehén himlőnek rovásfára rövják. Egyetlen egy kedvetlen eset, nagyobb akadályt vethetne a' tehén himlőnek közönséges el-terjedésében, hogy sem azt ezer fzerentsés példák helyrehozhatnák.

De Carro írja, hogy egy gyermek azon a' napon, melyen a' tehén himlöt belé akarta óltani, rofzfzul lett, 's így az óltás el halafztatott, 8 nap múlva a' gyermek meg hólt. Sokan tulajdonították volna ezt a' halált a' tehén himlőnek, anyival is inkább, hogy a' hideg napja táján esett.

A' gyenge, egéfségtelen gyermekekbe sokkal bajosabban foganik meg a' tehén himlő, mint a' virgontz, egéfséges tsetsemőkben. Ezekbe nem szoktam azért több fzurást tenni, mint a' mennyi himlöt akarom hogy kapjanak, amazokba pedig két anyit. Még is meg esett, hogy egy beteges, vizen nevelt gyermekbe két izben ól-

tottam hafzontalanúl. Harmadszor az óltás előtt meg ferefztettem, a' meg óltatandó helyet ruhával gyengén addig dörgöltem, mig meg veresedett, a' hat szúrás közzül négy meg fogant. Miért nem mindenik, holott telyefséggel egyaránt igyekeztem óltani? Talám idővel erre is meg tudunk felelni.

Nem kitsiny azoknak száma, a' kik ember kort értenek, és még meg nem himlöztenek. Egy része ezeknek olyan, a' kik elég vigyázok vóltanak a' himlősöket kerülni, és ha valahol, a' hólyagos himlöt ki ütni hallották, onnan azonnal el utaztak, más része inkább a' vak fzerentsének köfzönheti azt. A' tehén himlő ezeket is fel óldozza ezen nyughatatlan félelem alól. A' tapasztalás kétségen kívül valóvá tette, hogy ezek is szintúgy mint a' gyermekek, ifiak, részsedhetnek a' tehén himlő' áldott jótéteményeiben. Fermor egy Anglus nemes ember, a' legnevezetesebb orvosoknak jelenlétében 326 fzemélyekbe hafzontalanul óltotta bé a' tehén himlöt; 173^{ba} ezek közzül azután a' hólyagos himlöt is bé ól-

totta, egyben sem fogant meg. Harmintz-egygyen ezek közzül az 50—60 ezrtendöt meg haladták vólt, söt egyik már 75 ezrtendöket számlált *). Örömmel értettem, hogy Erdély országban már egy néhány idős Urak magokon tétetett próbák által meg bizonyították a' tehén himlőnek akár-mely korban való ólthatását.

Tizenkettödik Szakasz.

A' tehén himlő kíván é valami orvofságot?

A' hólyagos himlő egyátalyában annyi-val veszedelmesebb, minél több számmal üt ki, ambátor vagyon példa, hogy 5 szem miatt is meg hóltanak. Ennek kevesítésére nézve, ki egygyel, ki másfal szokta vólt betegeit a' szerentsés himlözésre készíteni. Mely oktalanok vóltanak némelyek azok közzül, nints helye visgálni. Felyebb látuk, hogy a' tehén himlőnek száma kinek

*) Reflections on the Cow-Pox, illustrated by cases to prove it an absolute security against the smallpox, addressd to the Public in a letter to D. Jenner, by William Ferriar Esqu. London 1800.

kinek szabad akarattól függet, következképpen az előre való képzitésekre nintsen szükség.

Fel tévén azt, hogy a' meg óltatandó személy, a' mértékletesség' törvényeit szokta követni, nem kell annak élete módjában a' tehén himlő kedvéért semmit is változtatni. Valamit annak elötte egészségének romlása nélkül ett, ivott, mind azokkal, a' tehén himlő egész folyása alatt bátran élhet. A' mértékletes bor, kávé ital nem tiltatik el a' tehén himlöstől, tsak arra vigyázzon, nehogy ezen szabadságnál fogva, a' szokott határon túl lépjen, és olyan betegségbe esék, mely a' tehén himlőnek éppen nem tulajdona. Mind az, a' mit a' tehén himlőre nézve kell tselekedni, abban áll, hogy kerülje azokat az ételeket, italokat, melyek has menést szoktanak okozni, ilyenek p. o. sok szöll', sok szilva, sok savó 's. a'. t. mivelhogy semmi úgy nem ellenkezik a' tehén himlő' rendes folyásával, mint a' hasmenés. Nyárban szabadon kün járhat a' tehén himlős. Ha szomjúhozik, mely a' 7-dik 8-dik napokon gyakrab,

igyék ıetzése szzerént. Ha nem kívánja az ételt a' gyermek, nem kell rajta meg ıtödni, vagy kedve ellen is tele gyúrni.

A' tehén himlő' hidege oly gyenge szokott lenni, hogy sokszor a' nem orvos észre sem veheti, néha pedig telyefséggel nem lehet azt a' tehén himlő egész folyása alatt érezni. Több jelekkel egygyüvé véve, ez a' hideg is némünémüképpen segilli az orvost, a' valóságos tehén himlő rendes folyásának meg esmérésében. Helytelen vólna azért, azt meg akadályoztatni, annyival inkább, hogy az említett, és még említendő hasznos bé folyásai a' tehén himlőnek némely betegségekbe, ettől a' hidegtől függeni láttatnak. De ha oly erős találna lenni, hogy azt az egészségre nézve ártalmasnak látná az orvos, abban az esetben, egy dosis sal medium tüstént segít. Ezt Aikin inkább a' nagyobbakra nézve tartya szükségesnek. *Aikins kurzgefasste Uebersicht der Kuhpocken p. 63.*

A' tehén himlőt körül vevő tüzezség ritkán nagyobb a' 9^{dik} 10^{dik} napon, az egy garasos réz pénznél. Négy ízben láttam

akkorát, mint egy koronás tallér; legkisebb fájdalmat sem érzett vele a' gyermek, még úgy sem, ha nyomtam. Láttam két esetet, mások láttanak többet is, a' hol a' tüzezség, a' karnak felső részét egészen el lepte, de e' sem fájt. Az ilyenfélelesen ki terjedett tüzezség rend szerént kevésbé verefs mint a' szokott, nem is könnyű meg határozni, hol végződik. Ennek látása elsőben félelmet öntött az orvosokba, azt gondolván, hogy annak nagy fájdalmat kell okozni. Próbálták *aqua vegeto mineralis*-sal nedvesítvén el ófzlatni; el ófzlott. Aikin azért javasolja, hogy ha egy nagyra terjedett tüzezség fájdalmat okozna, az említett vízzel mind addig tartafsék nedvesen, mig el ofzlik. En az első semmivel sem illettem, mert nem fájt, 's 24 óra alatt el apadott. A' másodikat a' 10.^dik estve tapafztaltam; egyenlő rész etzettel és vízzel meg mostam, és abba mártott ruhával bé kötöttem, reggelig el tánt, és akkor csak a' rendes tüzezséget találtam. Nevezetes hogy az ilyen nagy

meg tüzesüléskor a' hólyag halavány színű 's kevesebb benne a' matéria.

A' valóságos tehén himlő, magára hagyatva könnyen és hamar bé gyógyul. A' 14^{dik} napon már barna színű vara bé fedte, 's az, egy két hetek múlva magára le húll. De ha el vakarja az ember, mely néha a' viszketés miatt meg esik, szélesebb, mélylyebb seb követi azt, mint sem a' tehén himlő természeté hozná magával. Ebben az esetben Jenner, egy tsepp *acidum vitrioli*-val egy minutáig értetni, 's azután vízzel meg mosintani; vagy vízzel elegy *extractum saturni*-val illetni; viszont mások napjába egyfzer *unguentum mercuriale*-val bé kenni javasolják. Aikin hathatosabbnak tartya a' *mercurius praecipitatus*-ból készült unguentumot. D. de Carro tsak egyfzer találta szükségesnek az említett eszközökhöz folyamodni.

Ballhorn jónak tartya len tépést tenni az el vakart tehén himlőre, és ott hagyni, mig magára a' varral együtt le húll.

En különösön szoktam arra vigyáztatni, hogy el ne vakarják a' gyermekek himlőjecket, egyfzer még is meg esett. *Unguentum mercurialét* kentem ruhára, 's két éjjel a' sebre téttem. Harmadik nap kéfzen vólt a' var.

Az említett orvofságokhoz folyamodni, és mesterségesen bé varaztatni, mig nem el múlhatatlan szükséges, az az, mint egy a' 14.^{dik} 16.^{dik} napig, nem kell: mert azok által a' tehén himlő, természeti folyásának követésében meg akadályoztatnék, tökéletességre nem mehetne, 's ama nagy tzélt, a' meg himlözéstől való bátorságban lételt, el nem érnök.

Tizenharmadik Szakasz.

A valóságos tehén himlőt, a' fattyútól meg különböztető jelek.

Ha' a' matéria, melyel óltott az ember, vagy egy, vagy más okból meg romlott vólt, vagy fattyú tehén himlőből vétetett, mindenkor fattyú tehén himlő származik.

Ezt a' valóságos tehén himlőtől meg különböztetni, mihelyt az elsőről meg bizonyosodik, a' szüléknek minden tartózkodás nélkül tudtokra adni, el múlhatatlan kötelelsége a' tehén himlőt óltónak. Ha újra bé óltani nem engedik a' szülék, a' mely már meg esett, és meg himlőzik a' gyermek, magoknak, tulajdonittsák a' szülék. és ne mondják, hogy a' tehén himlő nem mentette meg gyermekeket a' himlőzéstől. A' fattyútól semmi esetben nem várhatni azt. A' következő jelekből lehet azt meg itélni:

— 1^{szor}. A' valóságos tehén himlő lafsan nevededik, úgyanyira. hogy a' 3^{dik} sőt néha az 5^{dik} napon is alig lehet meg határozni, meg foganik é vagy nem.

--- A' fattyú, sebefsennő. A' 2^{dik} 3^{dik} napon már a' tüzetség akkora, mint a' 7^{dik} vagy 9^{dik} napon kellene lenni, 's néha nagyobb is.

2^{szor}. Az igazi tehén himlőt a' 6^{dik} és 12^{dik} napok közül valamelyiken inkább vagy kevésbé szembe tűnő hideg követi.

A' fattyú tehén himlöt pedig, vagy legkifsebb sem, vagy mindjárt a' 2^{dik} 3^{dik} napon.

3^{szor}. A' valóságos tehén himlöt a' 8^{dik} naptól fogva a' 11^{dik}ig fész, eleven tüzezség véfzi körül. Ez a' tüzezség éppen olyanlasan apad el, a' milyen lafsan nevedett.

A' fattyú tehén himlö körül ez a' tüzezség a' 3^{dik}, 4^{dik} napon már akkora, mint a' 9^{dik} 10^{dik} napon kellene lenni, és éppen olyan hirtelen apad el, mint nevedett.

4^{szor}. A' valóságos tehén himlö' le folyása leg alább 14—15 napot tart.

A' fattyúé vagy sokkal kevesebbet, vagy sokkal többet.

5^{szor}. A' valóságos tehén himlö hólyagjának közepe gödrös, a' fzéle fel emelkedett.

A' fattyúé formátlan, hegyes, a' kilishez sok részben hasonló, és a' körülötte lévő daganatból észre vehetetlenül emelkedik fel.

6^{szor}. A' valóságos tehén himlö' nedve, ha az meg nem sértetett, az utolsó tsep-

pig meg tartya, a' könny tsepphez hasonló tisztaságát.

A' fattyúé eleitől fogva végig genyetséges, és sárga színű.

7^{szet} A' valóságos tehén himlő' vara mintegy sümöltés úgy néz ki, és barna.

A' fattyúé alig láttzik ki a' testből és sárga.

A' fattyú tehén himlőnek képét a' Gróf Mottet példájában láthatta az olvasó. Annak bővebb megvilágosítására Woodvilleből még egy példát hozni elő nem léfzen helytelen.

„Két gyermekbe óltottam bé (igy ír Woodville a' második munkájában) ugyan azon familiában a' tehén himlőt. A' kisebbik 18 hólnapos, a' nagyobb 4 esztendő volt. A' nagyobbikon az óltás után 4 napokkal a' tüzezség közép mérője mintegy $\frac{1}{3}$ hüvelyknyi, vagy valamivel még szélesebb volt; a' hólyagnak nyoma sem látzott. A' 6^{dik} napon a' daganat' tüzezsége erősen meg nevedett. Más nap' meg kelt

a' daganat, és egy nem igen mély fekély lett belőle, mely 2—3 napokig tartott; azután a' bé óltatott refz' keménysége és tüzeisége egéfszen el múlt, 's a' fekély bé gyógyult. A' kifsebbiknek himlője, egéfsz folyása alatt rendes vólt. A' 6^{dik} napon, mondom a' gyermek szüléinek, hogy a' nagyobbiknak nem vólt tehén himlője, és azért újjra bé kell óltani. Bámúltanak a' szülék, mondván, hogy azon még több következéseit lehetett látni az óltásnak, mint a' kifsebben. Meg engedték mindazonáltal, hogy a' 9^{dik} napon a' nagyobbikba újjra bé óltsam, és arra mindenik szúrás helyén valóságos tehén himlők lettenek, 's a' legrendesebb útat követték."

Tizennegyedik Szakasz.

A' tehén himlő hidegéről.

A' hidegnek szükséges vóltáról különböző értelemben vóltanak elsőbbben a' tehén himlő óltó orvosok. Egy része azt állította, hogy a' 7^{dik} 8^{dik} nap táján megjeleni szokott hideg, egyfoly el mulhatat-

lanúl szükséges jelensége a' hafzonnal óltott tehén himlőnek, mely nélkül minden más jelenségek meg létele mellett is. az óltásnak hafznáról jót nem lehet állani; mások ellenkezőleg ítéltének, 's tsak úgy nézték azt, mint egy más mellesleg való jelenséget.

A' Woodville tapasztalásai el döntötték ezt a' fontos kérdést. Az ő általa meg óltatott 200 tehén himlősök közzül, 53^{nak} telyefséggel nem vólt hidege, és még is azután a' hólyagos himlő meg nem fogant.

De Carro több olyan eseteket látott, a' hól a' hólyag tökéletes vólt, de leg kisebb hideget is éfzre nem vehetett.

Jenner tökéletesen meg győződött az iránt, hogy mind egy, akár kövefse a' tehén himlőt szembe tűnhető rofzszúl létel, akár ne, tsak hogy a' hólyag rendes utat tartson.

Mind ezekből azt lehet ki hozni, hogy vagy nem el múlhatatlan meg esmértető

jele a' haszonnal óltott tehén himlőnek, a' közönséges roszszúl létel, (affectio generalis) vagy hogy az, hideg nélkül is ki nyilatkozathattya magát. Az utolsó vélekedés nagyon helyben hagyható, mivel tapasztaltatott, hogy még azok is, a' kiknek rendes hidegek nem vólt, egy két nap szintelenek, lankadtak, a' hideg levegő iránt érzékenyek.

A' Woodville tapasztalásai a' következő 3 dolgokat bizonyittyák:

Izór. A' tehén himlő szelidebb, a' 3 esztendön alol lévőkön, mint azután: 3 esztendön alol lévő 103 óltoványai közzül 31-nek nem vólt hidege, 's a' hátra lévő 72-nek igen gyenge. Három esztendőt meghaladott 96 óltoványai közzül tsak 22-nek nem vólt hidege, a' többinek pedig szembetünő,

Ez a' tapasztalás nagy különbséget tézen a' hólyagos és tehén himlő között. A' hólyagos himlő sokkal veszedelmesebb a'

3 ezrtendőn alól, mint azon felyül lévőkre nézve *).

A' honnan sokan az orvosok közzül inkább tekintvén magok betsületeket, mint a' köz jót, örömebb' engedték a' tsetsemőt a' hólyagos himlő' áldozatjává lenni, mint azt 3 ezrtendő előtt abba bé óltani.

II^{szor}. A' léány gyermekek' hidege, egyáltalában véve egy kevésfel tovább tart, mint a' férfi gyermekeké.

*) Genevában 180 ezrtendők alatt 6792-ten hóltanak meg hólyagos himlőben, tudni illik:

3 hólnapokon alól lévők	140
3 és 6 hólnapok között lévők	390
6 és 9 hólnapok között lévők	430
9 hólnapok és 1 ezrtendő között lévők.	416
1 és 2 ezrtendők között	1300
2 és 3 ezrt. között lévők	1290

3966

3 és 4 ezrt. között lévők	898
4 és 5 ezrt. között lévők	603
5 és 6 ezrt. között —	381
6 és 7 ezrt. között —	301
7 és 8 ezrt. között —	189
8 és 9 ezrt. között —	109
9 és 10 ezrt. között —	78
10 ezrtendőkön felyül lévők	267

III^{szor}. Több fiú mint leány gyermek esik úgy által a' tehén himlön, hogy a' hideg szokott jeleit nem lehet észre venni. A' fennebb említett 53 tehén himlősök között 23 fiú és 30 leány gyermekeknek nem vólt hidegek *).

Az említett hiteles írók eléggé bizonyítják ugyan, hogy a' hideg nem el múlhatatlanúl szükséges jelensége a' tehén himlönnek; mindazonáltal meg tsalatkoznék az orvos, ha a' szülék' szava után igen gyakornak hinné ezt az esetet. Tegye figyelmetesé a' szüléket a' 9^{dik} 10^{dik} éjjelre, tapasztalni fogják, hogy akkor nem alufznak olyan egy folytában, mint az előtt szoktanak vólt, vizsgálja meg másnap szemesen a' gyermek' ábrázatját, egy alig szembetünő szintelenség bizonyyságot tészzen azon gyenge változásokról, melyeket ha az orvos szüntelen mellette lehetett vólna, bizonyosan észre vehetett vólna.

Mi lészzen hát már a' valóságos tehén himlő' tsalhatatlan meg esmértető jele? A'

*) *Traité historique et pratique de la vaccine par Moreau p. 79.*

hólyagnak lafsú nevedése, és tökéletes formája. A' ki ezt tsak kétszer jól meg nézte, és az eddig irtakat meg jegyzette, lehetetlen hogy meg tsalatkozzék. Leg többet segill e' részben, egy olyan tökéletes kép, mint a' milyent ezen könyvben lehet látni. Egyedül a' varból is meg lehet a' valóságos tehén himlöt esmérni, ha t. i. egészen meg maradott, és egyfzer is el nem vakartott. Az el vakarás után készült inkább hasonlit a' fattyúéhoz.

Nem tudom eléggé ajánlani olvasóimnak, hogy ha leg kifsebb kétségek vagy on is, óltsák vagy óltafsák újjra gyermekeiket. Ha tökéletes vólt az első, nem foganik meg az utólsó.

Tizenötödik Szakasz.

Hányadik napon kell a' tehén himlöböl óltani, vagy abból matériát venni?

Nap száma szerént azt meg határozni egyátalyában nem lehet; mert ámbátor a' tehén himlő nagyon szoros rendet követ is, meg esik néha, hogy egy két 's több na-

pokkal is késik a' hólyag formálódása, vagy vízszint egy két nappal valami szembe nem tűnő okból siet. Ugy tapasztaltam, hogy a' tsetsemőknek tzombjokon, egy, sőt néha két nappal is előbb jár a' tehén himlő, mint a' karjokon.

Abban mindenképpen meg egygyeznek, hogy valameddig a' matéria olyan tiszta, mint a' leg tisztabb víz, vagy köny tsepp, addig jó belőle óltani; de hogy meddig olyan tiszta, abban különböznek az irók. Némelyek azt erősítik, hogy mind végig tiszta, mások azt állítják, hogy a' 10-dik 12-dik napon már kevésbé tiszta, mint a' 7-diken 8-dikon volt. Az igaz, hogy egy tökéletes, és egyfzer is el nem vakart tehén himlőből a' 8-dik és 12-dik napon vett matéria között pufzta szemekkel alig, 's néha telyefséggel is különbséget nem lehet látni, de nagyító üveggel vizsgálván, úgy tapasztaltam, hogy a' 12-dik napon kitsiny felleg formák lebegtek benne, melyeket ugyan azon gyermeknek, a' másik karján lévő himlőből vett matériában, a' 8-dik napon nem láttam. Próbámat tovább vittem,

és azon matériát, melyben a' 12-dik napon fellegetet szemeltem, egy gyermekbe bé oltottam. Meg fogant és egész folyásában k lómséget nem tapasztaltam. Ugyan ebbe másodszor is bé oltván a' tehén himlöt nem fogant meg.

Ballhorn 12, Aubert 12, 13, Wafchel 14 napos, rendesen nevededett tehén himlölöböl vett matériával sok izben, és hafznosan oltottanak.

Jenner azt hízi, hogy a' tehén himlő matéria' ereje gyengülni kezd a' kerületi tüzezség' meg jelenésekor, és azért ha va-gyon mód benne, a' 8-dik nap után vett ma-tériával nem ólt. De Carro gyakran a' ke-rületi tüzezség tökéletes vólta után is, elég erősnek találta azt.

Egy tsetsemőnek tzombján lévő 3 na-pos himlőjéböl, melyben még alig vólt annyi matéria, hogy a' lantzétám hegyét meg nedvesithessem, 2 gyermeket meg óltottam. Tökéletes himlőjök éppen olyan rendet követett, mint az, melyet 7—8 na-pos himlölöböl oltottam. Ugyan az előbbe-ni gyermek himlőjéböl, másokat a' 4-dik,

5^{dik}, 6^{dik}, 7^{dik} napon óltottam meg. Lehetetlen lett volna, valami különbséget közöttek fel találni. A' Jenner és de Carro példáiból, és tulajdon tapasztalásaimból, merem azért olvasóimnak ajánlani, hogy ne kössék magokat, olyan szorosán a' nap' számához. Mihelyt akkora a' hólyag, mint a' mek'korát a' kép, az 5^{dik} napon mutat, ha egyfzersmind fényesnek, gyöngy szín fejezesnek láttyák, bátran ólthatnak belölle. Ha pedig a' matéria, akármi okból természeti kristály színét el vesztette, ha 7— vagy 8 napos is, ne óltsanak belölle. En leg alkalmatosabbnak találom a' 7^{dik} 8^{dik} napon venni a' matériát — az előtt nintsen annyi nedvesség benne, hogy 3 — 4 gyermeknél többet meg ólthafson az ember.

Az idő nap előtt el vakart tehén himlőből, ha leg jobban indult is, fattyú lészzen. Azt gondolhatnáinnen az ember, hogy ha a' tsak most kezdődő hólyagból matériát vészzen az ember, hasonlóképpen meg akadályoztatik rendes nevededésében, és vagy idő nap előtt el szárad, vagy fattyú lészzen belölle. Nem így van a' dolog. Nagy a'

külömbőség a' szúrás és el-vakarás között. A' tehén himlő hólyagja, sok kisebb hólyagokból áll, (éppen úgy mint egy málna gyümölcs sok apró magvakból) ha a' lánztéta hegyével az egyiket megszúrom, a' nedvesség egy része ki jön a' megszúrt kicsiny hólyagból, a' többiben pedig egészen meg marad, de ha el vakarom az egész hólyagot, úgy nem csak hogy mind ki foly a' tehén himlő nedvesség, hanem a' megsértett részben genyetség származik.

Tizenhatodik Szakasz.

Hogy kell a' tehén himlő matériát venni, és meddig tartya meg erejét?

1° Mó d. A' tehén himlőt a' fenn irt napok közzül valamelyiken, egy két helyen gyengén megszúrja az ember, egy néhány szempillantatig varakozik, és az ott ki serkedező matériát, ha mindjárt másba akarja óltani, atzél lánztétára veszi, 's az 65-dik lapon meg irt mód szerént bé óltya. Nem kell a' hólyag' szélébe szúrni, onnan majd mindenkor vér jön. A' leg jobb atzél

is meg rosdásodik a' tehén himlő nedvétől, a' ki tehát jövőendőbéli szükségére akarja venni a' tehén himlő matériát, vagy más helységbe akarja küldeni, végye azt éléfánt tsontból, vagy Schildkrotból, vagy ezüstből kézfittetett és meg aranyozott lántzétára; tégye penna szárba, vagy keskeny üvegbe; míg a' matéria valamennyire nedvességét elveszti, tartsa le felé a' lántzéta' hegyét. Ha a' lántzéta' nyele a' penna szárát, vagy az üveg száját tökéletesen meg nem tölti, viazfzal bé kell dugni. Az említett tsontokból kézfittetett lántzétát előbb betsülöm az ezüstből készültrel. Szükségben egy fog vajú formára faragott pennára is réá lehet a' matériát venni.

II^{dik} M ó d. A' meg szúrdolt tehén himlőn lántzó matérián, egy újjnyi hofzfú, közép vastagságú tzérnát, mind addig kell elé és vilzfza húzni, míg az, tökéletesen által ázik, azonnal apró darabokra kell vagdalni, és keskeny üvegbe tenni, jól bé dugni, vagy bé is petsételni. Minél kifesebb az üveg, annál jobb.

III-dik M ó d. Két egyarányú lapos üvegek közzül az egygyikbe, egy fél kávé szem nagyságú jukat vájat az ember. Himlő matériától által ázott gyapottat télzen a' jukba, a' másik darab üveggel bé fedí, egybe köti, égett bórban fel ólva szott spanyol viazfzal köröskörül bé tapasztya. A' gyapottnak meg áztatásáról azt írják, hogy azt a' meg szúrt himlőre kell tenni, és egy néhány órákig réá kötve kell tartani. En próbáltam, de 4 órák alatt is, úgy a' mint kivántam, meg nem ázott, ennek felette a' kerületi tüzezséget nevelte.

Ezt látván, S z e g e d i J ó's e f barátom javaslásából egy oly spritzet készítetttem, melyel egy közép szerű nagyságú tsepp vizet fel lehet szivatni, és azt viazfza is adja. Ez által egy néhány minuták alatt könnyen meg lehet az irt üveg gödriben lévő gyapottatskát áztatni. Egy ilyen spritznek nem lételeben, a' lántzéta hegyére vévén egy néhány izben a' matériát, és a' gyapotra dörgölvén, azt hasonlóképpen jobban meg lehet áztatni, mintha egész napon a' himlőre kötve áll.

Ritka helyen lehet az üvegbe gödret mettzetni, 's a' hol lehet is, igen drágán kell fizetni. A' következendö módon jól ki lehet annak hijjánofságát pótolni: a' fen-nebb irt módon meg aztatott gyapottat, olyan kitsiny üvegbe kell tenni, a' milyent csak lehet kapni, és jól bé kell petsételni. A' fő tzél az, hogy mentölkevesebb levegö férjen hozzája. Vigyázni kell, hogy a' bé petsétléskor a' meleg ne érje a' gya-pottat. Még van egy mod: két darab egy-arányú nagyságú üvegnek egyik lapját a' meg szürt és nedves himlöhez kell egy né-hányszor értetni, vagy pedig a' lántzétá-val elégséges matériát kell réájok kenni, egybe tenni, és a' fenn említett módon bé kötni, bé tapasztani. Midön hafználni akarja az ember ezeket az üvegeket, le vakarja a' szélén lévő spanyol viafzfzat, az üveg belső lapjára egy tsepp hideg, lombikon le botsátott (destillata aqua) vizet tseppent, és a' lántzéta' vastagobb végével, vagy egy darab simmán faragott tsontal, addig dör-göli, mig a' matériát fel ólvadni láttja, és

akkor úgy ólt vele, mintha akkor vette volna a' himlőből.

Melyik légyen ezen módok közzül a' leg jobb, könnyű volna meghatározni, ha D. Careno, de Carro és Ballhorn Urakat, azok, a' kiknek matériát küldöttek, annak vételéről és hasznáról tudósítani méltoztattanak volna. D. Careno az elmúlt éftendőben 150 idegeneknek adott és küldött matériát, fogadták tudósításokat, de tized része sem tellyesítette. D. Ballhorn hasonlóról panaszol.

D. de Carro a' két üveg között küldött matériával egyfzersem érte el tzélnát, a' tzérnával, vagy impraegnált lántzétával való óltás pedig sokfzor meg fogant; azért ezeket amannál előbb betsülli.

Az én környül állásaim nem engedték, hogy kéttséges foganású módokat gyakran próbáljak. Tzérnával tsak 4^{szér}, impraegnált lántzétával kétfzer óltottam. Mindenkor 4—4 helyre. Két személyen 3—3 helyen, kettőn tsak két két helyen, az ötödiken tsak egy helyen fogant meg.

A' tehén himlő matéria nem tartya meg olyan sokáig erejét, mint a' hólyagos himlőből vett. Jenner 3, de Carro 6 hólnapok múlva még elég erősnek találták azt. En leg elsőben is 2 hólnapos tzérnával óltottam; meg fogant. Ugyan ezt tapasztaltam 4 hólnapos tzérnáról. Egyfzer óltottam 6 hólnapossal, e' nem fogant meg, de még sem merem egy példából azt erősíteni, hogy 6 hólnapokon túl erőtlen a' tehén himlő matéria, tudván azt, hogy a' tzérnával való óltás, ha az előtt való napon vétetett is, bizonytalan foganású.

Tizenhetedik Szakasz.

Intés a' szülékhez,

melyet Genevában minden Papnak kötelessége, a' kerefztség alkalmatofságával, a' szüléknek, a' kerefzt atyáknak és anyáknak nyomtatásban által adni.

„Ez a' tsetsemő mely a' szent kerefztség Sacramentumában részelteték, a' többek között, a' hólyagos himlő veízedelmeinek is ki vagon tétetve, egy olyan betegség-

nek, mely a' 8-dik századtól fogva, úgy-
annyira el terjedett Európában, hogy tsak-
nem lehetetlen egyébképpen, hanem a' bé
óltás által attól meg szabadítani."

„Szerentsénkre az Isteni gondviselés-
nek nagy jótéteménnye által, ennek egy
olyan módját találták fel az emberek,
melyet sok ezer tapasztalások, szint olyan
veszedelem nélkül valónak, mint bizonyos-
nak lenni meg mutattanak, melyet az efz-
tendőnek minden részeiben, a' leg gyen-
gébb, sőt a' mái született gyermekek is
lehet használni; egy olyan módot, mely-
nek soha kedvetlen következései nem vól-
tanak. Ez az eszköz a' tehén himlő. Egy
olyan betegség, mely mindenkor igen sze-
lid, és rendes szokott lenni. Egygyik elég-
gé meg nem betsülhető tulajdonsága ennek
a' betegségnek az, hogy nem ragadó, úgy
hogy gyermekeibe bé óltathattya az em-
ber, a' nélkül, hogy szomszédjait a' leg
kifsebb veszedelemnek is ki tenné; mind-
azonáltal a' kikbe a' bé óltatott, azok a'
hólyagos himlő' veszedelmeitől örökre men-
tek. Ha tehát Ti szeretettel tely es szülék!

ezt a' tsetsemöt, ettől a' vefzedelemtől meg kívánjátok óltalmazni, az Isten nevére kénfzeritünk, óltafsátok belé haladék nélkül a' tehén himlöt. Siefsetek ötet egy olyan irtoztató nyavalyától meg menteni, mely mindennap kegyetlen pufztításokat téfzen Ti körülletek, és a' mely talám még ma el ragadhat kedvesetekre. Még a' dajkának se adjátok addig által, mig ebből a' vefzedelemből ki nem ragadtátok."

„Kövefsétek nagy tapafztalású és tudós orvosaitoknak tanátsát. Mi hafznok lenne azoknak Titeket meg tsalni. Ők is mind Ti szülék, 's nem kételkedtenek gyermekeikbe bé óltani. Az emberiség nevében, 's mindenekre a' mi előttetek kedves, kérünk, kövefsétek az ök példájokat; ha nem tselekefzitek, irtozzatok attól a' fzempillantattól, midön ennek a' gyermeknek halálán keservesen fogtak sirni. Ti léfztek okai annak. Ti vetettétek meg a' néktek ajánlott eszközt. Együgyü, és olyan könnyü az, hogy annak meg vetésére, vagy el halafztására, semmi okotok nem lehet."

„Az alább irt orvosok és seborvosok kötelefségeknek 's gyönyörűségeknek fogják tartani, akármely gyermekbe, melyet ő hozzájok vífznek, a' tehén himl tii gyen bé óltani. A' közönség tudja azt, hogy mi a' tehetetlenektől eddig sem kívántunk semmit is.”

Alább irtak: Vieufseux, Odier, Vignier, Manget, Veillard, Coindet, De la Rive, Pefchier, Orvosok; Jurine, Fine, Mau noir, Seborvosok.

Tizennyóltzadik Szakasz.

Elegyes Jegyzések.

A' közbe jött rothasztó hideg és vérhas meg akadályoztattya a' tehén himlő' rendszer folyását. Egy 9 esztendőös léány a' tehén himlő bé óltása után való napon, rothasztó hideget kapott. A' tehén himlő, a' 8-dik napig rendszer útját követte, az alatt a' hideg igen veszedelmes formát öltözött magára. A' 16-dik napon jobban kezdett lenni a' beteg. Nevezetes, hogy 8-diktól

fogva 16-dikig változhatatlanul maradt a' tehén himlő, akkor a' kerületi tüzezség nevededni, 's a' tehén himlő, fzozott rendes útját tovább folytatni kezdette.

Hasonló akadályául vólt a' tehén himlő rendes folyásának a' vérhas. Hetedik-től kezdve a' 18-dik napig minden változás nélkül maradt a' tehén himlő. Mihelyt a' vérhas meg szűnt, a' himlő is tovább folytatta nevededését. *Salzburger Med. Chir. Zeitung Nro. 88. Anni 1801.*

D. Careno 2, D. Struve 20 esetekben tapafztalták, hogy a' S c a r l a t i n a a' tehén himlő által szembe tünőleg szelidebbé tettetett. *Struve Anleitung zur Kenntnifs und Impfung der Kuhpocken. p. 125.*

Hasonló példákot említ Jenner, melyek közzül az egyikben nevezetes az, hogy a' scarlatina által a' tehén himlő' nevededése meg nem akadályoztatott ugyan, de a' kerületi tüzezség addig nem vólt meg, míg a' scarlatina ereje el nem múlt; másban ép-

pen ellenkezöleg mutatta magát a' scarlatina, mihelyt tudni illik a' kerületi tüzezség nevekedni kezdett, el tünt amaz, el múltván pedig a' kerületi tüzezség, visszont meg jelent a' scarlatina, és esméretes útját folytatta. *Jenner Cont. Disquis. p. 18.*

D. de Carro tapasztalta, egy 7 ezten-dös gyermekén, hogy annak már 3 ez-tendöktöl fogva tartó, és minden orvofsá-goknak ellent álló sömörögjei (herpes) a' tehén himlő bé óltása után kevésel, hir-telen el múltanak. Ugyan ezt tapasztalta Maunoir Genevában.

Dunning egy 3—4 ezztendös léány-kába, mely igen gyenge alkotású, ábrá-zatjában halavány színű völt, gyakran hányt, és a' melyében nagy nehézséget ér-zett, a' tehén himlöt bé óltotta. A' hányás meg szünt; és egy néhány hólnapok alatt meg egézségesedett. Hasonlót tapasztalt egy 2 ezztendös, eleitöl fogva gyengélkedő gyer-mekben.

Hufson egy, 7 éftendős gyermeknek már 3 éftendõtől fogva, minden harmadik negyedik napon előkerülő kemény főfájdalmát, a' tehénhimlő béoltása után hirtelen elmúlni tapasztalta.

Gyenge, beteges gyermekeket a' tehénhimlő után szembetűnőleg megégségesedni tapasztalták a' fennirtakon kívül D. Careno, Kühn, Hefsert, Pilger, Struve, Altersleben.

Azon gyermekek körül, a' mint a' 123-dik lapon említettem, szembetűnő hasznait tapasztaltam a' tehénhimlőnek, következő jeleit adták roszszúl lételeknek: rendkívül szintelenek, sóványok vóltanak, bőrök fonnyadt, hasak nagy, kemény, egy részének szorúlása, másnak hasmenése vólt. Egy néhánynál már a' lopóhideg is, kezdette vólt magát mutatni.

Okai ennek, az itt hitelfelett szokásban lévő vizen való nevelése a' gyermekeknek. (A' legalsóbb sórsú aszszonyok között is

kevesebben szoptatták itt gyermekeiket, mint a' fő rangú Magyar Afzszonyok között.) Rofzsz és nehéz eméltésü pép; rofzsz levegőjü, nedves szoba; tisztátalanság.

Ha ezen példák nem elégségesek is annak meg erősítésére, hogy a' tehén himlő az irt esetekben különösen hafznált, leg alább az orvosok figyelmetefségét magokra vonhatták. Ennek felette nyilván bizonyították, hogy a' szüléknek semmi okok nem lehet a' tehén himlő' bé óltatását, kedveseik gyengeségekért halogatni.

Ballhornnak és Stromeyernek úgy tettik hogy a' bőr nyavalyái, főképpen pedig a' rü, ellent áll a' tehén himlő meg fogadásának. De Carro azt írja, hogy sok rühesekbe látta azt meg foganni. D. Sotyori Jó'sef két ilyen példáról tudósított engemet. Ēn tsak egy rühes gyermekbe próbáltam a' tehén himlőt bé óltani, 's abban sem fogant meg. A' matériának joságát z ugyan akkor meg óltatottak bizonyították.

Az ótvar nem akadályoztatta meg a' tehén himlő' meg fogadását.

Jenner és más Anglus orvosok látván, hogy a' tehén himlő nehezebb jelenségekkel vagyon egyben köttetve azokon, a' kik közben vetetlenül a' tehenektől, a' fejés alkalmatofságával kapták azt el, mint a' kik ezeknek himlőjéből óltattanak meg, úgy ítéltenek elsőbben, hogy annak oka a' materia külömbségében vagyon, és hogy az, az emberben egy bizonyos változást szenvedvén, szelidebbé tétetik. Bővebb tapasztalások meg győzték az orvosokat arról, hogy annak fundamentomos okát, a' kéz meg sértésének mélyebb és nagyobb vóltában, nem pedig a' materiában kell keresni. Tapasztalták ugyan is, hogy ha az óltás mélyebben, és a' kéznek azon részére esik, mely a' levegő vízfzontagságainak szüntelen ki vagyon tétetve, hasonló nehéz jelenségeket áll ki a' tehén himlős. Az érző inak számosabb vóltából is meg lehet egy részént ezt a' külömbséget magyarázni. Egykor szokásban vólt a' hólyagos himlőt

a' hüvelyk és mutató újj közzé óltani. Ezen is sokkal nagyobb himlők ütöttek ki a' bé óltás helyén, mint azokon, a' kiknek karjok felső részébe óltatott a' bé. D. Frank Jó'sefnek még most is látzik a' kezén a' bé óltás' helye, testének több részein pedig leg kifsebb nyoma is nintsen vólt hólyagos himlőjének.

Lehet valaki egy olyan, még egészen homályos állapotban, melyben a' leg jobb tehén himlő matéria is hafzontalan óltatik bé. Mind Ballhorn, mind de Carro tapasztalták, hogy ugyan azon matéria, mely óltovánnyaik' nagyobb részébe meg fogant, másokban vagy leg kifsebb változást sem okozott, vagy egy néhány napok mulva a' nőni kezdett bogotska meg szintelenedett, és el múlt. Ha újjra bé óltatnak, akkor talám meg foganik. Tégye kiki törvényül magának, azért hogy egyszer kétfzer hafzontalan óltatott bé, senkit is a' hólyagos himlő alól fel nem szabadítani. Ha önként veszedelmére nem akar járni azon meg óltatottnak, semmit sem mond-

hat egyebet, hanem hogy nem tudja miért nem fogant meg. E' nehéz letzke némely kitsiny lelkekre, de rendkívül szükséges a' tehén himlő jó hírének, az emberi nemzet boldogságának gyarapítására nézve.

De Carro egy napon 5 gyermekekbe oltotta bé a' tehén himlőt; a' matériát tökéletesnek látta, mindazonáltal egyben is azok közzül meg nem fogant. A' másodfizi óítás mind az ötben a' leg rendesebb tehén himlőt okozta.

Azt állittyák a' tudósok, hogy 60 emberből egy soha sem himlőzik meg. Azt tartom, hogy ez a' számvetés tökéletes nem lehet; mert a' ki 65--75 esztendő korában himlőzik meg, ha az előtt egy nappal meg hóit vólna, egygyel nevelte vólna a' számot. Legjobb meg vallani, hogy nem tudjuk mik kívántásnak az emberben arra, hogy a' himlőt el kaphassa.

Tapasztaltatott, hogy a' téhen himlő olyanokba meg fogant, a' kikbe az előtt

a' hólyagos himlő kétszer sükeretlenül óltatott bé.

Öt ízben tapasztaltam, hogy egygyel több tehén himlője lett óltoványaimnak, mint a' mennyi helyre szúrtam vólt. Altersleben hasonlóról emlékezik, de megvalja, hogy igen hofzsan estenek vólt azok a' szurások. En bizonyos vagyok, hogy az enyimeknek a' szurásban nem lehetett az oka. Az ólta is sokszor gondolkoztam rolla, de okát nem is gyanithatom. Mintegy fél hüvelyknyire vóltanak mindenkor az óltás helyétől. Olyan egy időbe kezdették megokat mutatni, és oly tökéletesen hasonlítottanak egymáshoz, hogy külömbséget közöttök, sem én, sem azon barátaim, kiknek megmutattam, nem tudunk tenni. Mindenikből óltottam külön külön, és egy forma következések vólt, egyik is az óltás számánál többől álló tehén himlőket nem okozott.

Jenner es mindenek, a' kikbe a' tehén himlő után a' hólyagos himlő bé óltatott,

ellene mondhatatlanúl bizonyittyák, hogy tsupán egy szem tehén himlő elégséges meg menteni az embert a' hólyagos himlőtől. Nékem is tsak egy tehén himlőm vólt, még is a' 6 hólnapokkal azután belém óltatott hólyagos himlő, meg nem fogant. Az ólta is vóltam hólyagos himlőssel egy házba. Szükséges mindazonáltal 2—3 helyre óltani, hogy így rész szerént a' szülék könnyebben meg nyugodjanak, rész szerént azon előre való vigyázásból, hogy ha valami okból 2 meg nem foganna, a' 3-dikban érje el az ember tzélját.

Egy néhány szülék hitetlensége alkalmazatóságot adott nékem, a' tehén himlő' száma körül próbákot tenni. Egygyenként nevelvén, fel vittem azt 12-ig. Ugy tapasztaltam, hogy a' tehén himlő' hidege nem nevedik azzal a' mértékkal, a' melyel az óltások számát szaporittyuk, ámbátor egy átalýában véve nagyobb a' hideg ott, a' hól az óltás száma nagyobb. Nevezetes az is, hogy ebben az esetben a' kerületi tüzefség különkülön véve, kisebb.

Ha a' szülék' tettzése szerént 3—4 szúrást tett az ember, de tsak egy fogant meg, és a' szülék nintsenek meg elégedve, könnyü azután is, akár egy más gyermek' himlőjéből, akár a' meg fogant és nevekedő hólyagból, még egy szúrás által bé óltani. Ugy tapasztaltam, hogy a' 7-dik 8-dik napig, ha mindennap újra a bé óltyuk is meg foganik. Ha a' második óltás tüzezségének ideje túl esik a' hidegen, akkor igen gyenge léfzen az.

A' tsetsemök tzombjokan a' mint sokszor emlitettem hamarébb meg foganik a' tehén himlő. Ha azt akarja azért valaki, hogy több napokon légyen friss matériája, óltsan a' tsetsemöknek mind a' karjokra, mind a' tzombjokra. Így erről ólthat akkor, midön még amabban felette kevés a' nedvesség.

Woodville 600, Pearson 6000-nél több példából bizonyittyák, hogy a' tehén himlő, az egygyik emberből másba való bé óltás által eredeti erejéből leg kis-

sebbet is el nem vész, és hogy a' 6,000-dik személy himlőjéből vett matéria, egy bőv tejű tehén' tölgyébe bé óltatván, éppen olyan himlőt okoz, mint az, a' mely közben vetetlenül egy más tehén himlőjéből vétetett. Ez egy olyan meg betsülhetetlen tulajdonsága a' tehén himlőnek, mely nélkül az, közönségesen soha el nem terjedhetett volna. A' kik tapasztalták, milyen bajosan és későre lehet még most is, bizonyos kézből matériát kapni, nem fognak abban kételkedni. A' kik közbenvetetlenül Gloucesteri tehén tölgyéről vett matériával kívánnak bé óltatni, olvasatlanságokat nyilván el árulják. Nem kevésbé helytelen azoknak okoskodások, a' kik a' beteges és egészséges, ilyen vagy amalyon temperamentumú személyek' himlőjéből vett matéria között, különbséget keresnek. Elhalgatván a' sok ezer tapasztalásokat, csak arra emlékeztetem ezeket, hogy ha ugyan azon egy időben, valakinek egygyik karjába hólyagos, a' másba tehén himlő matéria óltatik bé, az utolsó semmi változást nem szenved, és az abból vett matéria ép-

pen olyan hiba nélkül való tehát himlőt okoz, mintha csak tehát himlőben lévőből vétetett volna.

A' lántzétának jóságára keveset téfzen annak formája. Ha a' lántzéta nyele olyan gömbölyű, mint a' milyennek a' kép mutatja, könnyebben meg lehet fordítani; a' lapos nyelű is éppen olyan szolgálatot téfzen, csak hogy éles, és a' hegye felé gödrös légyen. Egyedül ebben a' gödröskében találom annak okát, hogy midőn a' leg hiresebb himlő óltó orvosok gyakran sükeretlen óltásaikról panaszolnak, az enyimek 100-ból alig hibáznak kétfzer.

A' tehát himlő matériát ha jövendőre nézve meg akarjuk tartani, jó meg aranyazott hegyű ezüst lántzétára venni; még jobb ha az, éléfánt tsontból vagy Schildkrotból készítettett. Ezek közzül is az utól-sót előbb betsülöm. Az ezüsből és tsontból készített lántzétáknak nyele fa, és csak olyan vastag, hogy egy penna szárba bé fér, melynél fogva a' lántzéta' hegye a'

töréstől, a' tehén himlő matéria a' levegő által lehető meg romlástól meg óltalmaztathatik. *)

A' leg egyűgyűbb lántzéta is, Seborvosi eszköznek tartathatik, és annak látása, némely felette érzékeny anyákra nézve olyan kedvetlen képzetekre ad alkalmatofságot, hogy nem nézhetik gyermekeiknek bé óltatását. A' tőhez hozzáfzokott a' gyenge nem, számba nem vevén hogy az sokszor nagyobb fájdalmat okoz, mint egy jó hegyes lántzétával való bé óltás, minden irtózás nélkül nézi azt, még akkor is, midőn valami Seborvosi szolgálatott tészzen. Ebben az esetben egy akár mely tövel lehet óltani, gyengén megsérti t. i. az ember vele a' bőrt, és egyszer kétszer tehén himlő matériát tészzen az által a' megsértett helyre. En egyszer pró-

*) Az atzél lántzétákat Malliard Jó'sefnél (Chirurgischer Instrumentenmacher in der Waringer Gasse) 45, az éléfánt tsontból vagy Schildkrotból valókat 8 krajtzárokon lehet kézfittetni. Ezüstből akár mellyik ötves kézfizhet, tsak ne légyen fősvény a' meg aranyzásban.

bából, mászor szükségből óltottam így. Meg fogant.

Az elsőbb rangú fejer népeknél, a' karnak leg felső részét kell a' tehén himlő bé óltására választani, nehogy a' tehén himlő helyének egy ideig való látása, valakit a' bé óltatástól el rettentsen. A' szép nem, reménylem kedvesen vészi az orvosnak ebéli vigyázását.

A' kik bé akarják valahová vinni a' tehén himlőt, választanak arra ha lehet a' ezftendön alól való gyermeket, mind azért hogy arról könnyebb bizonyoson tudni, hogy nem vólt hólyagos himlős, mind azért, hogy az még nem tud félni, sem akkor midön bé óltatik, sem midön belöllek matéria vétetik.

Nem árt, 's nem is fáj a' tehén himlő gyenge megszúrása. Helytelen azért azon anyáknak félelmek, a' kik nem örömet engedik, hogy gyermekeik himlőjéből mások részlettsenek.

Kerüljék mind a' szülék, mind az orvos, a' hólyagos himlősöket, nehogy a' tehén himlős egyfzersmind két féle himlőt kapjon, és az által az elsőről rofz hir terjedjen.

Ha lehet sedgye valami köntös a' tehén himlőt, főképpen az 5^{-dik} naptól kezdve a' var kéz lételéig. A' köz sorsuak gyapottas inget viselnek; ezeknek len ruhával bé kell kötni himlőjüket, különben a' nagyon szúrós gyapott neveli a' tüzezséget.

Ha a' hólyagból 9 napoknál előbb k folyt a' nedvesség, az ing újjának petsétes része szálakra tépetvén, himlős tzérna helyet szolgálhat, vagy ha egy tsepp hideg vízzel a' matéria fel ólvasztatik, és a' lánztéta hegye ahoz dörgöltetik, mint frifs matériával úgy lehet vele óltani.

Pearson az olyan üveget, melyben a' tehén himlős tzérnát mezfze akarja külden *gas hydrogeniummal* tölti meg. Az én általom küldött tehén himlős tzérna 6 hetek múlva még elég erösnék tapasztaltatott Erdély országban.

Legkönnyebbnek tartom egy még himlőzetlen gyermekkel oda utazni, a' hol már tudva lévő jó tehén himlő vagyon. Ott béóltatni, és azonnal visszafizsa indulni.

A' hólyagos himlő' varával lehet óltani, a' tehén himlőével nem.

Ha a' szúrás vagy vágás nagyon mélyen esik, sokkal nehezebben lészzen a' tehén himlős. A' kisedő gyermekeken minél kevésbé mély a' szúrás, annál jobb.

A' 10, 20 esztendőknön felyül lévőkre nézve, főképpen ha a' bőrök száraz, légyen egy kevésfel mélyebb a' szúrás. Ha így sem foganik meg, gyenge meleg vízzel meg kell fereszteni a' béóltatandó részt, és egy darabos asztal kezfkenővel gyengén addig kell dörgölni, mig meg veresedik. Tapasztaltatott, hogy így könnyebben meg foganik.

A' ki tehenen akar próbát tenni, válasszon arra bőv tejüt, és ne hidgyen szemének, hanem ha valakibe ezen tehéntől vett matériát óltott bé, azután óltson abba más féle matériát is. Külömben félő, hogy valakit éretlen próbájának fel áldoz.

Jenner 3 közönséges törvényeket szab a' tehén himlő' oltásával foglalatostkodónak eleibe:

1^{szor}. Légyen figyelmetes a' hólyag', a' tüzelség' lassú nevedésére, a' var formálódására.

2^{szor}. A' tehén himlő' matériát vegye a' hólyag formálódásának elején!

3^{szor}. Ha valami külömbséget vészzen észre a' hólyag formájában, akármi okból származott légyen az, abból másokat ne oltsan.

A' ki az eddig irtakat figyelemmel megolvasta, el múlhatatlanúl szükségeseknek fogja találni ezen törvényeket.

Semmi is nintsen a' világon könnyebb, mint a' tehén himlőt bé oltani. Ezerfzer könnyebb ez a' beretválásnál; de a' tehén himlő' rendes folyását meg itélni, a' valóságot a' fattyútól meg külömböztetni tudni, sok olvasást, és szorgalmatos vigyázást, leg alább minden harmad napi látást kíván. Szerentsétlenek azok, a' kik egy olyan által oltattanak meg, a' ki eze-

ket el múlatta. Már is sokan vagynak, és idővel többen is léfznek, a' kik a' tehén himlő' bé óltásában egyedül tulajdon hafznokat keresik. Szervedhető vólna ez az alaton indulat benne, ha a' szükséges esméretek meg szerzenék. „Vagynak úgymond Ballhorn, olyanok, a' kiknek semmi esméretek nintsen, mivelhogy semmit sem ólvastanak a' mi öket a' tehén himlő' iránt meg világositotta vólna, és nintsen semmi egyéb tzeljok a' tehén himlő' óltásában, hanem személyes hafzon keresések. A' bé óltás következéseit fzámba sem véfz.k. Esmérek egygyet, a' ki olyan kevésfé érti ezt a' tárgyat, hogy a' leg tökéletesebbeknek nézett olyan óltásokat, melyeknek semmi foganattya nem vólt. Sokakba óltott száraz matériával, és mikor a' bé óltás helyén, egy gyenge verefségnél, egy kétszéges pattanásnál egyebet nem látott is, az óltást tökéletesnek mondotta. Egy K. nevü szabónak 3 gyermekeibe óltotta bé a' tehén himlöt. Tsak egygyikben fogant meg; mindazonáltal azt erösítette, hogy a' más kettő, kikben sükerellen vólt a' bé

óltás, szintúgy mentek a' hólyagos himlőtől. Ezen két gyermekek tsak hamar azután hólyagos himlőben meghóltanak. En az egyiket életének utolsó napjaiban láttam. A' bé óltás helyeit meg vizgáltam, de leg kifsebb nyomát sem találtam azon sebhelyeknek (cicatrix) melyeket a' tökéletes óltásnak maga után hagyni kell."

Egy Sabaudiai orvos mintegy 800 személlyekbe óltott fattyú tehén himlőt. A' hólyagos himlő ki ütött, és semmit sem kedvezett ezen vigyázatlan orvos által bé óltatottaknak. A' szerentsétlen nagyon meg lakolt tudatlanságáért, mert tulajdon gyermekei is áldozattyai lettenek a' hólyagos himlőnek. *Obs. et exp. sur la vaccination par de Carro, Second Edition p. 191.*

Mire tanithattyák ezek a' szómorú példák egyébre a' szüléket, hanem hogy vizsgálják meg szemesen kire bizzák gyermekeik' bé óltatását; mire az orvosokat, hanem hogy szorgalmatosok légyenek óltóvánnyaik körül, és hogy a' fenn említett 3 fő törvényeket szüntelen szemek előtt

tartsák. Ha a' leg bizonyosabb kézből kapták is azon tehén himlő matériát, mellyel óltani kezdettenek, ne folytassák szüntelen azzal a' matériával óltásaikat. Tégyenek próbát másfal is. Gondolják meg, hogy a' leg jobb matéria is okozhat fattyú tehén himlőt, és hogy ebből az ezeredik izben is valóságos nem léfzen. Ugyannyira meg bizonyosodott immár a' tehén himlő óltalmazó ereje, hogy nyilván való tudatlanságát árulná az el, a' ki hibás óltásainak szomorú következéseit, a' tehén himlőre akarná tólyni.

Telyes erőmből igyekeztem a' fattyú tehén himlő' meg esmértető jeleit, a' leg nevezetesebb irokból 's tulajdon tapasztalásaimból feljegyezni, de meg vallom, hogy egy jó kép nélkül mindazok igen keveset használhatnának. Valyha senki is addig a' tehén himlő óltásához nem fogna, mig egy olyant gondoson meg nem vizgált.

Polgár Maunoir egy fontos jegyzést tett a' tehén himlő matéria erejének a' napok száma szerént való gyengüléséről,

mely Jennernek a' 142-dik lapon irt vélekedését erősíti. Egy tehén himlős gyermekkel Genevából Bernába utazott. Annak himlőjéből 3 egy más után való napokon óltott, t. i. a' 9-dik, 10-dik és 11-dik napon. A' 9-dik napon vett matériával tett óltások egygyen kívül mindenikbe meg fogantának. Ebben a' gyermek vitzkándozása miatt, mélyebben esettvólt a' vágás, mint sem kellett vólna, és hihető, hogy a' vér ki mosta a' matériát. A' 10-dik napon óltattak közzül tsak felébe, fogant meg; a' 11-dik napiak közzül pedig egybe sem. Ujjra bé óltattanak ezek, és akkor mindenikbe meg fogant.

Ugy tapasztalták, hogy a' szeretsenekben hamarébb el végzi a' tehén himlő, a' maga szokott útját. Gyakorta már a' bé óltás napján, hig, általtetző materia foly a' hólyagból. Ennek okát a' szeretsenek' vékonyabb bőrében találják. Jó vólna a' Tzigányokon próbát tenni e' részben.

V a n S w i e t e n (Comment. T. X.) egy néhány ritka példákat említ, melyek bi-

zonyittyák, hogy lehet valaki kétszer, hólyagos himlős. Hasonlókat hoz elő Jenner. Tzélomra a' következő leg jobban illik: „D. Fewster 1797^{-ben} egy 14 hónapos gyermekbe, a' hólyagos himlöt bé óltotta, és az a' szokott időben rofzszúl kezdett lenni; főképpen az ábrázatján sok himlök ütöttek ki, melyek elszáradván a' beteg jobban lett. Annak gondviselője egy himlő helyes 24 esztendőös léány volt. A' gyermek, betegségének tsak nem'egész ideje alatt, gondviselője' bal karján szokott volt alunni. Egy héttel a' gyermek' fel gyógyulása után, a' léány' bal pofáján himlök ütöttek ki, (testének egyéb részein egy sem); melyeket harmad nappal az előtt, gyenge borzadás, fő és izek fájdalma, hideg előzött volt meg. Két gyermekeket óltott meg ezen léány himlőjéből, 's mindenik meg himlözött.

Hasonló történik néha azokon, a' kikbe a' tehén himlő után, a' hólyagos himlő bé óltatik. A' 2^{-dik} 3^{-dik} napon gyenge domboságot érez azember, melynek kö-

zépében a' 4-dik 5-dik napon egy kevés sárga nedvesség vagyon. Az 5-dik, 6-dik napon nagyobb valamivel a' hólyag, és sárga matériával telyes, mely ha még himlőzetlen személybe óltatik bé, való-ságos hólyagos himlőt okoz. A' 7-dik nap táján száradni kezd, és egy néhány napok alatt egészen meg szárad. Ez alatt az egész próba alatt leg kisebb rofzszúl lé-telt sem éreznek.

D. de Carro és Portenschlag 21 gyer-mekekbe ótották bé a' hólyagos himlőt a' tehén himlő után; de csak 3-ban tapasztal-tattanak a' most meg irt jelenségek. Azon 14 gyermekek közzül, melyeken a' Csás-zár Ő Felsége parantsolatjából tété-tett a' próba, mintegy 7-ben leg kisebb vál-tozást sem okozott a' tehén himlő után két hólnapokkal bé óltatott hólyagos himlő matéria, a' más részében az említett sárga nedvesség szemléltetett a' bé óltás helyein, testeknek egyéb részein pedig, egy leg kisebb pattanást sem lehetett látni. Hide-gek nem vólt. Még a' tehén himlő ellen-ségei sem merik azt mondani, hogy ezek-

ben az esetekben, a' tehén himlő után, a' hólyagos himlő meg fogant.

A' tehén himlő hafznait már más állatokra is kezdik ki terjeszteni. Jenner egy igen fontos levelében a' többek között a' következőket írta D. de Carronak 1801-ben Jan. 23-dikán.

' „Kétség kívül esmértes az Ur előtt a' kutyáknak az a' nyavalyája, melyet gyakran vóltáért kutyák nyavalyájának neveznek. (Németül, *die Staupe* vagy *Hundskrankheit*). Legbizonyosabb meg esmérte-tő jele, egy reketes hang, mely a' kutya' torkában hallatik, és úgy tettzik, hogy az, azon erőlkedésnek következése, mely által, a' tüdőiben lévő enyves nedveséget ki vetni igyekeznek, 's a' mely az órra jukain foly ki. *).

*) Valyon elégséges é ez az egyetlen egy jel azon nyavalyának meg esmérésére, melyet itt Jenner ír? Nem a' veszedelmes 'sigora é ez? Talám ennek a' nyavalyának meg határozására hamarébb el juthatunk, mint a' II-dik szakaszban említett lovak nyavalyájáé-

„Ez a' betegség olyan vezedelmes a' vadász kutyákra nézve, hogy fele részénél több meg döglik az abba estek között. Sokat fel bontzoltam, 's úgy találtam, hogy annak oka valóságos tüdőgyulladás volt. A' kutyákban könnyen meg foganik a' tehén himlő a' béoltás által; bámúlni fog az Ur olvasván, hogy ez a' béoltás ama nyavalyát okozza, de olyan szeliden, hogy egy kutyát sem láttam abban elveszni, és hogy azután a' tehén himlő többé benne meg nem foganik. Három olyan példakot említhetek, melyek szemem láttára történtek, és egy Uri ember (a' kinek pontosságában nem kételkedhetem) azt írja nékem, hogy 40 kutya kölykökbe óltotta bé a' tehén himlőt, mely többé azokban meg nem fogant. Most ezen nemű tapasztalásokban foglalatoskodom.”

„Ha a' fenn forgó dolog, szoros meg vizsgálások által meg erősítettik, egy tágos

ra, melyet némelyek Mauké-nak, mások Krongeschwür-nek, vizont mások Hornklüftnek neveznek, holott ezek egymástól mind helyekre, mind okokra nézve különböznek.

és termékeny mező nyilik előttünk, mely az emberi nemzet' bődögságára nézve nagyon fontos találmányokra vezethet. Számtalan példából tudjuk, hogy a' tehén himlő a' maga útját követi az emberi testben, a' nélkül, hogy leg kifsebb szembe tűnő változást is okozna a' tūdőben; mindazonáltal ha annak egy más állatot tészünk ki, változhatatlanul veszszük észre, hogy az, a' test' ezen részében szembetűnő változásokat szül; minthogy számos bontzolások meg győztenek engemet arról, hogy a' kutyák' betegségét mindenkor tūdő gyuladás okozza, valamint akkor is midőn mesterségesen a' tehén himlő által közöltetett velek. Meg győző bizonyosság arra, hogy ez valósággal a' kutyák' nyavalyája, mivel hogy a' többé a' bé óltás által benne meg nem foganik."

„Hogy ugyan azon nyavalya mag alkalmas különböző állatokban, telyességgel különböző nyavalyákat okozni, egy olyan dolog, mely még annak is fel ébreszti figyelmetefségét, a' ki a' természet munkáinak igen hideg vizsgálója."

„Ez a' tünemény egy új útát mutat, melyen a' betegségek' kút fejére fel mehesünk, 's új erőt ad az első munkámban jelentett vélekedésemnek: t. i. *hogy azon nyavalyáknak nagyobb része, melyeknek az emberi nem tárgyúl ki vagyon tétetve, ámbátor igen különböző formájú, mindazonáltal ugyan azon kútföböl eredhet.*”

D. de Carro, Gróf Salm, a' Genevai orvosok, D. Hefsert, Pilger és mások egy néhány kutyákba óltották bé a' tehén himlőt, a' kölykökben mindenkor meg fogant, az idősökben ritkábban, kétség kivül azok már által estenek vólt azon nyavalyán. A' tehén himlöhöz hasonló hólyag lett a' bé óltatott helyen, de a' kerületi tüzezség nem szemléltetett. Jenner nem írja, hogy melyik részbe szokta óltani. De Carro leg jobbnak tartya a' hátulsó lábok közzé óltani, ott kevésbé súrolják el.

D. Valentin egy kutyának tehén himlőjéből, egy 4 esztendőös léányt meg óltott. Tökéletes tehén himlője lett, melyet a'

szokott kerületi tüzezség és hideg követett. Ez a' gyermek az ólta járt hólyagos himlősök között, a' nélkül hogy leg kifsebb változást is érzett vólna.

Há bővebb tapasztalások meg határozzák, hogy a' kutyák fenn említett nyavalyája ragadó, nagy reménységünk lehet, hogy a' tehén himlő bé óltása által meg menthettyük őket attól.

A' Genevai tapasztalások arra mutatnak, hogy a' bárányokba bé óltatott tehén himlő, meg óltalmazza őket azon nyavalyától, melyet jú himlőnek neveznek.

Minekutánna már sok ezer tapasztalások meg bizonyították a' tehén himlő' óltalmazó erejét, szükség minden emberek baráttyának azon gondolkozni, miképpen lehetsen azt közönségessé tévén, a' hólyagos himlőt ki irtani. D. de Carro gondolatjai rövideden ezek:

1.-ször. A' hólyagos himlő' óltását meg kell tiltani, mivel az által oda is bé vitethetik a' hólyagos himlő, a' hol nem vólt.

2.-szor. Minden bizonyos ki terjedésű országokban Biztosokat (Commissarius) kel-
lenék ki nevezni, a' kik a' tehén himlőt
illető kérdéseket meg itélnék és el döj-
tenék. Anglia és Frantzia ország érzette en-
nek szükséges voltát, és nevezett ki olya-
nokat.

3.-szor. Csak olyanokat kell Biztosoknak
választani, a' kiknek nagy tapasztalások
vagyon a' tehén himlő óltása körül.

4.-szor. Minden városban kellene lenni,
olyan helynek, a' hol friss tehén himlő ma-
tériát lehetne kapni; ennek a' helynek egy
Biztos' vigyázása alatt kellene lenni.

5.-szor. Ha valamely igazgatószerk tehén
himlő óltó intézetet akar állítani, nem szük-
ség, hogy a' tehén himlősök ott lakjanak.
Elég egy olyan helyet választani, a' hol
az értelmes tehén himlő óltók, bizonyos
órákon megjelenjenek, és az oda vitt gyer-
mekekbe a' tehén himlőt be óltanák. Azok-
nak kötelessége lenne az óltoványokat tu-
lajdon lak helyeken meg látogatni, vagy
az említett közönséges helyre hozatni; egy
szóval meg bizonyosodni, hogy rendes te-

hén himlőjök volt, és arról mindeniknek egy egy bizonyság tévő levelet adni.

6.^{szor}. Soha sem kell ispotályban óltani; nehogy ott olyan betegséget kapjanak, mely a' tehén himlőnek éppen nem tulajdona.

7.^{szor}. Senkit sem kellene addig az iskolákba, mesterségre, vagy akár mi névvel nevezendő társaságba bé venni, míg a' tehén vagy hólyagos himlőn által nem esett.

8.^{szor}. Akármely kevésbe kerülne is a' fenn említett intézet, mindazonáltal a' tehetős emberektől, az onnan kért matériáért bizonyos jutalmat lehetne venni.

9.^{szor}. A' Biztosok' kötelefsége lenne a' tehén himlő óltása következéseit, meghatározott időkben közönségfésé tenni.

10.^{szor}. A' tehén himlő óltására választott hely, egyszersmind iskoláúú szolgálna a' kezdőknek.

11.^{szor}. A' kitsiny helységeekben lehetetlen végben vinni, hogy szüntelen frífs máteria légyen. Ott az orvosnak előre egy

napot kellene tenni, a' melyen a' meg nem himlözettek bé óltasának.

12.-ször. Kerülni kell ezen nap válafztásában azon idő szakaszt, midön a' falusi embernek szorgos mezei munkája vagyon. Ilyenek a' széna tsinálás, aratás, szüret ideje.

13.-ször. Minden megyében kellene lenni egy néhány festett képnek, mely a' tehén himlő valóságos formáját képzeltesse.

14.-ször. A' Biztosoknak meg kellene határozni, melyek légyenek a' seborvosokra és Papokra nézve leg tisztabb és oktatobb könyvek a' tehén himlőről, valamint azt is, melyik kép leg jobb.

15.-ször. A' szülő házakból nem kellene addig ki adni a' gyermeket, mig a' tehén himlő belé nem óltatott.

16.-ször. Követni kellene Anglia' példáját, és minden himlözetlen katonába bé kellene a' tehén himlöt óltatni.

Némelyeket ezen gondolatok közzül nem lehet a' Magyar Hazára szabni. A' ki a' helységeknek környülállásait, pénzbeli

erejét belsőképpen esméri, könnyen által láthattya hol és mit nem lehet hafználni, valamint azt is mit lehessen ahoz adni. A' leg első, a' mit fzükségesnek látok minden helységekre nézve az, hogy minden nyelven és nemzetségben lévő Papok, megvilágosittatván a' tehén himlő' természetéről és hafznairól, közönségesen tartott befzédjekben, halgatoikat ezen áldott találmányról meggyőzni igyekezzenek, és hogy az ország' vagy valamely Jóltévőnek költségén, a' Genevaihoz hasonló szivre ható intések tétefsenek sok ezer nyomtatványokban közönségessé. Mennyit tehefsenek ezek megmutatta Geneva, Deersheim, Brunam Gebürg, 's képzelheti ki ki.

En a' következendő módot tartanám legbizonyosabbnak, a' hólyagos himlő kiirtására:

Minden Vármegyének egy egy orvosának kellene lenni, a' kinek fő foglalatossága a' lenne, hogy a' Vármegyében lévő falukat, minden esztendőben rendre eljárja, meghatározott, és a' föld népének

előre tudlára adatait napokon, a' még meg nem himlözettekbe, a' tehén himlöt bé óltsa. Arról minden fertály ezstendőben a' Vármegye' Gyűlésén írásban számat adjon. Egy Vármegye tökéletesen elég dolgot adna egy orvosnak egész ezstendőre. E' nélkül vagy felette későre, vagy soha is ki nem irtodik a' Hazából. Azok az orvosok, a' kik most olyan nagy tüzzel igyekeznek a' tehén himlő' elterjedése körül, bizonyosan nem fognak érkezni a' falukra kí menni, annyival is inkább, hogy a' község tehetetlen fáradságokat meg jutalmaztatni. Így tsak a' városokból irtodhatnék ki a' himlő, nem pedig a' Hazából.

Még vagyon egy nagy okom, a' miért minden Vármegyének, egy egy tehén himlő óltó orvost kívánnék. Felette nagy azoknak száma, a' kik a' falukon, minden orvosi segedelem nélkül, olyan nyavalyákban sindevésznek, melyeket egy értelmes orvos könnyen meg gyógyíthatna. Ezek orvost nem hivatnak, rész szerént azért, hogy tehetetlenségek nem engedi, rész

fzerént azért, hogy nintsen bizodalma-
 benne. A' sokszori látása az orvosnak,
 és a' szerentsés példák fel nyitnák a' köz-
 ség' szemeit. Gondoljuk meg továbbá azt
 is, hogy az úgy nevezett Frantzia nya-
 valya, nagyon el hatalmazott a' falu-
 kon, ezereken nyögnek annak 'súlya alatt,
 ezereken léfznek annak minden esztendőben
 áldozatjaivá. Mi vélna könnyebb mint mi-
 nekutánna annak bizonyos orvoslása mód-
 ja az orvosok előtt esméretes, egy ilyen
 nyavalyának akadályt vetni. Nintsen idöm
 ezen gondolatomat olyan szélesen ki fejte-
 ni, mint a' tárgy érdeme kívánná, és a'
 mint érzek. Lehetetlen, hogy a' kinek, az
 emberi nemzet' bóldogsága, szivén fek-
 szik, egy olyan orvos' szükséges vóltát
 meg ne esmérje, gondolatomat helybe ne
 hagygya. Egy ilyen orvost lehetne méltó-
 képpen Vármegye orvofsának nevezni, nem
 azokat kiket a' város, és a' tehetösebb pol-
 gárok egéfszen el foglalnak. Még a' nevek-
 ről sem esméri ezeket a' Vármegye' na-
 gyobb része.

Jól vagy on azt fogja mondani az olvasó, de miből állit a' Vármegye még egy orvost magának?

Nagy kérdés meg vallom, de azt tartom, hogy a' ki annak szükséges vóltát által látta, találni fog kútföket annak meg fejtésére.

Egy ilyen orvos, kevés, vagy semmi számat nem tarthatna ahöz, hogy tudományá egyéb jövedelmet hozhasson bé, hanem azt a' mit a' Vármegye fizetne. Leg alább 500 R. forintjának kellene tehát esztendőnként járni. E' 10 ezer forintnak az interese.

Nem lehetne é, valamint egyéb közhasznú dolgokra nézve szokott lenni, a' Vármegyéknek, vagy akármely névvel nevezendő osztályoknak kassájából egy részt ide szakasztani? Nem lehet é azt végben vinni, hogy a' Városok, tzhok, faluk, Ekklesiák, esztendei jövedelmekből, vagy a' szükséges dolgokra le tett pénzekből tehetségekhez képest adjanak? Hogy

a' házasulandók két annyit fizetsenek az esketésért mint eddig fizettek, és az egyik rész e' végre fordittasék? Nem lehet é azt végben vinni, hogy a' ki 100 forintnál többet érő jofzágot el ad, vagy örökség szerént kap, minden forinttól egy garast fizetsen? Nem reménylhetni é, hogy minden városi polgár leg alább egy forintat, minden falusi gazda 20 krajtzárt örömet fog adni erre a' tzelra? Ezeket tsak például emlitem; a' ki a' helységek' környül állásait különkülön meg vizsgálja, azt hiszem, hogy több és bizonyosabb kút főket is talál. Keresztény világban élünk, egy olyanban, melyben a' leg szegényebb ember sem süket a' természet', az Isten' szavára; szereti felebarátyát, örömet segilli azt; tsak azt kell meg mutatni, hol lehet az ő fillérjének hafzna. De tégyük fel, hogy a' mostoha idők, az eddig említett kút főket nagyobb részént ki száraztották légyen, nintsenek é minden Várme-gyében annyi vagyonos és nemes gondolkozású tagok, a' mennyin 10 ezerforintokat, midőn az által ezer iziglen ki terjedő

hasznot szerezhettek meg felebaráttynak, minden terhelés nélkül le tehetnek, és le tenni kívánnak? Ugy tettik, hogy Hazámnak leg nagyobb meg sértése nélkül fel sem tehetném azt.

Ha egy esztendőben az egész summát egybe nem lehet szerezni, talán két három esztendő alatt, mindenik Vármegye megvetheti azon boldogságnak fundamentumát, melyre a' himlő ki irtásának, a' francia nyavalya meg akadályoztatásának, és sok ezer nyomorúttal meg tartatásának bizodalmit építheti.

A' Fő Igazgató székek, a' Vármegyék Elöljárói kétséggel leg jobban fogják tudni, hová lehet az egybe gyűjtendő pénzt bizodalmasan le tenni.

Szerentsésnek fogom magamat tartani, ha a' köz boldogságra tzelező gondolatot a' Haza helyben hagyja, vagy ha az által egy könnyebb ki vitelű, és éppen olyan hasznos módnak fel fedezésére alkalmatofsfágot adhattam.

Tizenkilentzedik Szakasz.

*A leg nevezetesebb ellen vetéseknek meg
fejtése.*

A' nevelés, a' lélek', a' test' tehetségei, a' kor, a' nem, és sok polgári környü-
lások, különböző formákat adnak az em-
berek gondolkozásának. Másképpen itél
ugyan azon dologról, a' munkás, a' bal
itéletektől szabad ifjú; másképpen a' 'sol-
tárra szorúlt banya, az aggott öreg, a' fél
tudós, a' tsupán maga hasznát néző; más
képpen a' dologhoz értő; másképpen itél
a' község. A' felette távol, vagy felette
közel lévő tárgyakat egyaránt nem látjuk.
A' tudósok magok is emberek, nékiek is
vagynak meg rögzött bal vélekedéseik. A'
község, mely néha egy egy le hullott tudós
morsalékot el nyelt, de meg nem emélt-
hette, nem sokat gondol vele, vagynak
é valamely dolog' meg itélésére elégséges
képzetek, a' leg fontosabb dolgokról is
készt itélni. Nem tsuda azért, ha a' tehén
himlőről, mely inkább vagy kevésbé

ugyan, de minden embert illet, különböző ítéletek származnak.

Nem e' vólt é sorsa minden új találmányoknak? Copernicus, Harwey, Haller Lavoisier találmányai nem találtak é meg eskütt ellenségekre, és végre nem gyöztenek é? Mennyi ideig tziódtak a' tudósok a' kéneső, a China, az Antimonium, az Opium hasznos vagy ártalmas volta felett, 's most melyik orvos vagy on el-lene?

A' tehén himlő nyilván való ellenségét keveset, kéttségeskedőket többet talált. A' ki az eddig említettek meg olvasta, lehetetlen hogy többé a' tehén himlő hasznairól kételkedjék. Eső után vinném a' köpenyeget, ha felette szükségesnek tartanám, a' tehén himlő ellen tett ellenvetéseknek meg fejtését. A' tapasztalás meg gyözte immár Hazámfiat azoknak semmiségéről.

I^{ső} Ellenvetés. Leg nagyobb akadály a' tehén himlő óltásának abban áll,

hogy a' közönség azt hiszi, hogy a' hólyagos himlő egy elmúlhatatlanul szükséges betegség, melyet minden embernek ki kell állani. Azt állítják t. i. hogy a' hólyagos himlő magva velünk születik, mely csak a' meg himlőzés által takarodhatik ki az emberből, egy két tehát himlő által pedig nem, és így a' testben maradván sokféle nyavalyákat okozhat.

Ez a' vélekedés helytelen: mert

1.-ször. A' hólyagos himlő magvának a' testben való lételet semmiből sem lehet meg bizonyítani, senki sem himlőzik meg, a' kinek nagyon módja elkerülni a' hólyagos himlősöket, vagy mind azt, a' mit azok illetenek.

2.-ször. Ha a' mostani emberek himlő materiával születnek, miért nem születtek azal, az ez előtt 1000 esztendővel éltek? Miért nem himlőztek meg az Amerikaiak, a' míg a' Spanyolokat nem esmérték?

3.-ször. Minden helységben találtak olyanok, kik a' tisztes öregség idejét elérték, és még is soha hólyagos himlőben

nem vóltanak. Miért nem költ ki ezekben a' képzelt himlő mag? Miért nem érzik annak káros következéseit?

4.-szor. Ha az a' mag velünk születnék, és a' testben maradván betegséget okozna; úgy annak kellene leg egészségesebbnek lenni, a' kin leg több himlő ütött ki, a' kin pedig tsak egy két szem himlő vólt, egéfsz életében félhetne a' benne maradt himlő matériától. A' tapasztalás éppen ellenkezőt tanít.

5.-szor. A' szülék rend szerént még gyermek korokban által estenek a' hólyagos himlön, következésképpen ürefsek a' himlő matériától. Hogy adhatnak tehát magzattyaiknak azt, a' mi nékiek nintsen?

6.-szor. Miért kerülük a' himlősöket olyan szorgalmatosan? Miért nem örvendenek inkább azon alkalmatofságnak, mely gyermekeik' testeket meg tisztithattya? Ha szóval tagadják is, de tselekedettel nyilván bizonyittyák ezek, hogy a' hólyagos himlő, valamint más ragadó nyavalyák, az emberen kívül, nem pedig abban vészí eredetét.

II^{dik} Ellenvetés. „Nem kell a' természet útját meg akadályoztatni, a' mi természetes mind jobb a' mesterségesnél.”

A' felsőbbekből meg tettik, hogy a' természet' folyása éppen nem kívánna, hogy az ember meg himlőzzék. A' ki magát annak ki nem tész, soha sem kapja el, de minthogy társaságban élünk, a' hol a' mindennapi szükség szüntelen egybe kever a' sokasággal, szinte lehetetlen valakinek magát ettől a' ragadó nyávalytól mególtalmazni. Helytelen azt, a' mi gyakran meg esik, a' természetessel egybe zavarni.

III^{dik} „Nem kell az embernek magát az Isten dolgába elegyíteni.”

E' tsak az a' mi az előbbeni vólt. Az Isten nem örvend egynek is el vesztében, 's nem is küld senkire himlőt. Hol tiltya az Isten törvénye, az okofság és tapaszalás által meg esmért szerekkel a' nyávalyákat meg előzni, vagy el fordítani?

Mire való az okosság egyébre, hanem hogy a' jót a' gonosztól, az ártalmast a' hasznostól meg tudja különböztetni, ezt kövesse, amazt kerülje. Ha valaki roszszúl leszsz, miért folyamodik mindjárt az orvos szerekhez? Ha meg rühesedik, miért nem engedszabad folyást a' természetnek? Miért elegyíti magát az Isten dolgába? Ha a' szomszéd háza ég, miért hord vizet a' magáéra? A' barom kerüli a' szemébe tűnő veszedelmct, 's az ember, ez a' szabad és okos valóság, nem akarja azt el fordítani, mikor módja vagyon benne.

IV^{dik} Ellenvetés. „Valyon nem okoz é a' tehén himlő, idő folytával, valami olyan betegséget, mely eddig nem vólt meg?”

Nintsen egy méreg is az egész természetben, mely az életet olyan látsan emésztené, hogy 5. 10. 's több esztendőig leg kifsebb jelenségét sem mutatná ki. Hogy a' tehén himlő matéria, egy újj és eddig soha sem esmért betegséget okozhasson,

abban újj és soha addig nem esmért méregnek kellene lenni. A' Chimiai analysis nyilván meg mutatta ennek a' félelemnek helytelenségét. De ha meg vólna is, az élő test' ereje nem vólna é alkalmas azt onnan ki tafzítani? Ha valami veszedelemtől lehetne a' tehén himlőre nézve félni, eddig lett vólna annak helye. A' historia bizonyosága szerént, az egygyik ég tájából, másba által tett nyavalyák, első megjelenésekkor vóltanak mindenütt leg veszedelmesebbek. Példák erre a' bélpoklosság, a' frantzia nyavalya, a' hólyagos himlő. A' tehén himlő pedig, az egész világon éppen olyan szelidnek tapasztaltatik, mint a' hazájában. Ennekfelette, a' sok esztendei tapasztalás eléggé meg bizonyította, ezen nem mondom ellenvetésnek, mert nem érdemes olyan nagyra, hanem kétségeskedésnek semmiségét. Azok az emberek, kikbe J e n n e r a' tehén himlő után 25, 27, 31, 38, 53 esztendőkkel próbálta a' hólyagos himlőt bé óltani, kétség kívül nem tserélnének egészséget, 's talám szivet sem azokkal, kik a' tehén himlő' kép-

zelt következéseivel rettentik a' gyáva lelkeket.

V^{dik} Ellenvetés. „Nem láthattya által az ember, miként óltalmazza meg a' tehén himlő az embert, a' hólyagos himlő ellen, tehát nem is óltalmazza meg.”

Szép okoskodás, főképpen az orvosi tudományban! Az ember nem alkalmas a' természetnek tsak felső színét is meg esmérni, annyival kevésbé hathat bé az ö kátása, annak mélységébe. Nem tudja senki is valóban, mitsoda módon dolgoznak az orvofságok az egészség' helyre állítására. Ki láttya p. o. a' frantzia nyavalya és a' kéneső, a' China és hideg lelés, a' dühödtség és Belladonna, a' bűdös kö és a' rű, a' vizkorság és a' digitalis purpurea között való egyben köttetést? Meg vesse é az okos orvos a' sok ezer tapasztalásokat, tsak azért, hogy nem láthattya által, miképpen dolgoznak ezek a' szerek?

Eppen így vagyon a' dolog a' hólyagos és tehén himlővel. A' hólyagos himlő-

ről csak annyit tudunk bizonyosan, hogy annak magva nem születik velünk; hogy minden emberbe meg van a' meg himlőzhetésre való tehetség, és végre hogy azt a' tehát himlő ki irtya. Kell é több?

VI^{dik} „A' hólyagos himlő bé óltása olyan nagy jó tetemény melynél nagyobb nem kell?” (Ez az egygyik fő ellénetése D. Herznek, a' ki a' himlő óltásából nagy jövedelmet szokott vólt bé venni).

Erdemel é e' feleletet? A' hólyagos himlő bé óltatván szelidebb ugyan, de még is irtozatos, és elégszer hagyott maga után szomorú következéseket. De ha 10,000-ból halna is meg egy, ugyan kérdjük meg a' szüléket, nem utálatos é az, a' ki tulajdon hasznának azt fel áldozni nem irtodzik? Könnyen meg számlálhatnok azokat, a' kik Erdély és Magyar orfzágón a' hólyagos himlőt bé óltatni bátorkodtanak, de nagy azoknak száma a' kik Angliában és másutt, talám szerentsésebb környül állások között himlőztenek vólna meg, ha a' bé óltás soha

sem lett volna esméretes. • Hafznált azoknak kikbe bé óltatott, 's ártott azoknak, kiknek vagy pénzbéli tehetségek, vagy elég bátorságok nem vólt.

VII^{dik} „A' tehén himlő fel tanálása még igen újj, és ha szintén a' tehén himlő után egy két hólnappal meg nem fogant is a' bé óltatott hólyagos himlő, nem lehetünk bizonyosok, ha valyon örökre meg menti é?”

Ezt az ellenvetést tsak a' teheti, a' ki előbb szereti szollani, mint a' dolgot a' maga egész ki terjedésében meg vizsgálni. Az igaz, hogy nem régen tette közönségessé Jenner találmányát, de régtől fogva gyűjti tapasztalásait. A' tehén himlő hazájában a' legidősőbb emberek is azt bizonyittyák, hogy soha hólyagos himlőben nem lehet az, a' ki egyszer vólt tehén himlős. Jenner, Pearson, Woodville, Fermor, Robert Holt, a' mint sokszor említett, sok olyan emberekbe óltották bé a' tehén himlöt, a' kik 30, 50, 60 esztendővel vóltanak annak előtte tehén him-

lősök, hólyagosok pedig soha sem. Egybe sem fogant meg. A' ki nem hiszen eléggé az Angliai tapasztalásoknak, tetsék H e l l - w a g n a k , az Eutinba talált tehén himlősökről ki adatott tudósításait meg olvasni, találni fog olyan példákot, melyek egyedül is elégségesek lehetnének, a' jelenvaló ellenvetésnek meg tzáfolására.

De ha ezeket a' számos esztendőjü példákot külön gondoljuk is, vagynak már 10 esztendei tapasztalásaink. Mi tilt meg, a' tapasztalás idejének rövidségét, az értelem segedelme által az egész életre ki terjeszteni?

VIII^{dik} „Vagynak példák, hogy a' tehén himlő bé óltása után meghimlöztenek, és némelyek meg is holtanak.”

Vagynak, az tagadhatatlan, és lehet tartani attól, hogy ennekutánna is léfznek. De kik óltották vólt azokat? nem tudatlanság, vagy éppen rofz indulat vólt é annak az oka? Egygyetlen egy példát sem

tudnak ilyent a' Jenner, Pearson, Ballhorn, Careno, de Carro óltoványai között emliteni. Ha tsak egy hólt volna meg közzülek, rég tele volna vele Európa. Lett volna mind itt, mind Londonban ki örvendjen annak. Sokszor a' szülék okai az ilyen kedvetlen példának. Ha az első óltás meg nem foganik, alig 's némelyik telyefséggel nem engedi, hogy újra óltafsék gyermeke. A' hólyagos himlő ki üt, a' gyermek meg himlőzik, és a' jó anya nem szégyenli, azt hirlelni, hogy a' tehén himlő nem mentette meg gyermekét a' himlözéstől. Egy foganatlan szúrást, egy kétséges pattanást, egy a' tehén himlő' meg esmér-tető jelei nélkül szükölködő hólyagot, vagy fekélyt, ám láfisa minek nevezi a' tudatlan, a' dologhoz értőt lehetetlen, hogy azok meg tsalják.

IX^{dik} „Azt mondják némelyek, hogy az orvosok között is találkoznak olyanok, a' kik ellenzik a' tehén himlőt.”

Ez az ellenvetés tsak azt bizonyította, hogy az orvosok is emberek. Ők sem min-

nyájon űrefsek a' meg rögztött bal vélekedésektől, 's néha még bajasobban vetkezik le, mint a' község. Példa erre a' vér kerületének fel tanálása. Semmi sem lett volna könnyebb, mint annak igazságáról a' tapasztalás által meg gyözödni, de elégnek tartották Hippocratesre, Galenusra útalni, a' hol egy ízo is nintsen a' vér kerületéről. A' tehén himlő hafznairól többen irtanak eddig 160-nál, ellene még csak 5—6 's ezek is meg bánták siettségeket. Meg botsáthatatlan ezeknek vétkek, mert könyveiknek ólvasása által némelyek el rettenvén a' tehén himlötöl, gyermekeiket a' történetnek ki tették, 's most vigasztalhatatlanúl sirnak.

X^{dik} „Nem lehet képzelní, miként tífztulhafson ki a' test, egy két tehén himlő által.”

Nem fzükség, hogy meg tífztuljon, mert addig sem vólt rút, tsak a' kell, hogy a' meg himlözésre való tehetség tétefsék semmivé. Akár olyan változás által efsék az,

a' melynek következése 500 himlő, akár olyannal, melynek csak 5, mind egy magára a' meg himlőzhetés tehetségére, de különböző a' meg himlőzetre nézve. A' kinek csak 5 szem himlője vólt, éppen olyan kevésbé fél a' meg himlőzéstől, mint az, a' kinek 500 vagy több is vólt.

Vesse öfzve az olvasó ezen erőtlen el-
lenvetéseket a' sok ezer tapasztalásokkal,
's bámuljon, ha még vagy egy értelmes
embert a' tehén himlő hasznairól kételked-
ni tapasztal.

Hufzadik Szakasz.

Egy pár levél Erdélyből.

Kedves Barátom Uram!

„A' tehén himlő nagy kedveséget talált
mi nállunk. Az egyaránt olvasott és érzé-
keny szülék, nem sokáig kétségeskedte-
nek a' Jenner találmányána'. és a' kül-
földi példáknak igazságában. Bé óltattat-
ták gyermekeikbe az áldott tehén himlőt.

Ezeknek követésre méltó példájok, maga után huzta a' község nagy részét. Reménységünk lehet, hogy kevés idő alatt a' tehén himlő' bé óltása közönséges lesz Erdély Országban. Örvendek hogy a' tehén himlőről folytatott levelezésünk, részemről is interefsantabb kezdett lenni. Eddig gyűjtött tapasztalásaimnak summája a' következőkben áll. Légyen bizonyos az iránt, hogy kedves tudósításait, ennekutánna is vizsfzánozni el nem múlatom."

„Tapasztaltam, hogy némely addig szintelen gyermekek meg szinesedtenek; sóványok meg hiztanak; gyengék meg erősödtenek. Prof. Dósa Gergely Ur' fiában e' leg szembetünőbb vólt."

„A' rü, az otvar nem akadályoztattya a' tehén himlő' meg fogadását, rendes folyását. Az utólsóra sok, az elsőre két példáim vagynak."

„Egy néhányszor vettem észre, hogy ha az első óltás meg nem fogant, és má-

sodszor is bé óltottam, az első óltás feléledett, és az utolsóhoz hasonló hólyagot formált.”

„Procurator Sándor Mihály Urnak 11 hólnapos leányában az óltás 13-dik napján fogant meg a' tehén himlő. E' nállunk ritka példa.”

„Láttam olyanokat, kiknél az óltás' negyedik napján, a' fzikott veres bogotska' helyén genyettség (pus) mutatta magát, sőt fekély (ulcus) formálódott. Hónyaljak meg vólt dagadva, az óltás helyeit tűzefség vette körül, hideg ki lelte; mindazonáltal nem mervén ezeket a' hólyagos himlőtől menteknek állítani, újjra bé óltottam. Nem fogant meg. Ilyenek p. o. Prof. Tserhátoni' Juliánna nevű, és Mélt. Domokos Sándor Ur' 'Su'sánna nevű leányai.”

„Nevezetes nállunk az, hogy a' 13-dik és 20-dik napok között valamelyiken, minden 15-dik 20-dik óltoványon, apró, hegyes ki ütések szemléltetnek. Némelyek ezek

közzül veresek, másoknak tetejek fejr; két három napok alatt el múlnak. Leg előbb Prof. Antal Ur' léányán vettem észre. A' mi vidékünkön uralkodik a' hólyagos himlő, a' honnan azt gondolják némelyek, hogy ezek az apro pattanások, nem egyebek, hanem olyan hólyagos himlők, melyeket a' tehén himlő meg erőtelenített, de én ezt éppen nem hiszem.

„Egyfzer próbáltam hólyag vonó flastrommal óltani, de nem fogant meg.”

„Gróf Teleki Mihály Ur ö Nagysága' Sárpataki udvarában, két fejős tehenekbe óltottam bé a' tehén himlőt. Az egyikben meg fogant.”

„Viselős afzfzonyba még nem óltottam, de mint bizonyost, úgy irhatom, hogy Ifjabb D. Pataki, Gróf Torotzkai Pálné ö Nagyságába, terhessége' ideje alatt óltotta bé a' tehén himlőt. Szerentsésen és éppen olyan könnyen esett által rajta, mint akármely gyermek.”

„Itt is éppen olyan fzelidnek tapasztalatik a' tehén himlő' folyása, mint a' mi-

lyennek a' külföldi orvosok írják. Meg vagyok az iránt győződve, hogy ha valami szokatlan jelenségek mutatták magokat a' tehén himlősnél, annak oka mindenkor idegen a' tehén himlőtől."

„Két példákát tudok, melyek bizonyítják, hogy a' tehén himlő azokban is megfogant, a' kik addig bántatlanul forgottanak hólyagos himlősök között, úgy mint Prof. Köteles Sámuel Urban, és a' Posta Mesterné aszfzonyban."

„A' rendesenél nagyobb tüzezséget és dagantot kétfzer láttam, egy nehény órák múlva, mindenik el apadott."

Nro. 1.

„A' leg első tehén himlős a' mi vidékünkben Dósa Imreh, Prof. Dósa Gergely Urnak 9 hólnapos fia. Sokáig tartott vérhasa miatt szinetlen, sovány, és nagyon gyenge vólt a' gyermek. 1801-ben Octobernek 14-dik napján, mindenik karján két két gyenge vágást tettem, és azokba egy egy

darab tehén himlős tzérnát fektettem bé; Anglus flastrommal bé fedtem.

3-dik napon. A' bal karján lévő egygyik szúrás kevésbé piros, hasonló a' szúnyag maráshoz.

4-dik napon. Az óltás helyén egy pattanás; a' gyermek álmos.

5-dik napon. A' pirosfág nyilvánvalóbb, a' pattanás ki tettzhetőbb, hólyag forma, egy fél lentséhez hasonlít, teteje bé holy padott.

6-dik napon. Elvakarta a' hólyagot; a' pirosfág kerek; dél után 2 orakor a' teste forro, szokása ellen szomjuhozik, kedvetlen; 4 óra tájban meg hült, a' pulsusfa nem igen serény, éjtzakája nyughatatlan vólt, izzadott.

7-dik napon. Reggel jól vagyon, a' hólyag' széle fel emelkedtebb, közepén egy gödör; dél után egy kevésbé lankadt.

8-dik papon. A' tüzezség nő a' hólyag körül; a' gödör tettzhetőbb; a' gyermek jól vagyon.

9-dik nap. A' tüzezség még nő; a' hólyagból tífza vízhez hasonló nedvezség jön ki.

11-dik napon. A' hólyag ezüst színű, a' körüllette lévő tüzezség egy 10 krajtzáros pénz nagyságú.

12-dik napon. Ejjele nyughatatlan vólt, karja meg dagadott és egy kevésbé fáj; a' tüzezség egy koronás tallér nagyságú.

13-dik napon. Ejtzakája kevésbé vólt nyughatatlan, izzadott; a' daganat', tüzezség' ki terjedése kifsebb; a' var kezd formálodni; hónyalját többé nem fájtattya.

14-dik napon. A' var nő; a' tüzezség halványodik. A' gyermek jól vagyon.

17-dik. A' tüzezségből még kevés láttzik; a' var tökéletes. Három hetek múlva az is le hüllott.

Most egy a' leg egészségesebb, eleve-nebb gyermekek közzül.

Nro. 2.

D. Hórváth Ur' 4 esztendős és annyi hólnapos, gyenge alkotású, gelesztákkal gyakran bajlódó, Mátyás nevezetű fiának karjain, 4 gyenge hasításokat tettem, himlős tzerina darabokat fekteitem azokba, és

száraz ruhával bé kötöttem. Ez az óltás D. Kováts Antal Ur' házában esett October' 29^{-dik} napján 1801^{-ben}.

3^{-dik} napon. Az egygyik óltás helye pirosabb a' többinél.

4^{-dik} és 5^{-dik} napon. Három óltás helyei egészen bé gyógyúltanak.

6^{-dik}. A' jobb karon lévő óltások közzül az egygyiket, szembe tűnöbb tüzezség kezdi körül venni.

7^{-dik}. A' tüzezség terjed, ezüst színű, középben bé esett hólyagotska emelkedik fel belőlle.

8^{-dik}. Mind azok szembetűnöbbek, és vizketnek; gyakran köhög a' gyermek és has menése nagyon.

9^{-dik}. A' hólyag tökéletes, középben gödrös; még köhög; a' hasmenés kisebb; a' hónyalában lévő mirigyek dagadtak és fájnak.

10^{-dik}. A' múlt ejjel ki lelte a' hideg; még nagyobb a' melege a' természetesenél; nintsen kedve az ételhez, ásítóz, szomorú.

Dél után hirtelen el szakadott ereje, le rogyott, kezei, lábai el hűltenek, sze-

meit nem forgatta, habat túrt, így vólt mintegy 2 órákig. Ez alatt D. Kováts Urat és engemet oda hívtanak, kezeit, lábait melengetni kezdtük, lágyító Klistélyt lövettünk belé, székfű virág théát itattunk vele, szarvas szarv Spiritust tartottunk az órra alá, és magához jött a' gyermek.

Ennek a' szokatlan tüneténynek okát ezekbe keresem, a' gyermek gelesztás; ma meztelen lábbal járt künn; két naptól fogva nem vólt széke; tegnap, és ma egy rúd Székely mézes pogácsát ett meg.

11-dik. Nughatatlanúl alutt az éjjel, még lankadt; a' himlője igen szép.

12-dik. Friszen vagyon a' gyermek; a' tüzezség halaványodik; a' var kézül.

14-dik. A' gyermek jól vagyon; a' var kéz."

Nro. 3.

„Soos Sámuel Urnak 8 esztendő, gyakran beteges, gelesztákkal bajlodó, otvarral telyes fejü, Juliánna nevü leányába 1801-ben Novembernek 8-dik napján óltottam bé a' tehén himlöt.

3-dik napon. A' bal karján piros az óltás' helye.

4-dik. A' jobb karján egy kevésbé piros a' szúrás' helye, és nedves; a' bal karján egy kitsiny veres pattanás; az éjtzaka nyughatatlan vólt.

5-dik. A' jobb karján lévő szúrásból még egy kevés nedvesség láttatik ki izzadni; a' balon nő a' pattanás, és kezd bé esni a' teteje.

6-dik. A' jobb karján gyenge pirosfág, és egy kitsiny gödrőség láttzik; a' bal karján lévő pattanás nő.

7-dik. A' jobb karján is kezd nevedekdni a' tüzefség, melyből egy kitsiny hólyag emelkedik ki; a' balon nyilván valóbb a' hólyag, a' tüzefséggel egygyütt, 's az estve vízfketett.

8-dik. A' bal karján szélesebb a' tüzefség; a' hasa fáj, szinetlen, kedvetlen; mind a' két honyalyát fájtattya.

9-dik. Ejjele nyughatatlan vólt; gyengén megyen a' hasa; a' honyalyai fájnak, tenyerei forrók; a' hólyag tellyes.

10-dik. A' tüzezség akkora mint egy 12 krajtzáros; a' varak kezdenek formálodni.

11-dik. Nyughatatlan vólt az éjjel; a' hasa higon megyen;

12-dik. Jól alutt; a' varak nevedeknek.

13-dik. A' tüzezség apad; a' gyermek jól vagyon.

18-dik. A' var le húllott."

Nro. 4.

„Hórváth János, 9 hólnapos, egézséges, kövér gyermek 1801-ben December 19-dik napján frifs matériával meg óltatott. Egézs teste tele vólt ótvarral.

3-dik. A' bé óltás helyei bólha maráshoz hasonlók.

5-dik. Egy egy kitsiny, és bé esett tetejü hólyag láttzik mind a' két karján. Jól vagyon.

6-dik és 7-dik. Jobb karján szép a' himlő, a' balon egy kevésé el dörsölödött.

8-dik. Az éjjel nyughatatlan vólt; a' himlők szépek.

9-dik. Nughatatlanabb vólt az éjjel; a' tüzezség terjed; a' hólyag' gödre bé tölt;

izzadott, hányt, sikabb a' gyomra; forró-sága vagyon.

10-dik. Az estve esmét hányt, nyughatatlánul alutt; változva forrodzik.

11-dik. Hasmenés, köhögés, hányás elszüntének.

12-dik. Jól alutt; a' var nő; a' tüzezség halaványodik.

22-dik. Bádjadt, torka fáj; apró, fejez pattanások ütnek ki rajta.

23-dik. Nőnek.

24-dik. Világosok, viz vagyon benne.

25-dik. Száradnak.

27-dik. Mindenek el múltanak. A' gyermek jól vagyon."

Nro. 5.

„L. Báró és Májor Szentkerefzti Sámuel Ur 4 esztendős, igen egészséges, különös szépségű, Bórbára nevű Kis aszszonyát 1801-ben December' 29-dik napján, fiis tehén himlős tzérnával meg óltottam.

2-dik napon. A' jobb karjáról két flastrom le hüllött, a' balról egy sem.

3-dik. A' bal karján lévő óltások helyeiből nedveség jön ki.

4-dik és 5-dik A' jobb karján az egygyik vágás bé gyógyúlt, a' másik dombosodik, kerülete pirosodik; a' balon 3 vágások' helye alig láttzik, a' 4-dik meg kelt.

6-dik. A' jobb karján egy hólyag emelkedik fel, az óltások' több helyei a' tegnapi állapotban vagynak.

7-dik. A' hólyag nyilván való, teteje bé esett, kerülete tüzes; az éjtzaka nyughatatlan vólt, most jól vagyon.

8-dik. Tökéletes a' himlő.

9-dik. Még vig a' gyermek. Ebből a' gyermekből óltottam meg Prof. Köteles Sámuel Urat. Meg fogant.

10-dik. A' gyermek nyughatatlan. Ejjel el dörgölte himlőjét, 's azért a' kerülete tüzesebb.

11-dik. Az éjjel forrósága vólt; az el dörgölt himlő' sebe szebb.

12-dik. Ejtzakánként forrósága vagyon; a' sebe szépül.

13-dik. Az éjjel nagy forrósága vólt; félre beszélt. Szorulása vólt, mely a' szokott orvofságokra el múlt.

14-dik. Sokkal jobban vagyok. Egész teste olyan mintha meg tsalyánozták volna, erősen viszketett 's vakarta; a' jobb karja meg sebesedett, melyre Ungu. Mercur. Citrinumat tétettem.

15-dik. Jól vagyok, de feles a' tsalyán kiütés a' lábán, a' karja pedig sebes.

16-dik. A' kiütések ritkulnak; a' jobb karja évesedik (suppurat); az irat még tesz réá.

17-dik — 20-dik. A' fekély kezd gyengén bé varádzani, különben jól vagyok a' gyermek.

„Oltoványaimnak nagyobb része forgottimmár az itt számasodni kezdett hólyagos himlősök között; de egy is meg nem himlözött.”

„Nagy tekintetet adott a' tehén himlőnek a' mi vidékünkben az is, hogy Gróf Teleki Lajos, Gróf Bethlen Sámuel, Báro Bálintit. B. Szentkerefzti Ur ö Nagyságok, Tek. Kakutsi, T. Cseh Sándor, T. Miklos István, T. Nagy Mihály, és más esméretes Urak a' Profefsorokkal egyetemben, himlözetlen gyermekeikbe a' tehén himlöt bé óltattatták.”

„A' Reformatum Collegiumban tanuló gyermekek' bé óltatása réám bizatott. Ezek a' kitsiny Apostolok sokat fognak segíteni a' tehén himlő tsalhatatlan hafznainak közönségesebb meg esmérésére.”

„Minekutánna többeket tapafztalt, többeket fog irni

M. Vásárhely. 1802-ben baráttya

Januarius 10-dikén. Szotyori Jó'sef
Orvos Doktor.

Kedves Ur!

„Közfönettel vettem Sept. 25-dikén írott barátságos levelét, az abban küldött tehén himlő matériával, és lántzétákkal egygyütt. Bizonyos akadályok nem engedték October' 27-dikéig próbát tennem velek, akkor a' Normalis Oskolák' Fő Directorának Lerchenfeld Urnak 2 gyermekei közzül, egygyiket az impraegnált ezüst lántzétával, a' másikat a' himlős tzérnával óltottam meg. Mindenikben meg fogant. A' tüzefség a' 4-dik, a' hólyag az 5-dik napon kezdett szembe tűnőbb lenni, és egygyütt nevededtenek a' 10-dik napig. A' 9-dik és 10-dik éjjel igen gyenge hidegek vólt.”

„Az impraegnált atzél lántzéta ró'sdás-
son érkezett; óltottam vele, de nem fo-
gant meg.”

„Mindennap többen többen határozzák
magokat a' tehén himlő bé óltatására.
Ezeknek laistromát és körülöttek tett ta-
pafztalásait fel fogja küldeni

Nagy Szeben 1801-ben kéfz fzolgaja
Nov. 24-dikén. B o d E l e k.
Orvos Doktor.

Hufzon-egygyedik Szakafz.

A' 40-dik lapon említett 14 gyermekek-
nek historiáit nem közölhetem olvasoim-
mal, mivel hogy azokról a' Bétsi Kór-
mányfzék semmi tudósítás nem tétetett még
közönségfésé. Udvari Tanátsos Frank
Péter Ur örömet fzolgálna azokkal a'
Magyar Hazának, ha Biztosi kötelefségé-
vel nem ellenkeznék, addig közönséges-
sé tétetni, mig a' Kórmányfzék ítéletét
nem adja.

Tulajdon tapafztalásaimból a' követ-
kezendő példákat elégnek tartom.

I.

1801-ben Május' 30-dik napján D. Careno, 4 szurást tévén két karoman a' tehén himlöt belém óltotta. A' matéria egy gyermeknek 9 napos himlőjéből vétetett.

2-dik 3-dik napokon, a' bé óltás helyei veresek.

4-dik nap'. Három bé óltás helyéről eltűnt a' vereség, a' 4-diken egy kitsiny fényesen fejéreslő pattanás vagyon.

5-dik. A' pattanás' helyén egy középben gödrös hólyagotska, melyet egy krajtzár nagyságú, ró'sa színű tüzelség vett körül; estvéli 10 orakor a' hideg szokott jelenségeit érzettem, éjjel forróságom vólt.

6-dik. A' hólyag egy közép szerű lentse nagyságú, a' tüzelség sötétebb.

7-dik. A' hólyag még nő. A' kerületi tüzelség, a' hólyag körül kezd gyengén apadni, és az által egy fejéres abronts formálodni.

8-dik. A' tüzelség halaványodik; a' hólyag közepe barnul, szárad.

10-dik. Ejjel a' vart le vakartam.

13-dik újj, tzitrom fzin sárga var lett, egy néhány napok múlva az is le hullott.

November' 13-dik napján ugyan D. Careno frifs hólyagos himlő matériát óltott belém. Leg kifsebb változást sem okozott, még meg sem keltének az óltás' helyei.

II.

Ruef Klára nevü 3 hólnapos, egészséges gyermeknek karjain és tzombjain, egygyütt véve 4 helyre óltottam a' testvére' nek 7 napos himlőjéből vett matériát. Mind a' 4 helyen meg fogant.

A' hólyagok és kerületi tüzezségek eleitől fogva meg egygyeztenek, a' testvériével és a' képpel, azzal a' külömséggel, hogy a' tzombjain lévő'k, a' karján lévő'ket egy egé'z nappal meg előzni láttattanak.

Tsak a' 8-dik éjjel vólt hidege.

III.

Schubert Anna 4 hólnapos, vizen nevelt, egészségtelen gyermekbe 3 izben óltottam frifs tehén himlő matériát. Az első' két rendbéli óltás nem fogant meg. Har-

madszor meg ferefttettem, a' meg óltatandó helyeket meleg ruhával gyengén megdörgöltem, és a' karjain 4, a' tzombjain két 2 helyre óltottam.

3-dik napon. Tzombjain egy egy szép, ró'sa színű pattanás; a' karjain kétszemes meg foganik é.

5-dik. A' tzombjain gyöngy színű, közepben gödrös, 2 hólyagotskák; a' karján két veres pattanás.

7-dik. Az éjjel nyughatatlan vólt. A' tzombján lévő hólyagok közelitnek szokott nagyságokhoz, a' karján lévőek fejéresleni kezdenek; a' tüze'ség terjed.

8-dik, 9-dik éjjel nagy forró'sága vólt, keveset alutt. A' hólyagok tökéletesek; a' tüze'ség $1\frac{1}{2}$ hüvelyk széles.

10-dik. Jól alutt; ábrázatja színetlen; a' tüze'ség halaványodni és apadni kezdett.

13-dik. A' hólyagok barnulnak, nintsen nedve'ség benne.

15-dik. A' varok ké'szek. A' gyermek jobb kedvű, mint vólt valaha.

Az óltás idejétől fogva szembe tünőleg hizik a' gyermek.

IV.

Büfs Károlina 40 napos, születésitől fogva egészségtelen gyermekbe, 1801-ben December' 10-dik napján, két szúrás által óltottam bé a' tehén himlöt.

3-dik napon. Az egygyik szúrás helyén egy kitsiny bog.

5-dik. A' hólyag emelkedni, fejéresleni, a' kerülete tüzesedni kezd.

7-dik. A' hólyag nõ, a' tüzefség egy kis újjnyi széles.

8 — 9-dik ejtzakákon a' hideg és forróság egymást gyakran váltották fel.

10-dik. A' gyermek nagyon szintelen, kedvetlen. A' hólyag tele a' leg tisztább nedvességgel; a' kerületi tüzefség szokott nagyságú, hómályos, füst színű.

12-dik napon. A' hólyag közepében kezd a' var formálodni, mely az óltás 15-dik napján egészen kéfzen vólt.

Most a' gyermek egészségs.

V.

Scherer Jakab 16 hólnapos, egészségs, eleven gyermekbe 1801-ben September'

7-dikén óltottam 2 hónapos tehén himlős tzernával. A' jobb karján esett vágásba, gyenge meleg vizbe ütött tzernát tettem, a' balba azon szárazon fektettem bé a' tzernát.

A' jobb karján más napon mindjárt, egy fél hüvelyknyi széles, gyenge verefség láttzott, mely a' 3-dik napon el tűnt, 's a' vágás bé gyógyúlt.

4-dik nap'. A' bal karján egy kitsiny pattanás.

5-dik. Egy középben gödrös, fejer hólyagotska kétségen kívül valóvá tette a' meg foganást.

6-dik. Estve, egy óráig tartott hidege, azután forrósága vólt a' gyermeknek. A' hólyag' tetejét el vakarta, mely miatt egy kevés nedvefség szivárgott ki abból.

7-dik. A' hólyag újra meg telt; a' kerületi tüzefség kezd terjedni.

9-dik. Ejjel forrósága vólt. A' tüzefség és hólyag a' képpel tőkéletesen meg egygyező.

12-dik. A' jobb tzombján egy kitsiny pattanás, mely a' 13-dik napon szinére és nagyságára nézve olyan és akkora vólt, mint

a' milyen a' 6-dik napon szokott lenni a' tehén himlő; két nap múlva meg száradott, és kevéssel azután le hullott. Azt hiszem hogy erre a' 6-dik éjjel esett el vakarás adott alkalmatofságot.

14-dik napon újra el vakarta a' gyermek, már szinte egészen bé varadzott himlőjét.

16-dik újj, és sárga vara formálódott, mely 3 hetek múlva hullott le.

VI.

Császári Királyi Testörzö Gróf Bethlen Pál ő Nagyságába 1801-ben December 9-dik napján óltottam bé a' tehén himlőt. A' Gróf azt mondotta, hogy 5 szem hólyagos himlőjénél több nem volt, és azért kívánt a' tehén himlő által magán próbát tétetni.

Második napon mindjárt erősen vízkettenek a' bé óltás 2 helyei, mely vízketés a' 7-dik napig mind tartott.

3-dik nap'. A' tüzezség egy hüvelyknyi széles.

4-dik. Egy hegyes pattanás, az óltáshelyén mely középben fényes és sárga.

5-dik. A' tüzezség 2 hüvelyknyi széles, az óltás környéke egy kevésbé meg dagadt; a' pattanás nagyobb, de a' tehén himlőéhez leg kisebb hasonlatosága is nintsen, a' kilishez pedig nagy.

6-dik. A' honyalya fáj; a' pattanás meg kelt, ki fokadott, és sárga genyetség foly ki belölle.

7-dik. A' tüzezség egészen el múlt; a' pattanás helye kezd bé varadzani.

9-dik. A' var mind színére, mind formájára nézve különböz a' tehén himlőtől, nintsen a' bőrön felyül emelkedve.

12-dik. Le hullott a' var. Hideget nem vett éfzre egyfzer is a' Gróf.

VII.

Alsó Farkasba is ugyan akkor, és abból a' tzélből óltottam bé a' tehén himlöt, melyből G. Bethlenbe.

Semmi egyéb különbség nem völt a' kettö között, hanem hogy az Alsó Farkas pattanása nagyobb völt, több genyetség folyt ki belölle, 's a' honyalya tovább fáj. A' kerületi tüzezség, színére nézve ugyan-

nyira hasonlított a' tehén himlőéhez, hogy egy gyakorlatlan szem alig találhatott volna különbséget közöttük.

VIII.

Metzger János 15 hónapos, egészséges gyermekbe 10 szúrás által óltottam bé a' tehén himlőt. A' tizombján mind a' 4, a' karján csak 3 helyen fogant meg. Rendszeren kezdődtenek és nevedtenek himlői. A' 7-dik és 8-dik éjjel szembe tűnő hidege volt. A' kerületi tüzezségek kifsebbek vóltanak egy kevészel, a' szokottnál. A' hideg után való napokon szintelen, kedvetlen vólt. Tökéletes egészségben vagon.

IX.

Guttiwurzki Antal 17 hónapos gyermekbe 1801-ben, October' 27-dikén 2 szúrással óltottam bé a' tehén himlőt.

A' hólyag, a' kerületi tüzezséggel egygyütt, szokott rendet tartottanak a' 9-dik napig, akkor a' hólyag meg szintelenedett, a' tüzezség pedig a' kar' felső részét egészen el borította. Meg vólt ugyan dagadva a'

karja, de nem fájt. Mintegy 24 óra múlva magára el apadott a' tüzezség. Hidege nagy vólt.

14-dik erőfsen el vakarta himlőjét, egy-néhány napokig folyt belőlle genyettség, mig meg kérdeztetvén Ungu. Mercurialet ruhára kenni, és egy néhány éjjel a' sebre tenni rendeltem. Ez által újjra bé varadzott.

X.

Guttiwurzki János 2 hólnapos, egélség-telen gyermekbe 1801-ben December' 7-dikén 4 szúrás által óltottam bé a' tehén himlöt. 3 helyen meg fogant, és a' képpel mind ne-vedése, mind apadása meg egygyezett.

14-dik napon a' kezei és lábai fejét rend-kivül veresnek találtam, ha meg nyomtam el tünt egy kitsiny ideig a' vereség, de nem úgy jött vízfza, mint más tüzezségek-nél szokott lenni, hanem sok apró pontok-ból terjedett az el esmét.

15-dik. A' hátán mintegy 15 apró, kö-zépben fejez pattanások ütöttek ki, mel-lyek közzül mindeniket egy egy ró'sa fzi-

nű, $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi széles tüzetség vett körül. Harmad napra el múltanak.

XI.

Teikhárd Antal 4 éfstendős, egészséges gyermeket vaktzináltam 1801-ben Decem-ber 25-dikén, egy olyan gyermek vaktzinájából vett matériával, melyet másod vak-tzinák követteknek.

A' vaktzinálás után 4 nappal kezdett a' hólyag nevededni, és a' tüzeséggel egyenlő mértékben, 's a' képpel tökéle-tesen meg egygyezőleg nőt a' 9-dik napig.

9-dik éjjel nyughatatlan vólt, hánykalo-dott; a' karja' felső része meg dagadott; a' hólyag a' daganatba mint 'egy bé sülyedni láttatott; a' kerületi tüzetség a' vállánál és könyökénél láthatólag határozodott. A' hónyalja fájt, melyet kevés óltoványaim-nál tapasztaltam. A' tüzezs és meg daga-dott részt egyenlő rész etzettel és vízzel meg mostam, más napra el múltanak.

10-dik a' hólyag újra emelkedni látta-tott, és 14-dik bé varadzott.

18-dik napon, mintegy 65 másod vaktzinák ütöttek ki a' teste különböző részein, melyek közzül 12 akkora vólt, mint az 5 napos vaktzina, a' többi nem vóltanak nagyobbak a' köles szemnél. Harmadnapra magokra el tüntenek, de helyek sokáig fénylett.

XII.

Krautmár Rosália nevü 2 esztendős leánykát a' X-dik szám alatt irt gyermek másod vaktzinájából vaktzináltam.

A' vaktzinált helyeken tökéletes vólt a' hólyag a' 9-kid napon. Egész nevedése alatt meg egygyezett a' képpel.

17-dik napon, a' keze és lába fején, apró, a' hátán nagyobbatska másod vaktzinák ütöttek ki.

Egy hólnappal azután újra vaktzináltam, de nem fogant meg. Semmi kétséggem nintsen, hogy ez a' gyermek ment a' hólyagos himlötöl.

XIII.

Nagy Jó'séf Erdélyi fi, és Bétsi órás legényt vaktzináltam 1801-ben October'

28. dikán. Minekelötte láthattam volna vak-
tzináját, el utazott innen. Egy órás legény
társa azt mondotta, hogy meg fogant, de
én jót nem állok rólla.

		Efz.	Hól.
XIV.	Brändle Jakab . . .		7
XV.	Janisch Jó'séfa . . .	2	6
XVI.	Janisch János . . .		7
XVII.	Fuchs Antal . . .	1½	
XVIII.	Wincent Gáspár . . .		7
XIX.	Schubert Magdaléna .	4	
XX.	Schubert Thérésia .	7½	
XXI.	Dubschky Leopold .	2	
XXII.	Dubschky Jó'séfa . .	4½	
XXIII.	Beck Ignázt . . .		2½
XXIV.	Schubert Anna . . .		4
XXV.	Zinziri Anna . . .	16	
XXVI.	Ruef Antal . . .	1	5
XXVII.	Maschiner Károly . .	6	
XXVIII.	Lampel Ignázt . . .	6	
XXIX.	Lampel János . . .		2
XXX.	Jung Károly . . .		11
XXXI.	Kágli Anna . . .	10	
XXXII.	Fitz Anna . . .	14	
XXXIII.	Farsal Anna . . .		3

	Ész.	Hól.
XXXIV. Freudensprung Károlina	2 $\frac{1}{2}$	
XXXV. Klein Thérésia . . .	24	
XXXVI. Kislinger András . . .		9
XXXVII. Nikodam Anna . . .	11	
XXXVIII. Winter Ferentz . . .		4
XXXIX. Prack Anna . . .	8	
XL. Printz Károly . . .		3
XLI. Teikhard Filep . . .		3
XLII. Magauer Jó'sef . . .		4
XLIII. Holzer Jó'sef . . .	5	
XLIV. Obálfzki Anna . . .		3
XLV. Roth János . . .		3
XLVI. Bader . . .	22	
XLVII. Berger János . . .		3
XLVIII. Weber István . . .		4
XLIX. Wirth János . . .		6
L. Mauer Orvos Doktor.	24	

LI. Jung Henrichet 2 napos korában vaktzináltam. Ennek szüléi úgy annyira meg vagynak a' vaktzina fzelid és hafznos vóltáról gyözödve, hogy veteknek tartották vólna, kised gyermekeket a' halogatás által a' történetnek ki tenni.

Szeretettel telyes Szülék! Meg mutat-
tam az útat, melyen kedveseiteket a' hő-
lyagos himlő' veszedelmeiből ki ragadhat-
tyátok; kövessétek azt. Nem magzatjaito-
kat, hanem bal vélekedésetekét szeretitek
akkor, midőn azt meg vetitek. Ha bűnös
az, a' ki felebarátyját, midőn könnyen
tehetné, a' haláltól meg nem menti, ugyan
mitsoda nevet fogtak Ti érdemelni, ha a'
tehén himlőnek, sok ezer tapasztalások
által meg bizonyosodott hafznaiban, azo-
kat részeltetni, a' kikért éltek, el múlat-
tyátok? Irtozzatok, oh irtozzatok azon
szempillantattól, melyben vakmerőségtek-
nek feláldozott magzataitok, az Isten' Itéiő
széke előtt vádolni fognak! Menthetetlenek
lésztek.

V É G E.

A' nyomtatásba bé tsűfzott kevés és kitsiny hibákat, az
olvasó is meg jűbbithattya.

